

શુદ્ધી જનેતા.

●

(વાંચો) સચીવ સત્તાધારીની જોધમાં મી. ૦-૮-૦૦

બુકસેલર રજીસ્ટ્રાર સાથે માતૃશાસ્ત્રીની રીઝોલ્યુશન-અમદાવાદ.

(વાંચો) સચિત્ર ધાર્મિક પુસ્તકો.

નરસીંહ મહેતા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

મીમાંષાદ ભાગ (૧-૨)

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

રામલીલા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

વીણાવેલી ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦

સતિ દ્રોપદી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

મહાલક્ષ્મી ભાગ ૧-૨ સંપૂર્ણ

સચિત્ર કી. ૦-૧૦-૦

રાજ કઠીઆરો ૧-૪-૦

રક્ષક કે ભક્ષક ? ૦-૧૦-૦

સતિ સીતા સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પતિનારત્ન છુત ૦-૬-૦

સત્યનારાયણની કથા ૦-૬-૦

સદ્ગુણી વારાંગના ૦-૧૦-૦

બત્રીસ પુતળીમાંની જુદી

જુદી વાર્તા ૧-૧૦ ભાગ

સચિત્ર દરેકની કી. ૦-૮-૦

કામલક્ષ્મી સચિત્ર ૦-૮-૦

સમાજનો શીકાર ૦-૧૦-૦

સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ને તારા-

મલી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

ચિતોડનો કરજી કી. ૦-૮-૦

પ્રતાપી પ્રમિલા કી. ૦-૮-૦

ફિરોજનાં પદ કી. ૦-૮-૦

ચતુર શ્રી વિલાસ ગરમાવળી

(લગનનાં ગીત સાથે) ૦-૮-૦

જુદી જનેતા યાને પરિવર્તન

સચિત્ર ૦-૧૦-૦

હિંદુ સંસાર સચિત્ર ૦-૧૦-૦

જયતી ચૂડા સચિત્ર ૦-૮-૦

રાજા હરિશ્ચંદ્ર હરિગીતમાં

સચિત્ર ૦-૬-૦

બોહાણા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૬-૦

પબિત્રકુમાર સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પારસમણી ૧૬૨ પાનાં ૦-૧૦-૦

મોટી ૨૫૬ પાનાં ૦-૧૦-૦

ભક્તશીરોમણી પાનાં ૧૬૨

કી. ૦-૧૦-૦

ઝેરી ઝેરી ૦-૧૦-૦

એકજ પેસા કી. ૦-૮-૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૫૨૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ઝુલ્મી રત્નેશ

વિષય ૬-૨

॥ ॐ श्री ॥

શ્રી વિજય નાટક સમાજનો અત્યંત લોકપ્રિય નાટક.

“પરિવર્તન” યાને જીલ્લમી જનેતા.

“સાચા સ્નેહની સફળતા અને “સમાજ સુધારણા”
મૂર્દાની કરાવનાર આગેદૂબ, રોમાંચક, આપૂર્ણ
'રૂબુ' રસપ્રાધાન્ય વિગ્રહી નાટક:”

: લખનાર :

શિવજીવ ત્રિભુવન વાંઢાવદરકર

‘મંગલ’

‘સ્નેહની સતિ’ નાટકના કર્તા

પ્રકાશક,

રજીઓડલાલ માતીલાલ શાહ.

રીવીરોડ-અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૮૧

પ્રથમાવૃત્તિ

સને ૧૯૨૪

પ્રત ૨૦૦૦

મૂલ્ય ૧-૦-૦.

મુદ્રણસ્થાન: આદિત્યમુદ્રણાલય, રાયખડરોડ, અમદાવાદ.

મુદ્રક: માણજીવન વિશ્વનાથ પાઠક.

“ પરિવર્તન ” નાટકનાં મૂખ્ય પાત્રો.

૪-૨

પુરુષ પાત્રો :

સ્ત્રી પાત્રો :

શ્રી કૃષ્ણ...આનંદકંઠ પરમાત્મા :	
ચંદ્રમણિ...નવી પત્નિના ચરિત્રમાં	અસૂયા...ચંદ્રમાં
અંધ બનેલો પ્રભાકરનો	નવી પ
પોષક પિતા :	પૂષ્પા...ચંદ્રમાં
પ્રભાકર....ચંદ્રમણિના મિત્રનો પુત્ર.	જૂની પત્નિની
પાછળથી પૂષ્પાનો પતિ :	પાછળથી પ્રભા :
નાટકનો નાયક.	પત્નિ. નાટકની ન
ચિમનલાલ...પ્રભાકરનો રનેહી	કામપ્રભા...એક દે
કાંતિલાલ...એક શ્રીમંત ગૃહસ્થ :	
છેલ્લેથી...તેનો અનાયારી પુત્ર :	
મદનચંદ્ર....વિકારી યુવક.	

કામિક પાત્રો :

ચટપટ...કલ્હારભક્ત ગૃહસ્થ	રસિકા....ચટપટની સ્ત્રી
પાછળથી ખાદીભક્ત.	પાછળથી ખટપટની સ્ત્રી.
ખટપટ....અઠંગ બદમાશ.	
લટપટ....એક સીલોલુપ યુવક	

- પ્રસ્તાવના -

રંગભૂમિ ઉપર ભજવાતા નાટકો પૈકી કોઈ કોઈ અંગ્રેજીના નાટકોએ નાટકના મૂખ્ય તત્વને નષ્ટ કર્યું છે—રસિક પ્રેક્ષકોનાં વિનોદસ્થાનને કિંચિદંશં અષ્ટ કર્યું છે. નાટ્યવિદ્યા એ આર્યજાતિની પ્રાચીન વિદ્યા છે. યદિ મનુષ્યમાં સમયાનુસાર કંઈ દોષ આવી જાય છે, તો નાટકદ્વારા પણ સમાજ કંઈક અંશે સુધરતો થાય છે. કારણકે વ્યાખ્યાનથી કે ગાનથી મનુષ્ય ઉપર જેવો પ્રભાવ નથી પડતો તેવો બદલે તેથી વિશેષ પ્રભાવ મનુષ્ય ઉપર અભિનયથી પડે છે. માટે ઉચ્ચ કોટિના નાટકો રંગભૂમિ ઉપર ભજવાય તો સમાજનો સડો અવસ્થા દુર થાય.

આ વિચારને લક્ષમાં રાખી મહેં ‘પરિવર્તન’ નાટક અમૂક સમય પહેલાં મહારી કંપનીમાં તૈયાર કર્યો, અને સમાજ-આગળ યથાશક્તિ ભજવી બતાવવા પ્રયાસ કર્યો હતો, સમાજ તરફથી એકે સદર નાટકને યોગ્ય સત્કાર મળ્યો હતો, પરંતુ કેટલાક અનિવાર્ય સંયોગોની ઉપસ્થિતિને લઈને મહારે કંપની બંધ કરવી પડી હતી.

આવો સમાજ સુધારણાનો ઉચ્ચ નાટક થોડો સમય પ્રકાશમાં આવી બંધ થઈ ગયો, પરંતુ તેને ગાયન ભાષણ સાથે પુસ્તક આકારે પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા થતાં—સમાજ વાંચીને પણ કંઈક લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે—મહારે વિચાર રા. રા. રણછોડલાલને જણાવતાં તેમણે સહર્ષ પ્રકટ કરવા અનુમતિ આપતાં તેમના સાહસથી સમાજ તરફથી લેનો ઉચીત સત્કાર થાય એવી આશા સાથે હાલ તો વિરમું છું.

અમદાવાદ.

તા. ૧૧-૬-૨૫

શ્રી સમાજસેવક

શિવલાલ ત્રિજીવન ‘મંગલ’ નાટકકાર

નાટકનો પૂર્વ પ્રસંગ.

ચન્દ્રમણિ દેસાઈ દેવયોગે ગૃહભંગ થયા. સ્નેહીયોના બાગ્યહથી દેસાઈ નવિ પત્નિ અસૂયા પરણ્યા. અસૂયામાં નામ પ્રમાણે ગુણ હતા. તેનું હૃદય નિષ્કુર હતું. દેસાઈની બૂની પત્નિ તેર વર્ષની પૂજાને મૂકી ગઈ હતી. મિત્રના મૃત્યુ બાદ નિરાધાર થયેલા સોળ વર્ષના પુત્ર પ્રભાકરને, દેસાઈએ પોતાના આશ્રય તળે લીધો હતો. આ બન્ને નિર્દોષ બાળકોને જોઈ અસૂયા ઇર્ષ્યામિમાં બળી મરતીઃ બાળકોને હસતાં દેખે તો નક્ષણે જ ગમે તેમ કરી રડાવે જ જાયે. સ્વર્થવાસિની માતાની શિળી છાંયામાં પવિત્રાનંદમાં જૂલનારા એ પ્રભુના દિવ્યબાહુડાં અસૂયાની ઇર્ષ્યામિમાં બળવા લાગ્યા છે; ત્યાંથી—એ કંઈ પ્રસંગથી—આ નાટકનો પ્રારંભ થાય છે:

॥ ॐ श्री विघ्नेशाय नमः ॥

‘परिवर्तन’ याने जुद्धमी जनेता.

—प्रथम अंक—

—भगणा शरणा—

भाणाओ:- “ व.....नन जगधर कु.....न जय वर....(२)

“ सारत रंग भूमि.....ना नटवर.....वन्दन.

“ वास निरं.....तर कर अम अं.....तर

“ वास निरं.....तर....आ.....आ.....आ....आ.....आ.

(तान)

“ वास निरं.....तर कर अम अं.....तर

नाटक नाटक ! सेवक स्थायक !

“ सदा शरणा तूज ‘मंगल’ हायक !

.....वन्दन— ”

(भाणाओनु प्रेक्षकोने नमीने वसुं)

પ્રથમ દર્શ્ય:

સ્થળ: બગીચો:

પાત્ર: પ્રભાકર, અસુયા, પુષ્પા અને ચન્દ્રમણિ:

(પડદો ઉપડતાં પ્રભાકર કંઠેડામાંથી ગાયન ગાતો બગીચામાં ઉતરે છે:)

પ્રભા:

—ગાયન—

(કાલિંગડાની ધૂન:)

“ આ.....અસા....ર છે.....સંસાર.....(ર).

“ કોઈ વિરલા...પામે પાર.....ર....આ.

“ પુરુષ પ્રેમદા નાયક નાયકા સ્વા...થેં સગા....થના....ર,

“ દેવ-કલેશમાં સળગે જગત આ સ્હેવા કે....ઇ....હજા.....
.....આ.

“ કામ ક્રોધ ઇર્ષ્યા....કાદવથી....ગં....દ્વ જંગ કા સા...ર,

“ કંઠ સુધી....ખૂં....તેલા તે...માં....કેક હશે....નર
ના....ર.....આ.”

(ગાયન પૂર્ણ થતાં દુઃખદ સ્વરે સ્વગત ઉદ્ગાર:)

પ્રભા: કે' કર્મના સંયોગથી હું છું ભયંકર દુઃખમાં,
જનુની જનકે સ્વર્ગે ગયા છોડી મને આ વિશ્વમાં;
ના જ્ઞાત ભગિની કે કુટુંબ કોણ મુજ સંભાળ લે-?—
હું એકલો અવનિ વિષે મુજને ઠિલાસો કોણ દે ?
પોષક પિતા પલ્ટી ગયા પત્ની નવિના ખ્યારમાં,
રોજ મારે સાંખવાનાં હાથ શબ્દો કારમાં;
આ રજગતા આત્મા તારું ના કોઈ છે સંસારમાં
મુખ અદ્યની ઝાંખી નથી ને દુઃખ પામું કારમાં.

(ત્યાં તેની નવિ માતા અમુચાનો પ્રવેશ:)

અમુ: (પ્રવેશની સાથે:)

શરમા જરા તું બોલતાં આ રોઢડા શું ગાય છે ?—
પાણું લેને હું પ્રિતથી તોપણ દુઃખો દેખાય છે ?
જાડમાં ખેડેલી જઈ કીધું જરા કરતો નથી,
ઉલટું દુઃખો પોકારતા કમળપ્પ, કે' ડરતો નથી ?

(તમાચો મારે છે)

પ્રભા: (ધીમેથી:)

શીરનામું ચરણમાં ના કોધ છાજે આપને—
ધમકાવવાનું ચોગ્ય શું, દીન પૂત્ર આ નિષ્પાપને ?

અમુ: (સંકોધ:)

વંદી ગયો તો પણ વહે છે દીન હું નિષ્પાપ હું,
નિષ્પાપ તરિક પણ બોલજે કે દીન હું નિષ્પાપ હું.

પ્રભા: (હુઃખદ સ્વરે:) હાથ...! માતા માતા, આ શું બેઠી રહ્યા છો? શું હું બાપ વિનાનો છું?

અમુ: ત્યારે?

પ્રભા: ચોષક પિતાનું છત્ર આ બાલક પર ક્યાં નથી?

અમુ: ચોષક પિતા એ કાંઈ ખરા પિતા ન કહેવાય: તારો બાપ નથી; અને તારી મા પણ નથી:

પ્રભા: બન્ને છે. મારા ચોષક પિતાનેજ હું ખરા પિતા માનું છું. અને મારા સામેજ વિદ્યમાન છે:

અમુ: વિદ્યમાન છે, પણ બાલુજે તારી પાયમાલીનું નિશાન છે.

અંદ્રમણિનો પ્રવેશ:)

અન્દ: (આવતાંની સાથે:) આ શાનું તોફાન છે?

અમુ: નાથ, બુઝોને આ પ્રભાકર હવે હદ બહારે જાય છે-હું કાંઈ કહું છું કે મારું અપમાન થાય છે:

અન્દ: (પ્રભાકરને:) પ્રભાકર, તારી માતા આ શું કહે છે?

પ્રભા: (હાથ બેઠીને:) મારી માતાનો હું એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારતો નથી. આશ્ચર્યજનકતાની આસ પાળવી એ મારા ધર્મને હું સારી રીતે જાણું છું. આપ બન્નેને હું મારા માતા પિતા પ્રમાણું છું.

અન્દ: (અમુચારને:) બહાલી, પ્રભાકર તારા આરોપનો ઇન્કાર કરે છે.

અસુ: ત્યારે એમજ કહોને છોકરો સાચો ને હું ચુકી !
 બે આને આમ ચોટે ચઢાવાશે, -તો છકી જાશે-છધરી
 જાશે-વંદી જાશે:

ચન્દ્ર: તું પ્રભાકરની નાહક નિન્દા કરે છે-મારા હૃદયમાં
 તેના તરફનો અણુગમો વસાવવા તું મિથ્યા પ્રયત્ન
 કરે છે. પ્રભાકર જેવો ડહોલો હીકરો હું તો કેાઈ
 જોતો નથી. એને પળવીશ તો તારે શિક્ષા ખમવી પડશે:
 (ચન્દ્રમણિનું જવું:)

અસુ: (કોષ પૂર્વક:) હા....ય! ઓ નીચ પ્રભાકર, તને
 જોઈને મને કાળ ચડે છે.

પ્રભા: આ બાળકે કાંઈ નકે છે ?

અસુ: (સકોષ:) હા....હા....તું જોઈ લેજે તારા હાલ
 નહિપાંલ, હું કેવા કરે છું કંગાલ ?-

સંસાર વનમાં એકલો આધાર વિષુ તું રખડ્યો,
 ત્યારેજ મારા હૃદયને તું બાણજે શાંતિ થશે !
 આ ઝેરીલી નાગણુ તણો ડંસ કેવો દેખાય છે,
 જોઈ લે જે નીચ, તારા હાલ કેવા થાય છે ? !

(લાત મારીને અસુયા બાય છે. પ્રભાકર પડી બાય છે:)

પ્રભા: થોડીધારે બેઠો થતાં-) ઓ સ્વર્ગવાસિ જનકે જનેતા,
 તમે તો સ્વર્ગનાં અક્ષય સુખમાં મહાસતા હસો;
 પરન્તુ વમારો આ હીન નિરાધાર બાળકે દુઃખની
 ભડભડતી જ્વાળામાં બળી રહ્યો છે.

સ્વર્ગથી આવે નીચે આ બાલને સંભાળવા,
કાં સ્વર્ગમાં જોયો, નથી શક્તિ દુઃખોને ખાળવા.
(પુખ્તાનો પ્રવેશ :

પુખ્તા: પ્રભાકર, આમ શોય ન કરો.

પ્રભા: (દુઃખિત રહેરે) ત્યારે શું કરું ?-જલતા જીગરની
અરજ ક્યાં થઈ ? આ હતભાગી ઉપર દુઃખના કુંગર
તૂટતા જાય છે.-ભગવાન પણ હવે નિર્દય થાય છે-!

પુખ્તા: ભાગ્યને અનુસાર સુખ સંકટ આવે જાય છે,
શોય કરવાથી કહો, સંકટ આણું થાય છે ?
ગત જન્મનાં દુઃકર્મની શિક્ષા સહાયે થાય છે,
એ ભોગવ્યા વિષુ વિશ્વમાંથી છુટકો શું થાય છે ?-
ચાલે નહિ જ્યાં આપણું ત્યાં ધૈર્ય જો રેવાય છે,
તો સત્વરે સુખની પ્રભા પ્રકાશતી જોવાયે છે:

પ્રભા: પણ આતો મારા દુઃખની પરાકાષ્ટા થાય છે-!

પુખ્તા: દુઃખ ભોગવ્યા પછીજ સૂચના દિવસો જોઈ શકાય છે-!

પ્રભા: પણ મારી તો ધીરજ ખૂટી જાય છે-! દુઃખદ
દશાતું સ્મરણ થાતાં આંખમાં આંસુ ઉભરાય છે-!

(રડે છે :)

પુખ્તા: તમને રડતા જોઈ મારું હૃદય ચિરાઈ જાય છે-!
બહાસ પ્રભાકર, તમે છાના રહો. મને દુઃખી ન
કરો-આંખમાં આંસુ ન ભરો:

પ્રભા: મારા દુઃખોદ્ધારથી તને દુઃખ થતું હોય તો હવેથી
મારા દુઃખનો હું ઉચ્ચાર સરખોયે નહિ કરું-દુઃખથી
હૃદય ઉભારાઈ જશે પણ આખમાં આસું નહિ ભરું:
તને સુખી રાખવી એ હું મારી ફરજ સમજું છું? -

પુષ્પા: (ધીમેથી) પ્રભાકર, મારે તમને કેંક પૂછવું છે,
બોલો પૂછું કે ? -

પ્રભા: (બહાલથી-) પૂછ, પુષ્પા, -પૂછ- તારૂં ભાષણ સાંભ-
ળવા-તારા મીઠા અભિ ઝરતા શબ્દો સાંભળવા આ
કેણી સદા ઉત્સુક રહે છે:

પુષ્પા: (સસ્મિત વદને:) પૂછવાનું એજ કે આમ એકલ-
સુરા ક્યાંસુધી રહેશે ? -શું તમે યોગી છો ?

પ્રભા: ખિન્નસ્વરે:) યોગી તો નહિકપણ અભાગી હું- !!

પુષ્પા: નહિ, તમે અભાગી નથી. તમારા ભાગ્ય સુચની
જીવનદોરી તમને ઝંખે છે. -મનસા વાચા કર્મણ્યએ
હું તમોને વરી ચુકી છું. આપ કરી લ્યો સ્વીકાર,-
એટલીજ રહી હવે વાર-પછી તમારી જીવનનોકા
સૂખના સાગરમાં તરતી થશે. -તમારા અંતરમાં નિદ્રીય
આનંદની ભરતી થશે- ?

(પ્રભાકર, વિચારમાં પડે છે:)

પુષ્પા: (અધિરથી:) ક્યાણુ દેવ, એક નિરાશ્રિત નારીને
શરણે રાખવાનો સમય આવતાં આટલા બધા વિચાર
કરવા એ શું તમને યોગ્ય છે ?

પ્રજ્ઞા: યોગ્ય તો નથી. પણ આ સાહસ કરતા પહેલાં કેંઈ પૂછવા વિચાર છે.

પુષ્પા: દાસી ઉત્તર આપવા તૈયાર છે—તમારા આદર્શનો આદર કરવો એજ મારા જીવનનો સાર છે:

પ્રજ્ઞા: પુષ્પા, તારું જાગ્ય માગ જેવા વનવાસીની જોડે જોડ્યા કરતાં કોઈ પૈસાદાર સાથે જોડતો સારું.

પુષ્પા: કારણ ?—

પ્રજ્ઞા: કારણ એજ કે પૈસો એજ દુનિયામાં ઉત્તમ દેવ ગણાય છે:—સુખ જોગવવાના અનેક માર્ગ એના વડેજ સરળ થાય છે—!

પુષ્પા: તમે સૂત્ર થઈ આમ કેમ બોલો છો ?—સ્નેહને છોડી પૈસાના ક્ષણિક સુખપવનમાં કેમ ડોલો છો ? જો પૈસામાંજ સર્વ સુખની સમાપ્તિ થતી હોત; તો કમ-ચંતી સ્વામિ સાથે અરણ્યમાં નિકળત નહિ—જો પૈસા-માંજ અવિચળ આનંદ હોત તો તારામતી પતિના વચન સારૂ મંજુરી કરત નહિ: શુદ્ધ સાદિક સ્નેહ એજ અલૌકિક આનંદનું દ્વાર છે—નિર્મળ સ્નેહસંસાર-માં સ્વર્ગ ઉતારનાર છે:

પ્રજ્ઞા: એ આદર્શ દેવીઓના દૃષ્ટાન્ત છે તો ખરાબર—પણ હવે જમાનો બદલાય છે માટે કહું છું કે વિચાર કર: આરે વૈભવ જોગવવાની પ્રવૃત્તિ લાલસાએ ઉત્પન્ન થાય છે,—તારે ગરીબ જીવન દુઃખકર જણાય છે:

પુષ્પા: (કંટાળીને)

બહાના મુકી હઈ રસિકવર, બાળા શરણુ દ્યો બહાવરી,
મેં તો હૃદયથી પ્રેમમાળા આપના કંઈ ધરી;-
જીવનદોરી તમે મારી તનુના નાથ તમે મારા,
નહિ હું અન્ય કે બાહ્ય હૃદયના તાર તમે મારા.
બધી આશા અને વિશ્વાસ મારો છે તમારામાં,-
તમે મારો અગર તારો અગર ભારો અંગારામાં- !

પ્રભા: બસ, બહુ થયું પુષ્પા ! -સ્નેહાળ હૃદયનો પરિચય
થઈ ચૂક્યો: મારા તરફનો તારો નિર્મળ સ્નેહ સમ-
બાઈ ગયો: હું ઇષ્ટદેવની શાળે તને માનસિક રીતે વરી
કૃતાર્થ થાઉં છું:-તારા જેવી સદુણી શ્યામા મળવા
માટે કિરતારના ગાન ગાઉં છું:
પ્રીતિ તણું તું પુર છે, સૌન્દર્યનું તું ધામ છે,
લલના, તમારા યોગથી સાધ્યું સફળ મમ કામ છે.

—ગાયન—

પુષ્પા: “ પ્રિય મારા...દગતારા આરોપુ....વ....ર માળા-
“ નિભાવજો...આ બાળા, મોહન...મ....ર માળા...પ્રિય.

—સાખી—

“ શિર મૂકે તવ ચરણમાં આશાના ઉદ્ધાસ- !

પ્રભા: “ તું દેવી મારી અને હું પૂજારી ખાસ.

મ: “ સુરતી રસાળી તારી-

પુ: “ પીવાડો પ્રેમ વારી-

મ: “ નાણું તનમન ઓવારી...રસબીની....ર....અ બાળા-પ્રિય.”

(જલું:)

દ્વિતીય દશ્ય:

સ્થળ : રસ્તો :

પાત્ર : ચટપટ : ખટપટ : અને રસિકા.

(પડદો ઉપડતાં ચટપટ દેખાવ દે છે.)

ચટ:

-ગાયન-

“ દેવ છે કલ્હાર મારા સેવ છે તેની,

“ દ્રવ્ય વિષ્ણુ સંસારમાં ફરકાર ના કે'ની....દેવ છે.

“ દિવ્ય ચિજ માનું એકે હમડી હમડી....

“ હમડી ના છોડાય ભલે ઉતરી જાય ચમડી,

“ હાસ એ પુરૂષનો હોય દ્રવ્ય પાસ જેની....દેવ છે: ”

બજ કલ્હારમ્, બજ કલ્હારમ્, કલ્હારમ્ બજ મૂઢમતે (૨)

(ખટપટનું આવવું:)

ખટ: કેમ મહાશય, આબરૂદાર પરોણાની માફક અહિં કેમ

બટકો છો? તમારા સવામણિયા માથામાં શું વિચારો

જુમાલુમ કરી રહ્યા છે?

ચટ: લાઇ ખેદની વાત છે કે તમે આ રત્નની કિંમત આંકી શકો તેમ નથી. હું કોણ ? પ્રખ્યાત થયેલી એકેએક ગાનારીનો હું મહેમાન છું મહેમાન, સમજ્યા ?

ખટ: અમે આ તમારું નળિયા જેવું નાક અરે ક્રિડિયા જેવું કપાળ બરાબર જણાવી આપે છે: પણ એકાદ ગાનારીનું ઘર શોધવાને બદલે આમ કંચનીયોના ઘરની દિવાલની ધૂળ ચાટતા કેમ બટકો છો ?

ચટ: તું તો અજ્ઞાન દેખાય છે અજ્ઞાન. તદ્દનજ અજ્ઞાન. મારી બિલોરી કાચ અને બટાટા જેવી આંખો દિવાલને ઓથે ઉભા ઉભા પણ દૂર સૂધી જોઈ શકે છે: વળી કર્ણેન્દ્રિય એટલી બધી સાબિત છે કે ખર્બાર ગાઉ ઉપર ચતુર્ સંગીત પણ હું બરાબર સમજી શકું છું.

ખટ: શાબાશ, મિસ્ટર. What's your name ? (વોટ્સ યોર નેમ ?)

(ચટપટ ચમકે છે:)

ખટ: (ફરીથી) વોટ્સ યોર નેમ ? What's your name ?

ચટ: હેં, ચું કહો છો ?

ખટ: છદ નોન્સન્સ નથી સમજતા, હું પૂછું છું તમારું નેમ.

ચટ: નેમ ? નેમ તો એવી ફાંકડી છે કે પચાસ લાખ રૂપિયાની મિલકત મળી છે, તો પણ ચમકી તુટે પણ હમણે ન છૂટે:

કહ્યો મારા દેવ છે: તેની જ મારે સેવ છે

ખટ: (સ્વગત:) છે કેઇ પૈસાદાર, પણ જણાય છે ઉલ્લુનો
સરદાર: (પ્રકાશ:) અરે, હું તો તમારે નામ પૂછું છું
નામ:

ચટ: તમે તો પહેલા નેમ કહેતા હતા ને ?

ખટ ઇંગ્રેજીમાં નામનું નેમ બોલાય છે:

ચટ: આ ગુજરાતી રંગભૂમિ પર ઇંગ્રેજી કાં ભરડાય છે ?

ખટ: જમાનો આગળ વધતો જાય છે-?

ચટ: અરે, કહી દોને કે વંડી જાય છે.

ખટ: અરે જમાનાનું અપમાન થાય છે: સુધારો સૂચવ-
નારા અમારા જેવા ગ્રેન્ડુએટોનો દ્રોહ થાજે છે ! અરે
ભાઇ, બોલો કે જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

ચટ: તમે કહો કે વંડી જાય છે, પણ હું કહું કે આગળ
વધતો જાય છે:

ખટ: પહેલા તમે બોલો:

ચટ: એમ, સાંભળો: આજકાલ જમાનો વંડી જાય છે:

ખટ: શું બોલાય છે ?

ચટ: જેવું દેખાય છે; દુનિયાના રંગ હંગ જેવાય છે: આ
જીભથી બોલાય છે:

ખટ: તમારી મોટી ભુલ થાય છે: જમાનો આગળ વધતો
જાય છે.

ચટ: અરે, વંડી જાય છે...

ખટ: કહો કે આગળ વધતો જાય છે. પછી હું કહું કે વંડી.....અરરર! શું બોલી જવાઈ છે: જવા દો એ વાત: જમાનો આગળ વધતો જાય છે, એ વિષેના તમારા જેવા અણુસમણુ પૈસાપૂજારીના સર્ટિફિકેટની અમારા જેવા એટીકેટવાળા યુવાનને કાંઈજ ફરકાર નથી....હા તમારું નામ નિવેદન કરશો ?

ચટ: મારું નામ ચટપટ: તમારું ?

ખટ: સાક્ષરવયે મિસ્ટર ખટપટલાલ બી. એ.

ચટ: લાઇ ખટપટ.

ખટ: (ચટકાવીને-) નહિ, મિસ્ટર ખટપટલાલ કહો.

ચટ: સિસ્ટર ખટપટલાલ.

ખટ: હું જાણો છો ?

ચટ: સિસ્ટર ખટપટલાલ:

ખટ: અરે સિસ્ટર નહિ, સિસ્ટર બેટલે તો જ્ઞેન:

ચટ: ત્યારે ?

ખટ: મિસ્ટર:

ચટ: સિસ્ટર:

ખટ: મિસ્ટર:

ચટ: સિસ્ટર:

ખટ: મિ....

ચટ: મિ....

ખટ: મિસ્ટર . .

ચટ: મિસ્ટર

ખટ: હાં એમ. એક મિસ્ટર બોલવામાં આટલો પ્રયાસ ?

ચટ: અમને એવો નથી અભ્યાસ ! અમે તો બાણીએ સંગીત:

ખટ: તમને સંગીતનું જ્ઞાન છે ?

ચટ: કેમ ન હોય ? સંગીતનાં બધા ચોપડા હું ચાવી
બધો છું: ને તેની મારા પેટમાં મલાઈ થઈ ગઈ છે
મલાઈ, મહારા મહેરબાન !

ખટ: ત્યારે એકાદ સંગીત સંભળાવી આ પાવન કરશો કાન.

ચટ: ખુશીથી. બોલો પ્રભાત રાગ ગાઈ કે સંધ્યા રાગ ?

ખટ: સવાલો પ્રભાત રાગ: કારણ કે અત્યારે પ્રભાતનોજ
ટાઇમ છે.

ચટ: સાંભળો. કાન સતેજ કરો:

ચટ: (કાને આંગળીઓ રાખી:)

એ.....કલ્હાર મારા પ્રાણ છે-કલ્હાર મારા દેવ,

ઈ...ધરનું ના કામ છે કંઈ રૂપિયાની સેવ.....

કહો કલ્હાર અંદ્રની જે....પછીથી રામઅંદ્રની જે....

ખટ: અરે મહાશય, આ તો તમે કહ્યા જેવું બોલ્યા:

ચટ: હા. સંગીતના ધોરણ પ્રમાણે પ્રભાત રાગ બોલતા
પહેલાં કહો લલકારવો પડે છે, શું સમજ્યા ?

ખટ: તમે તો મોટા સંગીતના પ્રોફેસર જેવા જણાઓ
છા ને શું ?

ચટ: છા તો કલ્હાર.

ખટ: (સ્વગત:) જણાવ છે સોળે સોળ આના હેવાન.

ચટ: ચાલો પ્રભાત રાગ સાંભળો:

ખટ: થવાવો..

ચટ: (પ્રભાતિયાની ધૂનમાં.)

એ.....એકાશી.. પૂછે...બા..સીને, બાસી તા.....સીને,
તાસી.. પૂછે ચો..રા..સીને ચોરાસી પંચા..સીને...
પંચાસી પૂછે છા..સીને છાસી સત્તા..સીને,
સત્તા..સી પૂછે અઠાસીને અઠાસી નેવા..સીને.
નેવાસી પૂછે નેવુને નેવુ એકા.....હુને.....એ.

કેમ સાહેબ, કેવો મારો તાલ, મુર, અને લટકો ?
તમે જોયો છે મારા જેવો કોઈ સંગીતનો ઉસ્તાદ ?

ખટ: અરે, નારે ના. તમારે કામ તો બસ આબાદ. પણ
તમારા સંગીતમાં આંકડાજ કેમ આપ્યા ?

ચટ: મારે આંકડા સાથે વધુ સંબંધ છે.

—ઠેકામાં—

પૈસા મારો પરમેશ્વરને હું પૈસાનો દાસ,
પૈસા મજતા હોય મને તો ચાવી જઈ હું દાસ.
આપે દમડી એક કોઈ તો ખંભા પર ઉપાડું લાસ,
એક દમડી માટે હું તો દોડું પૂરા કોષ પચાસ:

ખટ: ત્યારે તમે પેટ ભરીને ખાતા પણ નહિ હો.

ચટ: ખરી વાત, તદ્દન બરાબર વાત, હું તો કોઈને ત્યાં

હરામનું ખાવા મળે તોજ પેટ ભરીને ખઈ છું. નહિ
તો મંદિરના ઠંડા ભાત અને કઢીથી ચલાવી લઈ છું.

ખટ: તમે પચાસ લાખના આસામી થઈ ભાત ખાઈ કેમ
થાવ છો ?

ચટ: રૂપિઆ મળ્યા તે શું ઉડાવી દેવા ?

ખટ: ખાવામાં કે રૂપિઆ ચાલ્યા બાક છે,

ચટ: ખાવામાં તો કુબેરના પણુ ભંડાર ખુટી બાક છે.

ખટ: પેટ ભરીને ખાવું તેમાં ભંડાર ન ખૂટે.

ચટ: પણ વાતનો લેદ લાંબળો ? આ પેટ હરામના અના-
જનેજ પચાવી શકે છે: પેચાતું લાવેલું અનાજ ખાતાં
મને અજીર્ણ થાય છે. આ લેદનું મૂળ કાંઈ સમજાય છે ?

ખટ: (સ્વગત:) બચ્ચા સમજાય છે-તાસી દોલત કબજે
કરવાની બુદ્ધિની હિમારતનો મારા હૃદયમાં આજે પાયો
નખાય છે: (પ્રકાશ:) મિસ્ટર, પચાસ લાખ જેટલી
મહાન્ દોલત મળી તોપણ આવા બિખારી વિચારો
કેમ છોડતા નથી ?

ચટ: પચાસ લાખ એ શું દોલત કહેવાય ? હું, મહાશય,
તમેજ કહોને એ શું દોલત કહેવાય ?

(ચટપટની સ્ત્રીનું આવવું:)

સ્ત્રીકે: દોલત નહિ પણ દોલતનો દાદો કહેવાય: પચાસ
લાખથી સંતોષ ન થતો હોય તો આખી દુનિયાની
દોલત મેળવવા શા સારૂ શંકરનું તપ કરતો નથી ?

અટ: અરે રાંડ, તને અહિં રસ્તા વચ્ચે કેણે બોલાવી છે ?

રસિ: (સકોધ:) દોલતની આટલી હદે પૂજા કરુની હતી;
તો જીંદગી વાંઢા રહીનેજ પુરી કરવી હતી:

અટ: બાતુ, ખરે કહે છે:

રસિ: તમારે લોભી વત્તન હવે હું ચલાવી લેનાર નથી.
એક દિવસની નોટીસ આપું છું. એટલામાં તમારે
વત્તન નહિ સુધરે તો—

અટ: (અટકાવીને—) શું કુવામાં પડશે ?

રસિ: કુવામાં તો તમારા જેવા ઘણાંય પડશે: હું કુવામાં
પડું એવી કાચી પોચી નથી તો—

અટ: (સ્વગત:) આ અટપટની સ્ત્રી તેનાથી બરાબર કંટાળી
જાણ્યાર્થે છે: કાંઈક યુક્તિ કરી આ ઘરમાં પગ કરવા
વિચાર થાય છે:

રસિ: (ધબ્બો મારવો:) હવે જવાનો ટાઈમ થાય છે
બજારમાં ?

અટ: અરે પતિને આમ મારમાં—બહનામ થઈશ તું સંસારમાં,

અટ: મિસ્ટર, મને તો જણાય છે જરા પણ દોષ નથી
આ તમારી નારમાં.

રસિ: (અટપટ તરફ જોઈ સ્વગત:) વાહ ! શું ખૂબસૂરત
જુવાન ! ક્યાં આ જવાન, અને ક્યાં આ બમાર
હેવાન ? બન્નેની વચ્ચે આકાશ પાતાળનો લેહ—

ખટ: બાતુ, કેમ કરી રહ્યા છો ખેદ.

(હાથ ઝાલે છે:)

ચટ: અરે સુરખ, આ શું કરે છે ? પારકી ખાયડીનો હાથ પકડતાં કાંઈ શરમ નથી આવતી ?

ખટ: એ તો તમારૂં બીઝનેસ છે બીઝનેસ સમજ્યા ?

ચટ: એ બીઝનેસ કરવાનો તમને ક્યાંથી મળ્યો છે અધિકાર ?-

ખટ: ઇન હેવન.

ચટ: ગુજરાતી રંગભૂમિ પર ઇંગ્રિજી ભડવું રહેવા દો.

ખટ: તમારા જેવા અક્કલના ઓથમીર સાથે પ્રસંગ પાડવાનું મને ઠીક નથી લાગતું: (રસિકાને-) હ્યો સાહેબજી: (શેકહેન્ડ:)

ચટ: (ચમકીને-) આ શું થાય છે !

ખટ: જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

ખટ: (રસિકાને-) બાતુ, હવે રજા લઈશ:

ચટ: શિક્ષક-વિદ્યાર્થી વચ્ચેનો વ્યવહાર અહિં શા માટે ચલાવાય છે ?

ખટ: કારણ કે જમાનો આગળ વધતો જાય છે: (રસિકાને-) બાતુ, હું તમને ચાહું છું-

રસિ: અને હું પણ-

ખટ: તમારા ગુલાબી અધરપર, ચુંબન કરે આ મધુકર !

ગમિ: લહેલો આવ્યો અલસર. / ચુંબન થાય છે: ૧

ચટ:

“ અરે લાજ વગરની નારી, કેરે પર નર સાથે ચારી,

“ ભુંડી લારજ તું ભારી-તારા વાહું હું આજ નાકે કાન—(૨)

રસિ:

“ રાખો જીભને માજમાં-નહિ તો ભુંડી છે આ ભામા,

“ આવી જશો મારા ધામાં-દેશો ગુમાવે કાંઈલી’ જાન—(૨)

ખટ:

“ નથી જમાનાનું કં જાન પૂરો હીસે છે હેવાન,

“ થાઓ મારી જીગરજાન-આપુ પુરું હું સિ સન્માન—(૨)

રસિ:

“ આવો આવો મોંઘા પ્રાણ-રસના રાગી ચતુર મુજાણ,

“ મીઠાં અમૃત રસની પ્રાણ:મારા ઉરમાં લાગુ તુજ ધ્યાન—(૨) અરે.

(બધાનું જવું:)

ખટ: (થાળી-હાંડી સાથે:) ઇતિથી “ પરિવર્તન ” નાટક

પુરાણે, ફરસ ખડે, ત્રિપૂટી સંભાદે, ઇશકનાં બોલે

સ્થપાયા નામે પ્રથમોધ્યાંય:

(થાળી પીટાવ છે: પડે પડે છે:)

પ્રતિય દશ્ય :

સ્થળ : ચન્દ્રમણિનું દિવાનખાનું :

પાત્ર : ચન્દ્રમણિઃ અસૂયાઃ અને પ્રભાકરઃ

(પડદો ઉપડતાં અસૂયા ઉઠાસિત મુદ્રાએ એક સોદા પર પડેલી દેખાય છે :)

ચન્દ્રઃ (અસૂયાને ઉઢીમ્ જોઈ :) બહાલી, આજે કેમ સુસ્ત જણાય છે ? હમેશનો આનંદી મહેરો આજે કેમ ઉદ્વેગસૂચક દેખાય ?

જે આંખમાં કામણ વસે આજ આંખ તે ઘેરાય છે, મુખ પર આજે ઉઠાસી ચિહ્ન કાં દેખાય છે ?-
લાલી તમારા ગાલ પરની કેમ ઝાંખી દેખાય છે, સ્મિતના સ્વાગત આજે કેમ ના જોવાય છે ?-

મધુરી, કાંઈ ભેદ છે ?

અસુઃ ભેદ છે કે ખેદ છે તે હું જ બાણું છું :

ચન્દ્રઃ મને તે બાણવાનો અધિકાર નહિ ?

અસુઃ મારામાં વિશ્વાસ રાખશો ?

ચન્દ્રઃ પોતાના અર્ધાઅર્ધ સમાન પત્નિનાં વચનમાં કયો માનવી અવિશ્વાસ ઉઠાવે ? જે હોય તે જણાવ.

તારામાં મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

અમુ: ત્યારે હ્યો કહું: (જરા અટકી:) ના. ના. નાથ,
નહિ કહું.

અન્દ્ર: મારા સમ તને-તું જે જાણતી હોય તે તારે જણા-
વવું જોઈએ મને:

અમુ: એમ એટલામાં શું સમ આપી દીધા ?

અન્દ્ર: લે, હવે વાતનો લેઠ જોલ:

અમુ: પ્રથમ આપો એક કાલ.-કે તારો સાચો માનીશ
એકે એક જોલ:

અન્દ્ર: લે કાલ: (કાલ અપાય છે:)

અમુ: સાંભળો નાથ, કાલે સાંજે મારી નજરે:-(અટકે છે.)

અન્દ્ર: કેમ અટકી જાક છે ?

અમુ: નાથ, વાત કે'તા કંપ થાય છે-! જીભ થરડાય છે,
સૂકાય છે-! પણ તમારા સમને લઈને આ નઠોર
અસ્થિહીન જીભ અંતે હલાવવો પડે છે: પ્રભાકરને
આપણાં બગીચામાં પુષ્પાને ચૂમન કરતો અને
ચાળા કરતો જોયો છે:

અન્દ્ર: (સક્રોધ) હું ! હ ! એ ચંડાળ શું આવા અધમ
સ્વભાવનો છે ? એ અધમ, તને યાજીપોષીને મોટો
કીધો-તેનો તે શું આ મને બદલો દીધો ?
(અસુચાને) અસુચા, તું જા. એ નીચ છેકરાને
જ્યાં હોય ત્યાંથી મારી પાસે ઘસડી લાવ:

અમુ: (જતાં જતાં) ફિકર નહિ: પડ્યો તો સવળો
ઠાવ: (જતું:)

અન્દ્ર: (સ્વગત-સકોષ) ઓ ચાંડાળ છેકરા, બેસવાની
ડાળ પર તેં ફૂંકાડો માર્યો ! તારી લુચ્ચાઈ-નકટતાઈ
હું ચલાવી લઈશ એવો તેં મને ગમાર ધાર્યો ?
કમળખત પ્રભાકર, મેં ન્હોતું જાણ્યું કે ભવિષ્યમાં
મારા હાથે પોષાઈને તું મને જ લયંકર નિવડીશ.

હા..... સર્પ કેરા બાળને પય પાઈને જે પાળશે,
મોટો થઈ માલિકને હૈ ડંશ બદલો વાળશે:

(અમુયા, પ્રભાકરને લઈને આવે છે:)

અન્દ્ર: (પ્રભાકરને બોલે ધુરડીને—) ઓ કાળા નાગ !—
તાં ફૂંક્ય હંજાહંજા ઝેરથી ભરેલું છે તેને આજે જ
જાણ્યું.—ગરીબ અને નિર્દોષ દેખાતા ચહેરાની નીચે
કેવી ફટિલતાઓ ભરી હોય છે, તે મેં આજે જ
જાણ્યું,—(લાત મારીને—) ઘોર દુષ્ટી, ચાલ્યો જ.
તાં કાળું મુખ હવે મને ન દેખાડ:

પ્રભા: (હાથ બેડી:) પિતાજી, મેં શો અપરાધ કર્યો છે કે આપ
મને આવી કઠોર વાણી સંભળાવી રહ્યા છો ? મારી
કોઈએ અસત્ય નિંદા સંભળાવી જણાય છે; અને
ધારું કે તેથી જ આપનું હૃદય અત્યારે સંશ-
યમાં તણાય છે:

અન્દ્ર: (સકોષ:) એક પક્ષ શબ્દ બોલ્યા વિના માંડે ભર

છોડી બા. હુઈ, પ્રેત, તારું કાણું સુખ મને ન
 બતાવ: તને જોઈને મારા ફવાડે ફવાડે કચેડો વિંછીના
 તીવ્ર ડંશ જેવી વેદના થાય છે-તારા દેહના શબ
 રાઈ જેટલા દુકડા કંઈ જોવું થઈ જાય છે; પરન્તુ
 લાચાર છું કે તું મારો આશ્રિત થાય છે: આશ્રિત
 નિરાધારને હજીવામાં મહાન પાપ લેખાય છે: માટેજ
 તું આજે મારા હાથથી જીવતો જાય છે. માટે કંઈ
 પણ લવારો કયો વિના આવ્યો બા.

પ્રભા: (ગળતે આંસુડે:) પિતાજી, પિતાજી ! આ શું ?
 મેં કશો અપરાધ નથી કર્યો.-સન્નીતિના પુનિત-
 પંથને છોડી અનીતિના અનિષ્ટ પંથે પાલ નથી
 કર્યો-છતાં આપની દૃષ્ટિએ હું કેમ અપરાધી કર્યો ?-
 પિતાજી, હું તદ્દન પવિત્ર છું.-તદ્દન નિર્દોષ છું.

અન્ત્ર: ગંભીરમાં ગંભીર ગુન્હો કરી હજી નિર્દોષ હોવાનો
 દાવો કરે છે ? મારા કુળમાં કલંક લગાડવા જેવું
 કરી-મને ભરમાવવા તારી ખુની આંખોમાં આંસુ
 ભરે છે ? જો નીમકહરામ, તેં કર્યું છે ઘણું
 નીચતાભર્યું કામ:

પ્રભા: પિતાજી, આ આપ શું ખાલો છો ? આકાશ તટી
 જાય, પૃથ્વી ફાટી જાય, પણ આ પ્રભાકરને હાથે
 નીચ કામ ન જ થાય:

પ્રતી આકાશને અવનિ મળીને એકતા પારે.

કદી વારિ અને અગ્નિ મળીને મિત્રતા ધારે-
 કદી સૂરજ નિશાના નાથની ગરજ સત્કારે,
 કદી વાયૂ વિલિન થઈને ભયંકર સ્તબ્ધતા ધારે-
 આ દેહમાંને રોમેરોમે આગ ઉન્હી છે બળે,
 તો પણ પ્રભાકરની મતિ ના પાપના પથે વળે:

ચન્દ્ર: તારા પાપીના કપટી શબ્દોથી હવે મને સંતોષ
 થવાનો નથી. તારા મલિન મૂખમાંથી નિકળતા
 માયાવી શબ્દોથી મારો રોષ જવાનો નથી. પિશાચ,
 શયતાન, કાળમુખા-ચાલ્યો જા.

પ્રભા: શિરછત્ર-આશ્રયદાતા,

ચન્દ્ર: (બોલતો અટકાવી:) અરે રાક્ષસ-અહિંથી દુર
 ખસ કહું છું કે મારું ઘર છોડીને ચાલ્યો જા.

પ્રભા: (ગળતા આંસુકે:) પણ પિતાજી હું કયાં જઈ ?

ચન્દ્ર: આખી દુનિયા પડી છે:

પ્રભા: (હાથ ઝોડી:) પણ દુનિયામાં તમારા સિવાય મારું
 કોઈ નથી.

ચન્દ્ર: તો દરીયામાં જા:—જહનમની ખાડીમાં જા—પણ મારા
 ઘરમાંથી તો આજ ઘડીયે દૂર થા.

પ્રભા: (પગમાં પડી:) પિતાજી પિતાજી, આ ખાલકને
 મારું કરો, હૃદયને શાંત કરો: સંતાનના દોષો
 વડીલોએ ક્ષન્તવ્ય ગણવા જોઈએ:

ચન્દ્ર: તારો દોષ અક્ષન્તવ્ય છે: તને દુર કાઢવામાં જ
 સલામતી છે.

પ્રભા: મારો દોષ જણાવશો ?—

ચન્દ્ર: મિથ્યા વાક્યપદ્ધતિ જવા દે: તારા પ્રપંચી શબ્દોથી
હું કેસાનાર નથી: તારા બનાવટી રહેરાથી હું
દયા લાવનાર નથી—

ચન્દ્ર: હું પરમાત્માની સાક્ષીએ કહું છું કે મારા હાથે દોષ
નથી થયો.—સમ્યક્તાનો ત્યાગ કરી હું અસમ્યક્ નથી
થયો: છતાં પણ આપની દૃષ્ટિએ હું ગમે તેવો નીચ
પતિત, પણ દુનિયાની દૃષ્ટિએ હું આપનો આશ્રીત.
મારો પરિત્યાગ આપને ન છાજે:

ચન્દ્ર: સાધુના વેષમાં છુપાયલા શયતાન—! તારે છે કે નહિ
નાકે જાન ?—એક વખત કહેવામાં નથી સમજતો ?
નકે નકે મુકીને ચાલ્યો જા.

પ્રભા: (કંપતા કંપતા)

આજ્ઞા તમારી માનીને આજે જુદો હું થાઉં છું,
જ્યાં લાગ્યે મારું લગ્ન જશે ત્યાં તાત ચાલ્યો: જઈ છું,
આભાર માનું આપનો જતાં પહેલાં તાતજી,
ગુન્હા કરેલા હોય તે સહુ મારૂં કરજો માતજી—

(અસુધાને પ્રભાકર નમે છે: અસુધા આડું જોઈ જાય
જે. પ્રભાકર, લથડતા પગે ચાલ્યો જાય છે:)

ચન્દ્ર: (શાંત રહેરે:) તારા કથનમાં વિશ્વાસ થયો તે
તારા મધુરા પ્રેમને આતર.

અમ્લ: (હાવવાવેથી:) આ દાસી પણ એજ સ્નેહને વશ

થઈ તમારી પાછળ ભાન વગરની થઈ ભટક્યા કરે
છે-પ્રાનપાનને વિસારી તમારા સ્નેહનોજ આરો છે-
આંખને આનંદી બનાવનાર બાગબગીચાને છોડી માફ
મન રાત દિવસ પ્રેમવનમાંજ ફરે છે.

ચન્દ્ર: શાણી બસ કરો: સ્નેહની સરિતામાં છેક ઉંડા ન ઉતરો:

ચન્દ્ર: -ગાયન-

“ વા....રિ ઉંડા..છે બધું..સ્ને..હના હો જહાલી, મ્હારી-

“ જોખમ ગાયા છે તેમાં દે..હનાં રહિયાળી, ખ્યારી-વારિ.

અસુ: “ કહે હૂબશે ત્હેમાં મ્હારી,

ચન્દ્ર: “ નિકળવું તો થાયે ભારી-

અસુ: “છેલ્લી ઘડીયે ફૂં લેવા શ્વાસ ઇચ્છું સે..વ તમ્હારી-વારિ”
(બળ્નેનું જવું:)

ચતુર્થ દશ્ય:

સ્થળ: રસ્તો.

પાત્ર: પ્રભાકર અને પુષ્પા:

(પડદો ઉપડતાં પ્રભાકર કંગાલ વેહે રસ્તા પર ગાતો દેખાય છે:)

પ્રભા: -ગાયન-

(ભેરવીધૂન:)

“ કદ અજ શિર....પર વે....ઈ...છે.....

“ હૃદય ભ..ય છે.....રડી.....રડી.....

“ વિશ્વ અતિ....વં ભય....કાર..જણાયે

“ જઈ મહો....ત મા....રગે....ચડી....ચડી-૨)

—સાખી—

“ સંતાપતાપ દહે મને દાખું કોની પાસ ?—

“ દુઃખ લેલા હૃદયમાં મરવાની અભિલાષ:

“ વિ....શ્વ વિષે...થી અળગોથાતાં....

“ પૂંપા..નડતીઘડી....ઘડી—વિશ્વ.”

(ગાયન પૂર્ણ થતાં પુંપા સ્ફુલ્લેથી આવતાં અહિં મળે છે:)

પુંપા: (પ્રભાકરની આંખમાં આંસુ બેઠને—)

મમપ્રાણના આધાર આ ઉભરાય નેત્ર નીર શું—!

શું તાતજી ગુસ્સે થયા, કે માતજી બોલ્યા કશું ?

પ્રભા: (દુઃખિત સ્વરે:)

પ્રેમાળ પૂંપા, હાય મહાઈ પૂણ્ય પરવારી ગયું,—

દોષ કોનો છે નહિ કરમે લખેલું તે થયું—

પુંપા:—(વિનિત સ્વરે:)

પાયે પડી માયું પ્રભુ, છોડી મને જાશે નહિ,

દુઃખની ભલકતી આગમાં હોમી મને જાશે નહિ—

ટકે છે પ્રાણ પિંજરમાં તમારા સ્નેહની આશે—

તિરસ્કારી જશે તે સુંદરી આ જીવની જાશં.

પ્રભા: બાળા, તમે મુજમાટ અંતરમાં દુઃખી થાશે નહિ,

પાછો ફરે હું ના કદી તસ્લી તમે લેશે નહિ:

પુંપા: બહુ મહે ના આપને આ દાસીનું જીવન હરી,

હું હાથ જોડી વિનવું પાછાં વળો કદરૂપા કરી;
તમવિણ મને ગમશે નહિ તમવિણ દિલાસો કેણુ દે ?
દિલનો વિસામો એક છે શું તેમ પણ જાતો રહે ?—

પ્રભા: નિદોષતાની મનહર મુર્તિ, નાહકે જીવ કેમ કરે છે ?
—આંખમાં આંસુ કેમ ભરે છે ?—તને રડતી જોઈ
મારું હૃદય ઝળી જાય છે—મારા જીવ પર વજનો
આઘાત થાય છે:

પુષ્પા: ત્યારે મને શા માટે ત્યાગી જવાય છે ? માધવીલ-
તાને આશાજળ પાઈ જીવતી રાખી છે ! તેનોજ
આખરે કેમ જીવ લેવાય છે ? મને રડતી જોઈ તમારું
હૃદય ઝળી જાય છે એ તમારા શબ્દો ખરા છે કે
કહેવાના છે એ સમજવામાં મને શંકા થાય છે.

પ્રભા: મારા હૃદયસિંહાસનની પવિત્ર દેવી, તને વિશ્વાસ
ન આવતો હોય તો મારું હૃદય ચીરીને જોઈ લે કે
તાગથી દૂર થતાં તેની કેવી સ્થિતિ થાય છે ? પણ
શું કહું ?—આશ્રયહાતાની આજ્ઞા પાળવી એ મારું
કર્તવ્ય થાય છે— !

પુષ્પા: એ કર્તવ્ય બજાવવા જતાં એક આશાવતી—ઉછળતી
ચૂવતીનો વિનાશ થાય છે.

પ્રભા: પુષ્પા, તું દેવી છે. તારો સ્નેહ મારા તરફ અનહદ
છે. તને લાગે છે કે તારા સ્નેહની મને કિંમત નથી;
પણ એ તારો જામ છે. તારા સ્નેહની મને

પુરતી કલ્પના છે: જો તને સૂખી કરવાનો માર્ગ મારા હાથમાં હોત તો તને જરૂર સૂખી કરત, પણ હું લાચાર હોવાથીજ-હું તદ્દન નિરૂપાય હોવાથીજ-તને શાંતિ આપી શકતો નથી: આપણે ખરેજ હતભાગી છીએ.-હુ:ખની ચિત્તામાં કંઈ થવાજ સંભવા છીએ.

પુખ્પા: અને એ હુ:ખની ચિત્તામાં તમે ઘી હોમી વધારો કરો છો: જે સ્થળમાં મારા પ્રાણપ્રભાકર હોય તેજ સ્થળમાં આ હતભાગિની રહી શકશે: પ્રભાકર, પ્રભાકર મને તરછોડી તમે ક્યાં જવા માગો છો ?

પ્રભા: જ્યાં ભાગ્ય લખ જાય ત્યાં: તું શાંતિ અને અંતોષમાં રહીને જગતના અજળ રંગોને નિહાળજે: મારી આશિષ છે-મારી અભિલાષા છે-કે તારું જીવન વૈભવ વિલાસમાં ગાળજે: દેવી, મને જવા દે. મારે જે થાય તે થવા દે:

પુખ્પા: નયનનું તેજ જવાથી જગતના રંગ શા જોવા ? હૃદયનો સાર જવાથી વિલાસો વૈભવો કેવા ? જીવનનું સત્વ છે નહિ તો પછી સંતોષ છે શાનો ? પ્રભાકર દુર થાવાથી કમળ શું ગાય છે ગાનો ? સદા સંતોષને શાંતિ સમાયા છે સમિલનમાં- નથી કેં સૂખ કે શાંતિ થવાની ચાર અમિલનમાં.

પ્રભા: પુખ્પા, ધન્યર ધનિષ્ઠા હશે તો આપણું લવિષ્યમાં જરૂર મિલન થશે: તું દિલગીર ન થા.

રેમાં ખરે આશા નવી રચ્ખેનો નવા વદનો નવા,
 વધો અલ્પત બધા તણી નહિ ભોગવી એવી મઝા;-
 તારા હૃદયના શોક કેરા સ્યામપટને લેદરે,
 માનીશ ધહિ તું તોય તારા નયન અશ્રુ સુકવશે:
 દુઃખ શોકથી જીવન ભરેલું હાલ છે તારે બહુ,
 ભાગ્યનો પહોલો થતાં થાશે પરિવર્તન સહુ.

પુષ્પા: મારા નયનથી તમે એક પણ દુર થતાં પણ મને
 કેમેય થાય છે-મારા પ્રાણ તમારા પ્રાણમાં લીન છે.
 તમારા જીવનમાં મારે જીવન તલ્લીન છે: જેમ જળ
 અને મીન છે:

કોકિલ આહે આમ્રને ને જ્યમ બપેયા મેઘને-
 ચન્દ્રને આહે ચકોરી યમ આમુના વેગજ
 મિનવારિને ચહે છે જેમ આ જગમાં સદા,
 હું તેમ આહું આપને-પ્રાણ મારા સર્વદા;
 ઘાત્રી સ્તવે મેઘને ગોપી સ્તવે ગોવિંદને,
 પાર્વતિ શિવને અને આહે શચિ દેવેન્દ્રને.
 સીતા રઘુવિરને ચહે છે જેમ એકજ દૃષ્ટી
 તેમ એક દૃષ્ટ થકી ચહું છું નાથ તમને કદથી
 માટે પિયૂ, નિર્દય બનીને ના બાવ ત્યાગી મને
 આધાર વિહુ દાસી તમારી કેમ ધરશે જીવનને ?

—ગાયન—

પ્રભા: “ સ્નેહ ભરીઓ સુંદર લલના,
વિદાય આપો સ્નેહ ભરી....”

પુષ્પા: “ નાથ ન જાઓ છોડી મને
કહું પાપ પડીને કરગરી....સ્નેહ.

પ્ર: “ પરમાત્માની ઈચ્છા મીની
રેજે ઉરમાં ઘેંચ ધરી,

પુ: “ નાથ ન જાઓ મૂકી રજાતી
નાર તમારી આશ ભરી—સ્નેહ.

“ દુઃખિવારી હું બહાલ વિના તમ
કેની પાસ રહીશ કરી,

• “ એમ છતાંય જો જાવુંજ હોય તો—

“ જાઓ જાળા પગે કચરી—(૨)....”

(પુષ્પા. પ્રભાકરના પગમાં પડે છે: પ્રભાકર આદ્યો જાય છે:)

પુષ્પા: (થોડીવારે જાગૃત થઈ:) હા....ગયો..મારા હૃદયનો
ચિરવીશ્રામ ગયો. આશાના અંકુરોનો અકાળે નાશ
થયો: હૃદયાકાશનો ચમકારા મારતો પૂર્ણ પ્રભાકર
અદૃશ્ય થયો. આશાઓ આપી—નિરાશા—કાપી હૃદયમાં
આંખી અંતે દગો કર્યો....પ્રિય પ્રભાકર, તમે આટલા
કઠોર કેમ થયા?—શું એકલા રહેવાની ઉત્કંઠાવાળા
થયા? મારા હૃદયનાં અધિશ્વર, તમારા વિના મારા

દિવસો કેમ જાશે ? સંતમ પુષ્પા શાંતીના દીલાસા
મેળવશે કેની પાસે ?—

—ગાયન—

પુષ્પા: “ મા....રા હૃદય રાજના પ્રીય અધીશ્વર.....

“ પ્રીતિની ઢોરી શું કાપી ગયા—!-(૨)

“ વીથોગીની....બના....વી ખ્યારા—!

“ ઇચ્છિત મારગ માપી ગયા—!-મારા.

“ વિના જળે જ્યમ મત્સની દશા,

“ આપ વિના ત્યમ મારી એ દશા;

“ ખ્યા....રા અંતર પૂષ્પના ભોગી મધુકર.....

“ તી....ક્ષણે ડંશ શું આપી ગયા—!-મારા.”

(-ધર તરફ જવું-)

પંચમ પ્રવેશ:

સ્થળ: ચન્દ્રમણિનું મકાન:

પાત્ર: અસૂયા-ચન્દ્રમણિ-અને પૂષ્પા:

(પડદો ઉપડતાં અસૂયા પલંગ પર પડેલી દેખાય છે:)

અસૂ: (ઉભી થઈ સ્વગત:) નારીની જાતને પડેલી વળવા પુરુષની શી તાકાત છે ? નારીની જાળમાં પુરુષ ન ફસાય એ તે વળી ક્યાંની વાત છે ? નારી જે ચાહે તે કરે. જ્યાં સ્નેહનાં વર્ષણ હોય, ત્યાં લોહીના તપણ થાય.... મહાન ઋષિ મુનિયોનાં હજારો વર્ષોનાં પ્રયત્ન તપો નારીયે ચળાવ્યા છે. યુદ્ધભૂમિમાં હજારો વીર યોદ્ધાઓનાં લોહી પછું નારીયે ચલાવ્યા છે.

વિદારી સૂળને વાદળ વિષફળ લાવનારી છે, લોળા જગતની એક વિષમાકાર નારી છે. નારી તણું ઉરમાં યદિ આવેશ આવી જાય છે, તો વિશ્વમાં ઉત્પાત ઠાવી એક ક્ષણમાં થાય છે.

ખિચારા નિર્દોષ પ્રભાકરને મારા ચારિત્રજો ઘર છોડવું પડ્યું. એક કંટક દૂર થયું. હવે પૂષ્પા દુઃખમાં હોમાય એવો છાંટ થાય તો શાંતિ સીચાય. પેલા વેશ્યા-

વિહારી છેલશંકર સાથે પુષ્પાનાં લગ્ન થાય તો ધારણા પૂરી થાય: (દૂરથી ચંદ્રમણિને આવતા જોઈને-) હા. એ આવતા જણાય છે: ચાલ પ્રસારે કપટની જાળ-અહા ! પ્રાણેશ, તમે ખરેખર મને મોહિની લગાડી છે.-અંતરમાં સ્નેહની અજબ જ્યોત જગાડી છે: ખાતા પીતા સર્વે ક્રિયામાં તમારી મોહક મૂર્તિજ નજરે પડે છે: (અહિં ચંદ્રમણી આવે છે: પ્રેમ જોવા નેપથ્યમાં ધૂપાય છે:) નિદ્રામાં પણ નાથ, તમારાજ લણકાર થાવ છે-હૃદય સાગરમાં વિચાર લહરિયો પણ તમારા નામનીજ ટોળાય છે:

ચન્દ્ર: (પ્રકાશમાં આવતાં-) શાણી, મારા હૃદયમાં પણ તારા સ્નેહનીજ સૌંદર્યતા ઉલરાય છે:

—ગાયન—

અમુ: “ હૃદયા.. શ્રુમય પૂ.. વ્યકલિ....થી-(૨)

“ પૂણું પ્રાણા ધા....ર પ્રે.....મે પૂ....ણું પ્રાણાધાર:

“ પાવ ચૂમું તવ પ્રમાણ રસિ...લા,

“ સીંચો સુધા..થી સહચરિણી આ-

“ આશાના..આ ધા ર....પ્રે.....મે. પૂણું..

—સાંખી—

“ આ જીવન સંસારમાં મહાલનારા હંસ,

“ ગીત પ્રણયના પૂંજવો કેશરબીના કંથ.

“ હૃદય હારે પ્રિયતમ મમ મનહર,

“ પ્રણય રસ રેલાવો રસેશ્વર :

“ મહારા મંગલ કા ર.. પ્રે....મે..પૂજુ. ”

ચન્દ્ર: વાહરે મારી બુલબુલનાર, તમે તો ઉછાળી-રસની ધાર.

અમુ: આજે કેમ મોડું થયું છે દીલદાર !

ચન્દ્ર: જ્હાલી, તારા પ્રેમ પિંજરમાં પુરાઈ ગયા, એટલે શું
પરબંત્ર થયા ?

અમુ: એમ કેમ બોલો છો ? ફ..તો સહજ પૂછું છું :

ચન્દ્ર: માર્ગમાં પેલા કાંતિલાલ શેઠે રોકવાથી મને સ્હેજ
મોડું થયું છે :

અમુ: એમની સાથે શિ વાતચિત થઈ ?

ચન્દ્ર: તેમણે પોતાના પુત્ર છેલશંકર માટે આપણી પુષ્પાના
હાથનું માથું કર્યું-પણ-

અમુ: પણ શું ?

ચન્દ્ર: પણ એના માગાનો મેં અસ્વીકાર કર્યો.

અમુ: એવડા મોટા નગરશેઠના માગાનો આપણાં જેવાથી
અસ્વીકાર થાય ?

ચન્દ્ર: ત્યારે શું દીકરીને દુઃખમાં નંખાય ?

અમુ: કાંતિલાલ ગૃહસ્થને ઘેર પુષ્પા બાય, તો શું દુઃખી
થાય ?

ચન્દ્ર: ઘર તો ખાનદાન છે...પણ વર નાદાન છે..

અમુ: સ્ત્રી પુરુષને સન્માર્ગે ચલાવી શકે છે : બે પુષ્પા
ધારશે તો છેલશંકરને જરૂર સુધારશે :

ચન્દ્ર: અસંભવ:

અમુ: નાથ, તમારી જૂલ થાય છે. પુરુષાર્થ જ્ઞાન મને તેજ
જણાય છે:

ચન્દ્ર: તારા આટલા આગ્રહનું કારણ ?

અમુ: (છલકે) કારણ તે વળી શું હોય ?

ચન્દ્ર: (લટુ બનતાં) બહાલી, છલકાં કેમ કરે છે ?

અમુ: (દુર હઠતાં—) દુર રહો....

ચન્દ્ર: દુર રહો કેમ ?

અમુ: એમ...મારા વિચારને માન ન આપવું, અને ખ્યાર
કરવા દોડી આવવું એ રીત હું ચલાવનાર નથી:
હું આજેજ પિયર ચાલી જઈશ. (જવા માંડે છે:)

ચન્દ્ર: અરે અરે, તું ક્યાં જાય છે ? જરા વારમાં કાં રીસાય
છે ? તું કહે તે કરે. પછી કાંઈ ?

અમુ: મને જવાલો. (ખેંચાખેંચ)

ચન્દ્ર: તું જાય પછી માફ શું થાય ? તું દુર હોય અને
હું સુષ્પે રહી શકું એમ તું માને છે ?

અમુ: શ્રી સ્વાતંત્ર્યના વર્તમાન જમાનામાં મારા વિચારોને
માન આપતા બધો એટલે સાચો જ છે.

ચન્દ્ર: કહે તારી શું ઇચ્છા છે ?—શું વિચાર છે ?

અમુ: (સ્વગત:) બસ બેઠો પાર છે. (પ્રકાશ:) કાંતિલાલ
શેઠને કહી આવો કે તમારા માગાનો સ્વીકાર છે:

ચન્દ્ર: પણ પુણ્ય માનશે ?

અમુઃ તો ક્યાં જૂલામાં જશે ? દીકરી અને ગાય બન્નાં દોરે
ત્યાં બચઃ

ચન્દ્રઃ માવતરે લગ્ન કરી દૂર રહેવાનું હોય છે, બચારે
સંતાનોએ પોતાનું જીવન ગાળવાનું હોય છે. માટે
લગ્ન જેવા મહત્વના વિક્ષયમાં સંતાનોની સંમતિની
વિશેષ જરૂર છે.

અમુઃ તો પુષ્પા ક્યાં દૂર છે ? હું તેને હમણાંજ બોલાવું
છુંઃ તમે બન્નો નગરશેઠને ઘેરઃ

ચન્દ્રઃ બહાલી, તારા પ્રેમને આધિન થઈ હું જાઉં છું.
જે તારો વિચાર તે મારો વિચાર. હવે કાંઈ રહ્યો છે
સંકોચ મારી માનીતી નાર ?

અમુઃ ના. પધારે લોળા ભરથાર.

(ચન્દ્રમણિનું જવુંઃ)

અમુઃ (સ્વગતઃ) વાહ, અસૂયા ? તારા મનની બન્ને
ઉમેદો પાર પડે છે. હા. પણ જાઉં કેવળી એ છેકરી
આ બાબતમાં કેટલી નડે છે ? પુષ્પા, પુષ્પા—
(ખૂમ મારે છે.) (પુષ્પા આવે છેઃ)

પુષ્પાઃ આવી માણ. શી આજ્ઞા ?

અમુઃ આજે એક બાબતમાં તારો વિચાર બહુવો છે.

પુઃ કહો.

અમુઃ જો. તારૂં વેવિશાળ પેલા છેલસંકર જોડે નક્કી કર્યું
છે. તારી સંમતિ છે ને ? (પુષ્પા મૌન રહે છેઃ)

અમુ: બોલ, બોલ, તારી સંભતિ છે ને ?

પુ: માણ, એ કળેડું થશે:

અમુ: તું તેર વર્ષની છે. તેની ઉમ્મર સોળ વર્ષની છે.
બોલ ક્યાં છે કળેડાને સ્થાન ?

પુ: વયમાં નહિ પણ ગુણમાં:

અમુ: તેના ગુણ કેવા છે?

અનાચારી મહા વેશ્યા વિહારી પાપનો આકાર છે,
ભયંકર ભોગ લોભુપને પાખંડનો આગાર છે.

નીર્લજ નીતિઘાતક અને વિલક્ષણ છે વ્યભિચારી,
ધુરધર ધર્મધ્વંશકને પ્રબળ છે તેહ બુગારી.

હું રાંકડી બાળા અને તે દૂષ્ટ છે ભારી,

એવાની સાથમાં શું જાય સૂખ છાંદગી મારી ?

અમુ: લાંબી ચોડી વાતો જવા દે: તારે તેના ઘરનું પાણી
ભરવુંજ પડશે:

પુખ્ત: એવા મિથ્યા દુરાચરને છોડી દો.

અમુ: હવે છાની મર છાની-

પુ: જ્યાં મારા જીવન પર કાપ મૂકાય, ત્યાં મારાથી
છાનું કેમ રેવાય ? દુરાચરના ભારમાં દબાઈ, અદેખાઈની
આગમાં દઝાઈ આ કુસુમકળીને કરમાવવાનું પાપ ન
કરો: આ પામર પંખિણીને-હતભાગ્ય હરણીને ગુણવાન
લાયક નરને સોંપી લભ નામનું સાર્થક કરો.

અમુ: એટલે ?

પુ: સરખા વય-ગુણ અને વિચારો વિના જીવન કલેશમાં
જાય છે: એકમેકથી પ્રતિકૂળ હૃદયોમાં કદી પ્રેમ
ઉત્પન્ન થાય છે ? અને પ્રીતિ વિનાનાં લગ્ન શું સુખી-
નિવડે છે ?

— ગાયન —

“ પ્રીતિ ભરેલું લગ્ન છે તે લગ્ન સાચું નામ છે,
“ પ્રીતિ વિનાનું લગ્ન તે નહિ લગ્ન પણ બદનામ છે;
“ સૂખમય બનાવે જીવંતી જો લગ્ન પ્રીતિથી બચું”,
“ ઝેરી બને છે જીવંતી જો લગ્ન પ્રીતિવશ કચું”.
“ પત્નિ પતિના હૃદયમાં સત્પ્રેમજો ઉભરાય છે,—
“ નામ સાચું લગ્ન ફેરે તોજ સાર્થક થાય છે !—”

અમુ: ન્યૂપ થા. કુલાંગાર છોકરી, ચૂપ થા. મારી સામે હવે
એક પણ શબ્દ બોલી છે, તો તારી જીભ જોંચી
કાઢીશ. (તમાચો) સમજી ?

પુષ્પા: માણ, સંતાનનાં સુખ તરફ દષ્ટિ રાખવી એ માવ-
તરની પ્રથમ ફરજ છે:

અમુ: એ ફરજનો મેં બરાબર અમલ કરેલો છે—તારા
સૂખનો મેં સંપૂર્ણ વિચાર કરેલો છે:

પુ: માફ કરજો, તમારા હૃદયમાં અદેખાઈના ક્રિયક ભરેલો છે.

અમુ: હવે તું હદ બહાર જાય છે.

પુ: માતા બ્યારે હદ બહાર જાય,—ત્યારે પૂત્રી પણ હદ
બહાર કેમ ન જાય ?

અમુ: મેં તો મારા ધર્મ પ્રમાણેજ કર્યું છે.

પુષ્પા: મારી છાંદગીમાં હજાહજા જેર ભર્યું છે. ઉધરેલ

અને છકેલ વરરાત્રીને બાળકી સોંપવી એ ધર્મ,—

કુસુમ કન્યા, દુષ્કર્મનાં ઈબ્બરદારની સાથે ઓઠવી

દેવી એને તમે ધર્મ સમજો છો? ધર્મની સત્ય

વ્યાખ્યા સમજ્યા સિવાય ધર્મ-ધર્મ કહી કૂદી પડતું

એ એક જાતનો ઉન્માદ છે:

અમુ: લે, ત્યારે લેતી જા:

(બે ચાર લાત મારી અમુમાંતું જતું:)

—ગાયન—

પુષ્પા: “ માતા મારી વદ્ધ શું તૂજને કેવું જોયું ઘર માફ,—

“ કન્યા કેરી ઘાત કરી છે એમ કહે છે મન: માફ.

“ સંતાનો પર સ્નેહ ન રાખે અંતર નિર્દય ભારે,

“ પોતાના દુષ્ટો દોશીમાં કાર્ય કરે છે અવિચારે—

“ માળાપોએ ખરા નહિ છે દૂરમનથી ભુંડા ભારે,

“ પડો નરકમાં માળાપોએ એ આશિષ દેવી મારે. ”

(પડદો પડે છે:)

પૃથ્ઠમ દશ્યઃ

સ્થળઃ ચટપટનું મકાન.

પાત્રઃ ચટપટ, ખટપટ અને રસિકાઃ

~~~~~

(રસિકા સાથે ચટપટ પ્રવેશ કરે છે એવી રીતે સીન
શરૂ થાય છે :)

ચટઃ અલિ, સાંભળે છે ?

રસિકઃ શું સંભળાવો છો ? તમારું કપાળ !

ચટઃ આમ વાત વાતમાં ગાળ—(જરા વિચાર કરી)— પછી
ઓની ગાળ ધીની નાળઃ

રસિકઃ શું સંભળાવવા આવ્યા છો ?

ચટઃ પેલા નટખટલાલે તેની સારૂ દશ હજારના ઢાગી-
ના લીધાં કેવી ખેવફૂફાઈ ?રસિકઃ તેમાં શાની ખેવફૂફાઈઃ લક્ષ્મી મળી તો મોજશોખ
કરવાજ બોધ્યેઃ તમારા જેવા જગતના ખુણેખાંચરે
કોઇક જ લોભીઆ અવતરે છે—જે રાત દિન દ્રવ્યની
ચોકી કરે છેઃ હા, પછી આજે મારી નોટીસ ખલાસ
થાય છે, તેનું કેં ભાન છે ?ચટઃ એવા ભાન રાખી હું દોલત ઉઠાવી હઉં એવો ગમાર
નથી સમજી ?

રસિ: તમારું હૃદય પરમાત્માએ કેવું ઘડ્યું છે એ કાંઈ સમજાતું નથી.

ચટ: એ જ સાચું છે. મને તો બસ કલ્હારપૂજન જ પ્યાયું છે.

રસિ: ત્યારે આ દિલ તમારાથી આવથી ન્યાયું છે.

ચટ: મને તો બસ કલ્હારપૂજન જ પ્યાયું છે:

—ગાયન—

રસિ: “ મહેં તો માણ્યો.. ન શોખ પિયા તારા ઘરમાં. (૨)

“ કહું શું કથી, બંગડી નથી મહારાએ.. કે કરમાં—પિટયા.

“ સમજાવ્યો સમજે નહિ ને કાં ગાંડો બને છે જરમાં—

“ લ્હાવ લીધો નહિ કોઈ દિનમેં આવી તારા ઘરમાં....પિ.

ચટ: “ રાજ માથાકૂટ આવી કરતા કેં શરમાં,

રસિ: “ ફેર શું જોવો તારામાં ને ચાર પગાળા ખરમાં...પિટયા ”

રસિ: ઓ લોલીલાલ, મને ઘરાણું લાવી આપ હાલ.

ચટ: લાવી આપશું:

રસિ: ક્યારે ? એક માસની અંદર ?

ચટ: વધો

રસિ: બે માસની અંદર ?

ચટ : સહેજ વધો.

રસિ: છ માસની અંદર ?

ચટ : જરા વધો:

રસિ: એક વરસની અંદર ?

ચટ : હજી રહેજ વધો.

રસિ : પાંચ વર્ષની અંદર ?

ચટ : જરા વધી જાઓ :

રસિ : શું દશ વર્ષની અંદર ?

ચટ : હવે એક મીડાની જ વાત રહી. મીંડુ ચડાવી દો કે
ખસ ફોલો :

રસિ : ત્યારે એમ જ કે તમારા સો વરસ પૂરા થાય ત્યારે.

ચટ : ખરાબર વાત :

રસિ : લોખીલાલ, તમારું ધન કેાણુ ખાશે ? જીવતા જમ સમાન
લક્ષ્મી સાચવો છો, એ ઉપરથી જણાય છે કે મૂવા
પછી પણ સર્પ થઈ મુખે ખાવા નહિજ દો.

ચટ : રાંડની છોકરી, તારા ધણીને તું મરી ગયેલો એવા
માગે છે ?

રસિ : હા. હવે મારે ને તારે શું લાગે છે ? હું તો મારે
આ ચાલી :

(જવા માંડે છે :)

(ચટ પટ હાથ પકડી રાખે છે :)

રસિ : મને કેમ જાલી ?

ચટ : મારો હક્ક છે.

રસિ : એ હક્ક હવે ઠાકર ખાશે. આ રસિકા હવે
બીજાની થશે.

(ખટપટ આવે છે :)

ખટ: ડીવર, ગુડ મોર્નિંગ—

ચટ: અરે, ગુજરાતી રંગભૂમિપર ઈંગ્રેજી ભરડવું રહેવા દે.

ખટ: જમાનો આગળ વધતો જાય છે.

ચટ: માફે બોલવું કાંઈ સંભળાય છે ?

ચટ: યસ. યસ. યસ.

ખટ: હવે ગુજરાતીમાં ભસીમરને ?

ચટ: હા. હા. હા.

ખટ: તો અમારી એકાંતમાંથી વંજે માપો:

રસિ: તમને કેં માણુસનું ભાન છે ? શું વંજે માપો ?
આવનારને જરા માન તો આપો.

ખટ: (સ્વાગત:) લાગ ખરાખર છે: કૈંક યૂક્તિ કરી આ
મુશ્કેલિસને અહિંથી ગેરહાજર કરવો જોઈએ: પ્રકાશ:)
મીસીજ ખટખટલાલ, તમારી એકાંતમાં મારા જેવા
ત્રેલ્યુએટનું આવવું ઘણીજ અગત્યથી થયું છે:

ચટ: કરી નાખો:

ખટ: કૈંક કમાઈ દેવા આવ્યો છું. તમને બે પાંચ મળે
એવા અમાચાર લાવ્યો છું:

ચટ: આવો આવો દોસ્ત, મને માફ કરજો હો—તમાફે જરા
અપમાન થયું છે:

ખટ: અમારા જેવા ત્રેલ્યુએટો માન અપમાનને કયાં મહત્ત્વ
આપે છે ? કારણ કે જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

ચટ: પણ કહે ભાઈ, શું છે કમાઈ ?

ખટ: પેલા નટખટલાલે આપને અત્યારેજ બોલાવ્યા છે. - હર
ગીરો મૂકી મોટી રકમનું વ્યાજ આપીને તેમને નાણું
લેવા છે.

ચટ: વ્યાજ બરાબર આપશે ?

ખટ: હા. જેમ માગશો તેમ:

ચટ: એમ ? ત્યારે હું જરા ત્યાં જઈ આવું. તમે
અહિં બેસો:

ખટ: નહિ.

ચટ: કંઈ વાંધો જણાય છે ?

ખટ: હા. જમાનો આગળ વધતો જાય છે. નર જાતિને
નારી જાતિ બે એકાંતમાં દેખાય તો અવનવી વાતો
ચાલે છે.

ચટ: વંચે ત્રિજી નાન્યતર જાતિ રાખું તો ?

ખટ: તે શું ?

ચટ: આ ટેબલ: (ટેબલ મૂકે છે. વચ્ચે:) આ
આવ્યો (જરૂર!)

(જતાં જતાં:) ભજ કલ્હારમ્ (૨) કલ્હારમ્ ભજ મૂલ મલે:

ખટ: ખાનુ, તબીયત કેમ છે ?

રસિ: આ ઉભા એમ છે.

ખટ: જરા નજીક પધારોને.

રસિ: તમે પધારીને:

ખટ: આ દિલ તો તૈયાર છે. કહેવાનીજ વાર છે:

રસિ: બહાલા—

ખટ: બહાલા નહિ.

રસિ: ત્યારે ?

ખટ: ડીયર બોલી: આજકાલ પ્રેમમાં પડેલાઓમાં પરસ્પર
ડીયર બોલાય છે:

રસિ: કારણ ?

ખટ: જમાને: આગળ વધતો જાય છે:

રસિ: ડીયર, હું તમને હૃદયથી આહું છું:

ખટ: એમ ત્યારે અમે તો હૃદયથી આહનારાને હૃદય સાથે
જડી દેશું—હૃદયથી આહશે તેનાં સદા પગમાં પડી રેશું—

(પગમાં પડે છે:)

રસિ: ડીયર, આ તમે શું કર્યું ?

ખટ: જરાં લવનાં ટાયલાં થાય છે—

રસિ: ડીયર, હું તમારા પર ખરેખ આફિન છું.

ખટ: અને ડીયર, હું તમારી પાસે ખરેખ દીન છું.

રસિ: ડીયરને મારા હાથમાં આજ સ્થાપૂ છું—

ખટ: તો આ હૃદયમાં આપને હું સ્થાન આપુ છું.

રસિ: આ દીલના આરામ હું તો આપ લેખું છું—

ખટ: તો નાન્યતર જાતિ જ્યેષ્ઠી દર દેડું છું.

(ભેટે છે: ચૂંબન:)

—આચન—

રસિ:

“ આવો હૃદય સરોવર તી...ર ડી...યર હું ઓવારી છું...(૨)”

ખટ:

“ પાવો પ્રણય સરોવર ની...ર ડી...યર હું આભારી છું
.....આવો:

રસિ:

“ એક વિસારી બીજો ધારી પ્રણય દેવના ગામું ગાન,
“ બીજો-પાનો પ્રીતિનાં મધુરાં પાન—

રસિ:

“ મેના હું તમારી તમે થયા મુજ કીર

“ મુજ કીર....ડી..યર હું ઓવારી છું—આવો. ”

(બન્નેનું જયંતું)

ખટ: (થાળી-ડંડા સાથે:) ઇતિશ્રી “ પરિવર્તન ” નાટક
પુરાણે, ફારસ ખટ ત્રિપૂટી સંવાદે ચારીની બીમારી
નામે દ્વીતીયો ધ્યાય: (થાળી પીટે છે:)

(૫૨)

સમમ દશ્યઃ

સ્થળઃ શિવાલયઃ

પાત્રઃ પુષ્પા-સાહેલીયોઃ મહનચન્દ્રઃ અને શંકરની સાકારભૂતિઃ

(પડદો ઉપડતાં પુષ્પા તેની સખીયો સાથે સ્ટેજ પર ઉભેલી
દેખાત છે :)

—ગાયન—

(રાસઃ)

સખીયોઃ “ ઉઁયો સખિ, શરદનો ચન્દ્ર રહિયાળો,
“ જગત રસ લહેરે ચડયું રે લોલ..

“ ખંડ ખંડ જામે પીયૂષનો ઉછાળો,
“ જગત રસ લહેરે ચડયું રે લોલ....

(સાખી)

પુષ્પા “ નભ ભરી ચાંદની રેડતો રેલે અમિરસ ધાર,
“ પૃથિવી સ્હોય હરી ભરી ઉલ્ટયો સાગર સાર.

સખીયોઃ “ રામ રમે સમા રમણ સંગ હારે—જગત.
“ તાલ રૂઝ જામે નુપૂર ઝલકારે—જગત-ઉઁયો—

—સાખી—

પુષ્પા: “ રસિયા રસબસ હર્ષમાં રીઝવતાં રસનાથ,

“ કલા-પ્રલાપ-મધૂરતા રસ ભર એ રસ રાસ.

સખિ: “ પ્રાણુ ભરી આનંદ ઓધ ઉભરાણું—જગત.

“ બહાલ ભરી વામાનાં કોઠ પૂરાણું—જગત.—ઉચ્ચે:

૧ સખી: અલિ પુષ્પા, તું તો સુંવાળી બદ્ધ—એક રાસ ગાતાં
પણ તું તો લીંબાધ ગર્ધ:

૨ સખી: એતો હમણાં હમણાં પુષ્પા બહેનનાં લગ્નની
વાતો થાય છે, તેથી તેમ તે વધુ સુંવાળા થતાં બધ છે.

૩ સખી: અને વળી પુષ્પાની આંખો પણ ચપળ થતી
બધ છે. ગુલાબી ગાલ પર લાલી ઉભરાય છે.

૪ સખી: એતો કન્યા મટીને પત્ની થવાનાં પગરજુ મંડાય છે:
પુષ્પા બહેનો, મારી છેડ ન કરો—દુઃખીયારીને વધુ દુઃખી
ન કરો.

—ગાયન—

પુષ્પા: “ મા...રી કરો નહિ તમે છેડછોડો છો....દોરે સખીયો—

“ મારા તનડામાં કે કંઈ થાય હાલયા ઉપર આમ શું
હામ હીમો !—મારો

સખિયો: “ તુજ હૃદય ભાવ નવ છપાવ—

“ ચાલાકી તારી ના બતાવ—

પુષ્પા: “ ભવ ભવ ના સતાવ,

૧ “ થાય કરી, ઘેલમાં માન—

સખિયો: “ પ્રેમ તાજને લીપાવ લલિત લ્હાવ...વને લીધો
.....મારી—”

બંધીયો: અમે ન ગમતા હોઈએ તો આ ચાલ્યા: (બચ છે:)

પુષ્પા: (શંકરને નમન કરી:) મહેશ્વર, આપનાં શ્રીચરણમાં
આ ગરીબ દાસી પ્રણામ કરે છે: પાર્વતિપતિ, આ
દુ:ખી બાળા આપનાં જગદ્ગંધર્વીય ચરણમાં નમન
કરે છે: ત્રિપુરહર—આ અનાથબાળાનું દુ:ખ દૂર કર.
(મહનચંદ્ર પ્રકાશમાં આવે છે:)

મહન: (ચાળા કરતો) બાળા હીલગીરી દૂર કરો, હૃદયમાં
હીમત ધરો: મહાદેવે તમારું દુ:ખ દર્દ કાઢ્યું છે;—
સંસારસાગર તરવા પતિ તરીકે એકે ઉમદા રત્ન
મેળવી આપ્યું છે:

પુષ્પા: (ચમકીને) બાઈ, આપ અહિં શા માટે આંખો છે ?

મહન: એકે તો શિવના દર્શન કરવાં—અને તમારા જેવા
સૌન્દર્યપૂર્ણ સૂમનનું સંકટ હરવા.

(પુષ્પાનો હાથ પકડવા બચ છે:)

પુષ્પા: (સંકોધ:) દૂર રહો.

મહન: લલના, નાહકે કોધ શાને કરો છો ? હૃદયમાં ઉદ્વેગ
શાને ધરો છો ? હું તમને સદા સ્નેહદ્રષ્ટિથી બાળીશ
—કદરવાની પૂર્વક બ્હાલનો બદલો વાળીશ: આવો:
પ્રેમની મિટ ખાલી પીઓ અને પાઓ: . /

પુષ્પા: અરે સેવનાર વિષય વિકાર, - વ્યભિચાર છે, પાપનો સરહાર-એ પાપનો ઘણોજ ભયંકર છે-પ્રતિકાર:

મદન: એ પ્રતિકારની કંઈ નથી ફરકાર-મારી વિનંતિનો કરી લ્યો સત્કાર.

પુષ્પા: મારા કષ્ટમાં સહાકાજ થયા કરે છે સન્નીતિનો ભણકાર, તેથી ભાઈ બાણી કઈ છે દૂરથી નમસ્કાર:

મદન: હવે વધુ વિવેચન જવા દો-તમારા સૌન્દર્યમાં પરવશ થયેલા રસિકનું મન રીઝે એવી કંઈ વાત થવા લો.

પુષ્પા: ભાઈ, કામમાં અંધ બનીને દુઃકૃત્યના રસ્તે ડગ ન ભરો. જીવનને અપવિત્ર ન કરો. પરમાત્માના ન્યાયી શાસનથી જરાકે ડરો.

મદન: પરમાત્માથી ડરીને તમારા જેવું સ્વર્ગીય સુમન ગુમાવું એવો હું જમાર નથી, સમજ્યા ?

પુષ્પા: ત્યારે તમને ક્યા શબ્દોમાં સમજાવવું એ મને સુઝતું નથી.

મદન: સૂઝતું નથી એજ સાફ છે: મને તો બસ પ્રેમ નામજ ખ્યાલ છે.

પુષ્પા: પ્રેમ પ્રેમ શું બકો છો ? પવિત્ર પ્રેમ અને વિકારી પ્રેમમાં-વિકારી પ્રેમ રીજાવી રીજાવી મારનાર હજારોજ છે.

પ્રેમ છે. માટે ભાઈ, વિચાર, વિષયમાંથી શું પામશો સાર ? વિષયાંધ મધને સંબધે પશુ સાર કે કાઢ્યો નહિ,

જ્યો નાથ લોકસ્થાન સહિત દુર્જન લેખાયો જગ મહી,

કેમોફીચક સો જ્ઞાત સાથે મ્હોવને ચરણે ગયો,
લાખો જનોત્તો નાશ જેરી કામને માટે થયો.
મતિ મંદ છોડી ફંદ ખોટા ખ્યાલ કર ઉરમાં જરી,
છે ચાર દિનની છાંડગી આખર જંવાનુ છે મરી:

મદન એ બધી મિથ્યા વાતો જવા દે. એવા શુષ્ક જ્ઞાનના
ધૂંટડા મારે ગળે નહિ ઉતરે-ખ્યારને છોડી શાસ્ત્રીનાં
ચૂંથા સમજાવ્યે કામ નહિ સરે. આ દાસ તો તારા
લાવણ્યમાં દીવાનો બન્યો છે. તપેલાને વધુ તાવ નહિ-
દીવાળા ફીંકીને વધુ ફૂંકાવ નહિ.

પૂજ્યા: (સહેલાઈ) સદ્ગર્ભ ને સમીતિનું સેવન કરી મનુષ્ય
જન્મસાચક કરવાને બદલે વિષયમાં અંધ બની મનુષ્ય-
ત્વ ક્ષેપિત શુભાવનાર તારા જેવા કુળ કલંકને ફિટકાર
છે. એકવાર નહિ પણ લાખવાર ફિટકાર છે. ઇશ્વરની
દેવતાઈ શિષ્ટા તારા જેવા પાપના આવતાર માટે સદા
તૈયાર છે:

મદન: ફિકર નહિ. હું તો તારા ચૌદ્ય રંગથી રંગાયો છું.
કામાનયની પ્રચંડ જવાળાથી દગાયો છું. ચાલ ચતુરા,
પ્રખત ના સુમાત્ર, ચતોષકારક ઉત્તર સંજ્ઞાવ-મારો
શુભ ગણાય છે. કામજનક નસે નસ પ્રસરતો બધ છે:
અમૃત ભયો ત્રવ આધરને સુમત્રા હંદ્રા લલનાય છે,
એ ભામિની, લેટી હવે ક્યારે સુધાર્ય પ્રાય છે ?-

પૂજ્યા: પરનાસીનાં અભિલાષમાં શાઓ કહે છે પાપ છે,

એ પાપનાં કરનારને અંતે મહા પરિતાપ છે.
 પરનારીના સંગથી આયુષ્ય ઓછી થાય છે,
 વિકાળ યમના દૂતના તીવ્ર પ્રહારે ખાય છે—
 વિષયાંધ અધને માનવી જે પાપ પથે ધાય છે,
 તે મ્હોત સાંપડતા નરકના દ્વારમાં અથડાય છે;
 મદન: બહાલી તમારા સંગથી આનંદ જે દિલને જડે,
 પહેતર પછી એ કારણે આકાશ શિર તૂટી પડે.
 બોડી હૃદય આ હૃદય પર ખ્યારી હવે આરામ દે,
 સૌન્દર્યમય શ્યામા મને તારે હૃદય સુખ ધામ દે.
 સ્તન પૂષ્પ સમ ખિલતા ગ્રહી મકરન્દ થાઈ આપનો,
 યૌવન વૃથા વહી જાય ત્યાંના ધાકે રાખો પાપનો;
 છે પીપ પૂષ્પ વૃથા સદ્ સાચા રચિલી ભોળ છે,
 ખ્યારી, ખરે જન સર્વને એ દેહનો ઉપયોગ છે.

(યુગ્મા મૈત્ર રહે છે:)

મદન: બોલ બોલ મનમોહના, કંઈ બોલતી નથી ? મારી
 યાચના પૂર્ણ કર.

યુગ્મા: ઝાંઝવાનાં જળ સમાન વિષયના સજ્જભંજૂર સુખ
 માટે 'હું' કદી પણ સતીત્વનો ત્યાગ કરીશ નહિ.

મદન: તો બાળાત્કાર કરીશ:

યુગ્મા: પ્રાણુ જાતાં નહિ કરીશ-શાપ આપી બસ્મ કરીશ.

મદન: સાપથી મું નહિ હરું.

યુગ્મા: પ્રાણુ જાતાં નહિ ફરું.

મદન: ફરવું પડશે.

પુષ્પા: ઇશ્વર બહારે ચલશે.

મદન: ઇશ્વર શું થાય ?

પુષ્પા: દષ્ટિમાત્રે પ્રલય થાય.

મદન: અરે લામટી, સમજ, નાહક શાને પાયમાલ થાય છે ? જરા વિચાર કર. મારી આશા સફળ કર. તને ખબર હશે કે તું અહિં એકલી છે.

પુષ્પા: નહિ હું એકલી નથી. મારી પાસે ધૂનટીનું સ્થાન છે.

મદન: કાન્તે. આમ હઠીલી શા માટે થાય છે ? અહિં તારું કોઈ નથી. (પુષ્પાને પકડે છે.)

પુષ્પા: (હાથ છોડાવતાં) મારો હાથ છોડો. મને ન અડો. હું મારો જીવ કાઢી નાખીશ, નાહક જીવિત્યા ન લ્યો. છોડી દો. ખસો.

મદન: અત્યારે હું હીન બની તારા પ્રેમની બીજા માનું છું. મારી ધારણા પૂરી કર: (ભેટવા બચે છે.)

પુષ્પા: (સકોષ:) ફર રહે પાપી,

મદન: શું હું પાપી ?

પુષ્પા: હા. પાપી. બેશક પાપી. મહા પાપી. બેર પાપી. (મદન, પુષ્પા તરફ ધસે છે:)

પુષ્પા: (ફર જતી:) પાપાત્મા, નરપિશાચ, એટલેજ હોય રહે. મને અડીશ તો—

(પુષ્પાને અટકાવી મહન બેરથી તમચો લગાવી

પાટલૂનના ખીસામાંથી તમચો કાઢી તાકે છે.)

મહન: (સકોધ:) બોલ હવે તું તાબે થાય છે કે નહિ ?

પુષ્પા: નીર નેવનાં મોલો ચઢે સૂર્યે શીતળતા આવશે,

અંગાર વર્ષે ચન્દ્રથી ને ના થવાનું પણ થશે.

પર્વત ચલિત થાશે કદી સાંગળ સીમાને મૂકશે,

પૂષ્પા તથાપિ શિયળને ના કોઇ કાળે ચૂકશે.

મેરૂ તુટે કદી ગર્ભથી થાશે પ્રલય પૃથ્વી તણો,

ટૂકડા કરી આ દેહના કોઈ જૂદમ વરસાવે ઘણો,

પણ શિયળનું મોંઘું ગણાતું મત જે છે સર્વદા,

ભૂવ દેહથી જૂદો થતાં હું તોડનારી ના કદા:

મહન: (તમચો તાકીને—) કૂટા, કૂં કૂં કે તાબે થા.

મારી મરણને માન્ય કરી સૂખી થા. નહિતર હમ-

ણાંજ આ તમચાથી હાલબેહાલ થઇશ. પણ માત્રમાં

યમપૂરીને રસ્તે જઇશ:

પુષ્પા: (સકોધ- પ્રજ્વલી:)

પાપાણમાં પછડાઇને આ તાળનું તૂટી જશે,

ખંજર તણાં લોંકાટથી મુજ ચસૂઓ ફૂટી જશે,

ગોળી તમચાની ભલે આ છાતીમાં ફૂટી જશે,

પૂષ્પા તણું શીયળ પરંતુ કોઈ ના લૂંટી જશે.

મહન: ત્યારે હે.

(મહનચંદ્ર, તમચો ફાળવા જાય, ત્યાંતો શિવાલયમાં

એક મોટો અવાજ થાય છે: અને એ અવાજની સાથે
શંકરજી સારાર સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે. ધૂનડીના
તૃતીય બાલ મધ્યેના નેત્રમાંથી તીવ્ર તેજની ધારા
છટીને મહનચન્દ્ર પર પડે છે. મહનચન્દ્ર ધ્રુવે છે:
પુષ્પા હાથ જોડે છે:-પડદો પડે છે:)

પ્રેમ સીન:

પ્રથમાંક સમ્પૂર્ણ:

—દ્વીતીય અંક—

પ્રથમ દૃશ્ય:

સ્થળ: કાંતિલાલ શેઠનું મકાન :

(પડદો ઉપડતાં કાંતિલાલ શેઠ એક સોફાપર પડેલા
દેખાય છે:

કાંતિ: (ઉભાથઈ-સ્વગત-)

ઓ ઇન્દરા દિલધર જશ કરજી દુઃખ દેખી સ્થીતિ,
પાણી ફેરે કીર્તિ ઉપર સંતાપ છે ઉરમાં અતિ;

નિર્લજ નફ્ટ સૂત છેલશંકર આચરે અવળી રીતિ,
અપકૃત્યથી અકળાઉં છું કિસ્તાર દે તું સંમતિ:

(છેલશંકર ઉતાવળે પળે આવે છે. ભીંત પરથી ફેંચી
લઈ પટારો ખોલી અંદરથી ઘરાણાંના દાબડો
બગલમાં મારે છે.)

કાંતિ: (છેલનો હાન પકડી:) ઓ દીકરા, આ દાબડો
બગલમાં શાનો ઘાલ્યો? અને આમ નિર્લજ થઈને
ક્યાં ચાલ્યો?

—ગાયન—

છેલ: “ બાલું બાલું ખ્યારી પાસ ઝટપટ છોક. છોક કર
મમ તું ....

કાંતિ: “જરા અધમ શરમ તું રાખ,

“ ના નફ્ટ શબ્દ તું લાખ,

“ બેઠ કાર્યો તારા ફેલ અંગારા,

“ થાય હૃદય આ ખાખ... .. બવું

છેલ: “ પ્રાણુ ખ્યારીની સંગ રમતાં જીવન બાય ઉભાસ,

“ આધિવ્યાધિ બાય છે થાય સ્વર્ગનો ભાસ... બવું.

મારો હાથ મૂકે વ્યર્થ બકવાદ કરી વિલાંબ ન કરાવો.

કાંતિ: કપૂત પુષ્પ, આ તું શું લવે છે? તારા લક્ષણો અને

કૃત્યો બેઠ મને દુઃખ થાય છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં તારે મારી

આંતરથી કાચવી બેઠજો, કે નામ યગેશ્વરી શરૂની અસ્થ

સારવી બેઠજો ?

છેલ: હ. સાફ કહું છું કે મારે તમારો એક પણ શિખા-
મણુ બોલ સાંભળવો નથી. મેં જે માર્ગે જાણ્યો છે,
તેમાં મને અપૂર્વ આનંદ જણાય છે, -સ્વર્ગમાં પણ
એવું સુખ હશે કે કેમ તેની મને શંકા થાય છે.

કાંતિ: ત્યારે તું કોઈ ઉપાયે નહિ સુધરે ? લોકલાજથી
પણ નહિ ડરે ? -બાપદાદાની અમૂલ્ય આબરૂ પર
પાણી ફેરવવાનોજ વિચાર છે ?

છેલ: તેમ કરવામાં પણ સાર છે. જ્યારે કપડાં બૂનાં થાય
છે, ત્યારે તે પાણીથી ધોવાય છે; અને તોજ તે પહેરવા
યોગ્ય કહેવાય છે, તેમ હું પણ મારા બાપદાદાની
આબરૂ પર પાણી ફેરવી તેને સાફ કરીશ:

કાંતિ: અકલના ઇબ્નેરહાર, તું પૂત્ર નહિ, પણ મારા પૂર્વ
જન્મનો કોઈ શત્રુ છે. હા.....ય ! બહુનાં લોકો
સંતાનપ્રાપ્તિ માટે મૃત આચરે છે. છટા હાથે હબ્બરો
રૂપિઆનાં ખર્ચ કરે છે. ત્યારે છતે ઠીકરે હું દુઃખ
ભોગવી રહ્યો છું. ખરેખર, અનાચારી ફળકલંબ
ઠીકરા હોય તેના કરતાં વાંઝીયાપણું હબ્બરવાર ઉત્તમ
છે. વફટ, તે માફ જીવન અકાફ કર્યું છે. મારી
સુખની જાંઘીમાં હળાહળ ઝેર ભર્યું છે.

છેલ: જે કર્યું છે તે ઠીકજ કર્યું છે. તમારી લવરીથી માફ
મગજ પાકી જાય છે, હમેશની આવી લમણા-
ઝીકથી હવે ઘરમાં આવવું પણ કંટાળાભરેલું જણાય છે.

કાંતિ: પણ ભાઈ, આય છેક છેલ્લે પાટલે શું બચ છે
 -જેમ ખાવળનું બીજ વાવનાર આંખનાં ફળ નહિ
 લાવે. તેમ અનાચારનું પરિણામ સાફ નહિ આવે.
 વળી તારા લગ્નનું ચોકડું પણ ગોઠવાઈ ગયું છે.
 ન કરે નારાયણ ને વિવાહ ફાક બચ તો માફ તો
 નાક કપાઈ બચ:

છેલ: પણ પરણવાની કેને પરવા છે ? વિવાહ થાયે તોયે
 શું, ને બચે તોયે શું ? મારો હાથ છોડો-જરૂરી
 કામમાં વીલંબ થાય છે; તેથી ચિત્તમાં અત્યંત
 થાય છે.

કાંતિ: અકર્મી, માનતું માફ કહેવું ઉશમાં ધારી,
 જતાં પૈસા બધો તારો થવાના હાલ ભિખારી.

છેલ: શિખામણુ ઢોકરા, તારી નથી ગમતી જરા મારે,
 ભલે ભિખારી હું થાઉં નહિ પંચાત તે તારે.

(છેલ, હાથ તરછોડી ચાલ્યો બચ છે:)

સીન ટ્રાન્સફર.

સ્થળ: વેશ્યામંદિર.

. પાત્ર: કામપ્રભા અને છેલશંકર.

(પડદો ઉપડતાં કામપ્રભા છેલની રાહ ભેટી બેઠેલી જણાય છે:)

(છેલ હાંફતો હાંફતો ઉતાવળે આવે છે:)

છેલ: કેમ, મારી છુમરબાન-!

કાંતિ: (હલી થઇ:) પધારો મારા કોડીલા કાન. (હાથ પકડી:) 'હાસી માટે આજે મધુ પરિશ્રમ લીધો જણાય છે. અંગપર પ્રસ્વેદનાં બિન્દુ ઉભરાય છે. આપના એ અવિચળ પ્રેમ માટે કિંકરી જન્મોજન્મ આભારી છે.

છેલ: હો વળી તેમાં આભાર શાનો માનવા બેઠી છે ? મારા જ્ઞાન આપવો હોય તો પશુ હું હક નહિ;—કે અંતરમાં ઉદ્વેગ થકે નહિ.

કામ: વાહ, મારા રસિક ભરથાર,—જેવા પ્રેમીઓ મળે તેનો થાય સફળ અવતાર.

છેલ: બહાલી, આજે તો મગજ બહુ દુ:ખે છે. માટે તારા મધુર કંઠને જરા તસ્લી આપ.—એકાદ ગાયનથી મારી અશાંતીને કાપ.

કામ: જેવી મનમોહનની મરણ.

—ગાયન—

“ જોખનીઉં મારું ખીલ્યું...(૧)

“ રંગે ...ભર્યું ખીલ્યું (૨).. જોખનીઉં.

“ સુ...ધા ઉછળતા હોષ મધુ...રા,

“ હો...ગી મધુપ વિના તે અધુ....રા;

“ અંગ અનંગ નભાય—(૨)—જોખનિયું.

“ વા... ટે જતાં નિરખે કોઇ છે...હો,

“ આં...ખ ઇસારે કરી હઉં હે...હો;

“ કંચુકી તુફં તુફં થાય—(૨)—એખતિયું.”

“ અં...ગ સરોજ આ મહન જમા...વે.”

“ મિ...દ-પરાગ મધુપ્રસરા—એ,

“ નેનમાં મદ ઉભરાય (૨)—એખતિયું.”

છેલ: વાહ, વાહ? સલુણી—આજ તે તે તારા પ્રીતમને,
પ્રેમનાં પૂરમાં ખૂબ ભીજવ્યો. ભેટમાં લે આ દાહડો:
(આપે છે:)

કામ: (દાહડો લેતાં—) ધન્ય છે બહાલા, આપ આ અળખાની
હઠથી વધારે પ્રસંશા કરો છો. હાસી એટલી પ્રસંશા-
પાત્ર નથી.

છેલ: અરે નારેના, રસિલી નાર, તારા સૌંદર્ય આગળ આ શું
વિસાતમાં જે સૂવર્ણહાર?—તારી સાથે તો ન સરખાવાય
કુબેરનાં પણ્ય દ્રવ્યાગાર—

—ગાયન—

“ છે વદન સુંદર નયન સુંદર દીર્ઘ સુંદર કેશ છે,

“ છે નાસીકા ચીવા ઉદર સુંદર ન શંકા લેશ છે;

“ છે હસ્ત સુંદર, ચરણ સુંદર, સરસ સુંદર પેશ છે.

“ આ દેહ સુંદર આપનો તે રતિરમણનો દેશ છે.—

“ સારાંશકે નખથી સીખા પર્યંત સુંદરતા ભરી,

“ સાંદર્યની પ્રતિમા ખરી છે સૃષ્ટિમાં તું સુંદરી.

કામ: અને આપ પણ એક અદ્વિતીય નરપુંગવ છો:

“ વિદ્યા વિનય સંપન્ન છે સદ્ગુણ વિવેક નિધાન છે,
 “ છે! સ્કંદ જેવા શૂર સુંદર કાચદેવ સમાન છે;
 “ પ્રેમના ઉપાસકો કેરા સજીવ અભિમાન છે,
 “ પ્રેમાળ હૃદયો ખેંચનારા શેઠના સંતાન છે. ”

છેલ: બસઠર મનમોહના, તું બતાવે છે તેટલી ચોગ્યતા
 મારામાં છેજ નહિ. હું તો હમેશનો તારો પ્રેમઘેલો છું—
 તારા પ્રેમના રમ્યરંગથી રંગાયલો પ્રેમઘેલો છું.

કામ: એટલી બધી મારામાં વિશેષતા શી છે, પ્રાણ ?—

છેલ: માધુર્ય—લાવણ્ય—સૌન્દર્ય અને પ્રણયની તું ખાણ છે. આ
 દાસ એનો વેચાણ છે. તારા સૌન્દર્યનાં ઝળહળતા પ્રકાશ
 પાસે પ્રભાકરનાં પ્રકાશ નિસ્તેજ જણાય છે. પરિપક્વ
 થયેલી દ્રાક્ષમાંથી ઝરતા રસનાં માધુર્ય કરતાં તારાં
 અધરનાં માધુર્ય બહુ મીઠાં જણાય છે: નખથી શિખા
 પર્યંત અનુપમ લાવણ્ય ઉભરાય છે. અને તારા હૃદયમાં
 ને નયનમાં પ્રણયનો રસ રેલાય છે. સઘળા જગતને
 છોડી મારી દૃષ્ટિ તારામાંજ ઠરે છે—આ હૃદય ફક્ત
 તારુંજ ધ્યાન ધરે છે.

કામ: હવે કહીયે ન ચૂકજો એ ધ્યાન આ દાસીને આપજો
 સદાય પ્રેમનું પાન:

—ગાયન—

કામ: “ પ્રેમ પાન પીજો પીવરાવજો, સુભાગી ! (૨)

“ તૃષા આ હૈયામાં પ્રેમતણી જાળી—

“આ ઉરવેણું મધૂર સ્વર વાગી.....પ્રેમ.
 છેલ્લ: “ પ્રમના હિલ્લોળમાં બહાલી, બૂલાવને;
 કામ: “ જગની જ'જાળજાળ બહાલા, બૂલાવને;
 “ લહાવો લેવરાવને શોભાવને સુહાગી!
 છેલ્લ: “ તારી લગની હવે એક લાગી—
 કામ: “ આ ઉરવેણું મધૂર સ્વર લાગી....પ્રેમ. ”
 (—જુદા પડે છે:)

દ્વિતીય દશ્ય:

સ્થળ: બગીચો:

પાત્ર: પૂષ્પા—સખીયો—પ્રભાકર.

(પડાદો ઉપડતાં પૂષ્પા, સખીયો સાથે દાખલ થાય છે,
 એવી રીતે સીન શરૂ થાય છે).

—ગાયન—

સખીયો:

“આવો આવો (૨) સાહેલડી!

“આને અહિંયા શુભ સમાચાર કહે...
 પૂષ્પા: “ભાઓ ભાઓ (૨) મુને ના

સખિ: “સતાવો શુભ સમાચાર” કહે.....આવો.

“રસના ઉલાસમાં પીયૂના પાશમાં

“ભૂલો જતી ના બહેની, અમોને.....શુભ

પુ: “મ્હારો જીવ બચ છે, તમને હસાય છે,

“કરો હેરાન શું કેવું તમોને.....શુભ.”

૧ સખી: અલિ પૂષ્પા, તારું મુખ તો બાણે રાતું ચોળા:
ગજગામિની, તારી ચતુરાઈ ક્યાં હરાઈ?—જેને મલ-
યાચળનો પવન કેવો મધુરો વાય છે?!

૨ સખી: ખરું છે. પૂષ્પોની સૂગંધ, કોયલનો ટફકો,
મોતીની માળાઓ, સૂર્યનો પ્રકાશ અને પતિની
મીઠી ગોઠ કોને ન ગમે? સખિની બચ છે ચતુરાઈ,—
તેમાં શી થાય છે નવાઈ? એ ન બોલે તો પણ

કંઈ કારણ છે:

પુષ્પા: શું, સખિ?

૩ સખી: એ તો સહેજ.

૪ સખી: બહેનો જુઓને પૂષ્પાબહેનનું મોઢું કેવું મલ-
કાય છે? ગુલાબી રંગ કેવા છવાય છે?—અને તે
જાણવા કેવું આઢું બેવાય છે?

પુષ્પા: બહેનો, આ શું થાય છે?

૧ સખી: સખી, અમારે શું? સ્વતંત્ર મટીને પસ્તંત્ર
થવામાં મને રોકો તોએ અમારે શું?—

પુષ્પા: પણ આ બધું શા ઉપર?

૨ સખી: તમારા લગ્ન થાય છે એ ઉપર કેમ જાણે ન
હોય ખબર: ખાનગી રીતે તો ખિલ્યું છે અંતર:

પુષ્પા: પણ એ મારા લગ્ન નથી થતા—

૨ સખી: ત્યારે ?

પુષ્પા: મારી હોળી થાય છે ! તમારી સખીની ગરદનપર
છરી મૂકાય છે. ચંપક, પુષ્પની કેમળ કળી,
નવી માતાની અદેખાઇ તમે છંદાય છે:

(પુષ્પા, મુઠ્ઠા પામે છે)

૩ સખી: અમારા વિનોદથી તને દુઃખ થાય છે તો અમે
રજા લેશું:

(બંધી સખિયોનું જવું:)

પુષ્પા: (જોડીવારે ઉભી થઇ—સ્વગત—) મહારા પ્રેમી પ્રભા-
કર ? તમે ક્યાં છો ? આ દાસીને શા માટે તલસાવો
છો ? જોળા નયનોના નાથ, કામલુગારા કંથ—આવો,
એકવાર તો આવો. આ દાસીને બચાવો નયનથી
નયન મિલાવો:

—ગાયન—

“હૃદયનું રત્ન ચોરીને છપાયા રાજવી છે ક્યાં ?

“ નથી કે લાગતું સારું નજર જ્યાં ફેંકે છે ત્યાં.

“ બંની વેરાન છે દુનિયા ભરાયો શોક છે દિલમાં,

“ ભવનનું સત્ત્વ જાણી નહિ આરામ છે દિલમાં.

“ અજાયબ કંઈક જુદી વિચોળીની બધી સારી,

“વહાવે છે નિરંતર હા, વિચેળી આંખથી વારિ.”

(ગાયન પૂર્ણ થતાં એક ગુલાબનું ફૂલ પડે છે.)

પુષ્પા: (ચમકે છે) અરે, આ શું પડયું?—(ફૂલ હાથમાં લે છે:) અરે, આ તો ગુલાબનું ફૂલ:

—ગાયન—

પુષ્પા: “આ ક્યાંથી પડયું પૂષ્પ ખ્યાદ મધુર—(૨)

“ખ્યાદ મધુર—ગુલાબી છે તુર.....આ

—સાળી—

“વાસ અનેરી આપતું પૂર્ણ થયેલ વિકાસ:

“પામ્યું પેખી પુષ્પ આ મુજ અંતર હુલાસ,

“આ સુમન વિહારી હશે કો...ઇ સુર,

(અભાકર પ્રકાશમાં આવે છે:)

પ્રભા: “નથી કોઈ સુર,

પુષ્પા: “કોણ? મારા મધુર?

પ્રભા: “હા, અહિંથી પડયું પૂષ્પ ખ્યાદ મધુર.” (લેટી પડે છે:)

પુષ્પા: હાતાર સુખના આ દયાળુ આપ ક્યારે આવિયા?

ના સ્મરણ આવી હું કદી કેના હૃદયમાં લાવિયા?

આ મા વિનાની બાળકીપર ભુલમ ઝાઝો થાય છે,

શું કહું, દરરોજ મારો દેહ બળતો જાય છે. (રડે છે.)

પ્રભા: (અશ્રુ લૂછતો:)

સમ પ્રભાકરનાં તને જે લાવ આંસુ આંખમાં,

નિદોષ બાળા શાંત થા જરીયે નિસાસા નાખમાં.

પુષ્પા: (દિલગીર રહેશે)

આવે નિસાસા ને નયનમાં અશ્રુઓ ઉભરાય છે,
કારણ વિવા પૂષ્પાતણા વઠેલ સાથે થાય છે; • •
પણ આ હૃદયની છે પ્રતિજ્ઞા તમ વિના કો'ના વફ,
મા બાપ દેશે હાજ તો ઝેર પીને હું મરું..
દીધું હૃદય આ આપને તે કેમ આપું અન્યને ?
આ હૃદયમંદિરમાં હવે હું કેમ થાપું અન્યને ?

પ્રભા: તુજ પ્રેમમય વાણી સુણી માફ હૃદય ઉભરાય છે,
હુ:ખી તને જોતાં, મારો જાન સળગી જાય છે;
શરણમાં રાખું તને આ દિલ એવું આ'ય છે,
અંતર બળે માફ ઘણું પણ કોઈ શું ઉપાય છે ?

પુષ્પા: મારી પિતાની પાસ જઈને માગણી મારી કરો,
સૂઝે સુખદિ એમને ઉપાય છેલ્લો આહરો.

(પ્રભાકર વિચારમાં પડે છે:)

પુષ્પા: (અધિરથી:) પ્રભાકર, પ્રભાકર ? શું વિચાર કરો
છો ? મારી જીવનનૌકા છિન્ન બિન્ન થાય છે.—
ભાંગતી જાય છે:

પ્રભા: દેવી, દયા ધર. પરમાત્માનું સ્મરણ કર: તારા પિતા
પાસે હું જઈ હું.

પુષ્પા: તમે પાછા ફરો એટલી વારમાં હું એક હાર વેચાર
કરી આવું:

(પુષ્પાનું જવું:)

પ્રભા: (સ્વગત:) અહો ! કેવી નિદોષ ગરીબડી બાળા—તેનાં
આંસુ, જોઈને રડી જાય કંઠથીમાં પણ કંઠથી હૃદયવાળા:
છતાં નવી પત્નીની મોહબળમાં અંધ થઈ ફસાયલા
પીતાને, પૂત્રીના પરિતાપ માટે લેશ પણ અનુકંપા
નથી: ખરેખર, જે પુરુષ સ્ત્રીનાં મોહપાશમાં બદ્ધ
થાય છે:—તે પુરુષ સારાસારનો વિચાર ભુલી જાય છે:
લોભાઈને ભમરા ભુગંધિત સુમનમાં સપડાય છે,
લેલો બની મતિહીન થઈ પળમાં પરાધિન થાય છે;
એવા જગત્પર જીવડા સમા મહીં લપટાય છે,
તેનું શુભાશુભ સમજવાનું જ્ઞાન ચાલ્યું જાય છે.

(પ્રભાકરનું જનું:)

સીન દ્રાન્સકર.

સ્થળ ચન્દ્રમણીનું મકાન:

પાત્ર: ચન્દ્રમણિ અને પ્રભાકર:

(પકડો ઉપડતાં ચન્દ્રમણિ છાપું વાંચતા બેઠેલા જણાય છે:)

(પ્રભાકરનું આવવું.)

પ્રભા: શિરછત્ર, આપના પવિત્ર ચરણમાં હું, નમન કરું છું.

ચન્દ્ર: (ઉભો થઇ:) કેાણ પ્રભાકર!

પ્રભા: હ હા,

ચન્દ્ર: શું છે ખબર તારી, પ્રભાકર તું હવે સુખિયો થયો ?
પત્ર એકે ના લખ્યો ઉપકાર શું વિસરી ગયો ?—

પ્રભા: પાળક પિતા, મુજને તમે શરમાવશો ના કેં વદી,
આપનો ઉપકાર શું હું ભુલનારો હું કદી ?—

ચન્દ્ર: આવ. બેસ પ્રભાકર:

(બન્ને બેસે છે.)

ચન્દ્ર: હાલ તું કયાં છે ?

પ્રભા: મંગળપુરમાં પચીસ રૂપીઆના વેતનથી એક મિલમાં
નોકરી કરે છું:

ચન્દ્ર: શરીર તો સાફ છે ને?

પ્રભા: આપના જેવા મુરખીઓના શુભાશિર્વાદથી હમેશાં
સાફ રહે છે:

ચન્દ્ર: પ્રભાકર, તું બહાર જા સુધરે એ હેતુથી મેં તને
ઠપકો આપ્યો હતો, તને માહું તો લાગ્યું હશે ?!

પ્રભા: અપ્રિય શબ્દોથી વડીલો અપમાન આપે છે; પછી-
થીજ મનુષ્યો મહત્વ પામે છે. હીરા ઘસાઇ ઘસાઇને
પછીથીજ નરેશના શિરે સ્થાન પામે છે. આપના
તિરસ્કારથી મને કાંઇ લાગ્યું નથી. માત્ર માફ આ-
પરિચ્છેદ બદલ મને લાગી આવે છે.

ચન્દ્ર: ગયેલી વાત તાજી ન કર. તને જોઈ આજે મારી
છાતી ઠરે છે.

પ્રભા: મુરખી, આ બાલક એક માગણી કરે છે.

ચન્દ્ર: શું ?

પ્રભા: (ધ્રુવતો:) પૂ....પ્યા...ગૌ.....રીનાં હા.....થ....ની.
(ચન્દ્રમણિ ક્રોધિત થાય છે:)

ચન્દ્ર: (ઉભો થઈ ધ્રુવકીને-)

ઓ નીચને ગેશરમ આ મુખથી શું ઉચ્ચરે ?

શું નાતમાં વર છે નહિ, કંગાલને કન્યા વરે ?

પ્રભા: આ શું વઢો શિરછત્ર, કંગાલ હું પણ સદગુણી,
કંઠવા વચન ના બોલશે. અંતર બળે એવું સુણી;
હું ચાફું પુષ્પાને અને પુષ્પા તણી પણ છે ખૂશી,
આશિષ લે. અંતરતણી ના બતાવો ના ખુશી:

ચન્દ્ર: (સંકોધ:)

આશ્રીય વિનાનો બાણીને પાલ્યો ખરે જ્યારે તને,
ઉપકારનો કમબખ્ત, તેં શું આદીધો બઢલો મને ?
પાળક પિતા હું તારો પુષ્પા ભગિની સમ તને,
ખેંદનને પરણવા ચાય છે ચંડાળ, શું કેવું તને ?
બં રથામ મુખ તારું લઈ ના આવશે અત્રે ફરી,
ઉપકાર હેયે હોય તો તુજ ગામ બાં કહેણા કરી.
મળીશ પુષ્પાને નહિ એ વચન માફ માનજે,
માગણી છે એટલી આભારને રજ બાણી:

(૭૫)

પ્રભાઃ આપની આસા ચંકાવી આજ ઘડીયે જાઉં છું-
 પુખ્ત થકી હતો જુદો આ જીંદગીમાં થઈ છું-
 પણ છે લલામણુ એટલી કન્યા કૂવે ના નાખજો-
 મા વિનાની જાળકી પર કૈંક માયા રાખજો-
 (લથડતે પગે પ્રભાકર આવ્યો જાય છે :)
 (—પડદો પડે છે :)

તૃતીય દૃશ્યઃ

સ્થળઃ ખટપટનું મકાનઃ

પાત્રઃ ખટપટઃ રસિકાઃ ચટપટઃ લટપટઃ

(પડદો ઉપડતાં ખટપટ રસિકા સ્ટેજમાં દાખલ થાય છે :)

—ગાયન—

રસિકાઃ “ ખિલ્યું જોખન ભારિ,

“ ચટકે લટક ન્યારી ન્યારી ....ખિલ્યું.

“ આંખમાં વસી ખુમારી રસિકને ફસાવનારી—ખિલ્યું.

“ રસબર સુંદર ગીત ગાવા.

“ શોભાવા ઉત્સુક ભારી .....ખિલ્યું.

ખટઃ “ હૃદય ધૂરી સુરતિ તારી,

રસિક: “ આપની સહા આભારી:.....ખિદમું. ”

(અટપટનું આવવું:)

અટ: (અમકતાં-) અહ્યા જામ, આ શું કરે છે કામ ?-મારા વિશ્વાસમાં થયો આટલો હરામ ?-

ખટ: આવો ઉલ્લુરામ-અહિં શું છે કામ ?

અટ: આ મારી સ્ત્રી તારા મકાનમાં કેમ દેખાય છે ?

ખટ: કારણકે જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

અટ: (રસિકાનો હાથ પકડીને-) રસિકા, ચાલ આમ.

ખટ: (સ્વગત:) યુક્તિ લઠાવું નહિતર ખુલ્લખુલ ઉડી જાશે:
(પ્રકાશ:) પણ ભાઈ, આપને ખતાવું હજારેકનો માલ:

અટ: ખતાવ. ખતાવ. જલદી ખતાવ. ખોલ. ખોલ. ખોલ:

ખટ: અરે, આમ અધિરો ન થા. ખતાવું છું: .

અટ: પણ તું વાર લગાડતો જાય છે; ને મારો જીવ મુંઝાઈ જાય છે: હાથ પૈસા. લાવ પૈસા. ખતા દે પૈસા. દીલા દે પૈસા. ચૂકી જા પૈસા. ખૂલી જા પૈસા. આપી જા પૈસા. પૈસા. પૈસા—

ખટ: (અટકાવીને-) અરે, તને આ લવરી શાની થઈ છે ?

અટ: ત્યારે જલ્દી કહો કે હજારનો માલ કેમ મળે છે ?

ખટ: તેમાં પરસેવો ઉતારવાનો નથી: શરીરને પ્રયાસ જરા પણ આપવાનો નથી.

અટ: એવું શું છે ?

ખટ: કેસ ડ્રાન્સફર કરવાનો છે.

ચટ: ઓહો ? એમાં તે શી મોથ મારવાની છે: લાવો કયો
ડ્રેસ શોભાવું ?

ખટ: (એક પોટકી આપે છે.) મિસ્ટર.....આ.

(ચટપટ પોટકી છોડે છે: ચમકે છે:)

ચટ: આતો સીનો ડ્રેસ છે. આદમીથી કેમ પહેરાય ?

ખટ: ત્યારે કલ્હાર કેમ પમાય ?

ચટ: શું મને પુરૂષ ગદલીને સી બનાવવી છે ?

ખટ: ઓ યસ યસ.

ચટ: (સ્વગત:) આ સીનાં કપડાં તે કેમ પહેરાય ?-પણ
એમાં શું ? મળે છે હજાર કલ્હાર, પછી શું વાંધો છે
આ લટકાવતાં થોડીવાર: (પ્રકાશ:) ભાઈ, લાવો કલ્હાર:
હું પહેરું છું આ શણગાર:

ખટ: અને આ શણગાર શોભાવી તમારે એક કામ કરવું
પડશે.

ચટ: શું ?

ખટ: આ ડ્રેસ અપટુટેટ ચડાવી-જાંતી સૂધી ધૂમાટો લગાવી,
આ રૂમમાં બેસવું: અને બહારથી કેાઈ બોલાવે કે
તરત દોડી આવી તેની સાથે મીકું મીકું લાપણ
કરવું:—

ચટ: (અટકાવીને-) એમજ કહોને કે મારે બરાબર જણાવી
આપવું કે હું એક સી છું.

ખટ: ચેંક્યુ. ચેંક્યુ.

અટ: શુભરાતી રંગભૂમિપર ઇંગ્લેન્ડ કાં ભરડાય છે?

ખટ: જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

અટ: હવે આ શણગાર ચડાવું ?

ખટ: કેની રાહ જોવાય છે ?

અટ: કલ્હારની:

ખટ: પણ કામ કયાં પહેલાં કયાં ચાર્જ મળતો દેખાય છે ?-

અટ: (કપડાં બદલાવતાં-) ! પણ પછીથી ન ફરી જતા:

ખટ: (સ્વગત:) ખાઇશ પૂરા ખત્તા.—

(અટપટ અીનો ડ્રેસ પહેરી લે છે:)

ખટ: ખાતુ, હવે અંદર બેસો.

અટ: કેટલી વાર ?

ખટ: ઓનલી ટેન મિનિટસ: (Only ten minutes.)

અટ: શુભરાતી રંગ ભૂમિપર ઇંગ્લેન્ડ કાં ભરડાય છે ?

ખટ: એતો જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

અટ: મટીને આદમી નારી બની આ ઘૂમટો ખેંચાય છે,

ખટ: કલ્હાર પાંચ હજારમાં પુરુષપણું વેચાય છે;

(અટપટ અંદર જાય છે:)

રસિ: ડીયર, આ શું થાય છે ?

ખટ: જરા જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

(લટપટજી આવવું:)

ખટ: કમઓન મિ. લટપટલાલ, તમારા શાહે હાલ હવાલે ?

લટ: દિવસો દુ:ખમાં જાય છે આજકાલ:

ખટ: એવું તે શું દુઃખ છે કે આમ બની ગયા છો કંગાલ ?
 લટ: નારી જાતિનું દુઃખ છે: પરણેલાને બેઠાં મારાં જીવ
 બળી જાય છે. આપ જુઓને દેહ પણ સૂકાતો જાય છે: .

ખટ: તમને શી મળે તો ?

લટ: એવા ભાગ્ય તે ક્યાંથી હોય ?

ખટ: માનો કે હમણાં તમારા ભાગ્ય ખુલી ગયા છે. વિધાતા
 તમને અનુકૂળ થયા છે: આપો રૂપિયા પાંચ હજાર
 કે મળી જાય એક ખુલખુલ નાર.

લટ: શું મુલ્ય નારી જાતિનું પાંચ હજાર અંકાય છે ?

ખટ: હા. જમાનો આગળ વધતો જાય છે:

લટ: પાંચ હજારમાં કેં એણું નહિ થાય ?

ખટ: એક માઇ પણ નહિ.

લટ: કંબૂલ ત્યારે. પણ ખતાવશે ક્યાં છે ખુલખુલ નાર ?—

ખટ: પહેલા આપી દો પાંચ હજાર:

લટ: માલ ખતાવ્યા વિના કિંમત કેમ આગળથી લેવાય છે ?

ખટ: ખબર નથી ?— જમાનો આગળ વધતો જાય છે.

લટ: ત્યારે લ્યો આ પાંચ હજારની નોટો: આપી દો
 શુલાબનો ગોટો:

(ખટપટ શુલાબનો ગોટો આપે છે:

લટ: (ચમકીને—) આ શું આપો છો ?

ખટ: ત્યારે તમે શું માગો છો ?

લટ: શુલાબનો ગોટો એટલે આલું નહિ, પરંતુ ખુલખુલ માથુંક.

ખટ: ત્યારે એમ કરોને: હું તો સમજ્યો નહિ કે શું
ગુલાબનો ગોટો:

લટ: માશુકને અલંકારમાં ગુલાબનો ગોટો કે'ય છે,

ખટ: ત્યારે મોઢિરી માશુક હમણાં સ્વાધીન થાય છે:
(લટપટનો હાથ પકડી:) જુઓ મિસ્ટર, અહિં ઉભા
રહો. પછી બહાર આવ બહાર આવ એમ ધૂમ
મારશે કે આ રૂમમાંથી એક માશુક દોડી આવી
તમારી સાથે જોડાઇ બશે.

લટ: ખ્યારમાં ?

ખટ: હા. અને પછી જીવનનાં લ્હાવા લેજો આ સ્વાર્થભય
સંસારમાં;

ખટ: હું હવે તમને એકાંત આપું.....(જતાં જતાં-)
આલ અહિંથી રસ્તો માપું....

આહમીને સ્ત્રી બનાવી પૈસા પૂરા લેવાય છે,
હાલના જમાનામાં એવું થાય છે-દેખાય છે;

રસિકા: (વશ્વાસનાં ઘાતી થવા આટલી હિંમત થાય છે ?

ખટ: કેમ ન થાય ? જમાનો આગળ વધતો બાય છે:

(રસિકા સાથે ખટપટનું બહાર જવું અને પછી આવી થાંભલા
પછવાડે છુપાવું:)

લટ: એ બહાર આવ.

(લટપટ બહાર આવે છે:)

લટ: માશુક, બોલો...તુ'લટનાં પટ બોલો:

(લટપટ ચક્રાચાર્ય છે:)

લટ: (લડુ બનતાં) હંરિષ્ઠ જેવી સુકોમળ, બુલ્બુલ જેવી સુંદર, અપ્સરા જેવી કલાચતુર, દેવકન્યા જેવી દીપતી, કેમ કાંઈ બોલતી નથી ?

(ચટપટ મૌન રહે છે:)

લટ: હવે ક્યાં સુધી લાડ કરશે ? ક્યાં સૂધી લાજ ધરશે ?
બો....લો....ને-(લડુ) અરે બો....લો....ને-

ચટ: (ધૂંધટમાં-) શું બોલું ?

લટ: (ફફકા મારે છે:-સ્વગત-) વાણી તો મધુરી. પણ જણાય છે પ્રેમમાં અધુરી.....ના. પણ શરમાતી હશે. (ચટ-પટને-) જે આવડે તે હવે બોલી નાખો....ને-

ચટ: (ધૂંધટમાં:) પણ કેંજ ન આવડતું હોય તો ?-

લટ: આટલા મોંઘા શાને બનો છે ? મા....નો ને.

ચટ: (ધૂંધટમાં-) શું માનું ?

લટ: પડવાને દૂર કરવાનું: -

—ગાયન—

લટ: “ બો...લો ધૂંધટ પટ બોલો મધુ...રે,

“ શિદને ધરો લાજ, આ એકાંત છે, -(૨)

“ ખ્યારી મારી રૂપ દો પ્રકાશી-

“ વ્યર્થ ના વિતાવો, સમય લાલ અવો;

“ જાડપાન સર્વ હાલ શાંત છે—ખ્યારી.

“ આવોને બાથમાં રમિયે સંગાથમાં;

“ જમ્બેલિ મેઘલી આ રાત છે.—ખ્યારી.

“ રંગે ખીલેલી-ફૂલી ફાલેલી.

“ રીઝાવો આપનો આ કાંત છે—ખ્યારી. ”

લટ: પડદા દૂર હઠાવો:

ચટ: પડદામાંજ માલ છે:

લટ: ક્યાં સુધી ચાળા કરશો ?

ચટ: પડદો હશે ત્યાં સુધી.

લટ: (સ્વગત:) બરાબર છે. ચાલ ફૂંજ પડદો હઠાવું: (પ્રકાશ:)

ડીયર; ધૂંધટના પટ હવે દૂર થાયે.

ચટ: તો બન્નેની ફજેતી થાયે:

લટ: પત્ની અને સ્વામી તણા સંયોગ ખેલો થાય છે,

ચટ: (ધૂંધટ દુર કરતાં) એ નિશાનીમાં હવેથી લાજ
હવે જાય છે !

લટ: નારીના લેખાસ પુરૂષ કાં દેખાય છે ?

ચટ: કારણકે જમાનો વંઢી જાય છે.

લટ: મને મુરખ બનાવનાર,—ફસાવનાર તું કેાણુ છે બદમાશ ?

ચટ: કલ્હારનો દાસ.

લટ: આજ છે તારા જાનનો વિનાશ: તેં કરી છે મારી
ફજેતી ખાસ: ચાલ થઈ જા તૈયાર: (ચાણુક કાઢે છે:)

ચટ: શું આપો છો કલ્હાર ?

લટ: અરે પડશે આમ કોરડાના પ્રહાર: (કોરડો મારવો,
ચટપટનું ન્હાસી જવું.)

ચટ: (ન્હાસતાં) લોળા આત્માને બદમાશો ફસાવી, જાય

છે, ખરેખર હવેં તો જમાનો વંડી જાય છે—

લટ: (ચિતરફ જોઈને—) ઓ નીચ, ખટપટીયા, તું ક્યાં ગયો?

ખટ: (થાંભલાઓની ઓથે:) વરરાજા આ રહ્યો.

લટ: ચાલ આપી દે મારી પાછી નોટો.—નહિ તો કાઢી નાખું છું હમણું જોટો:

ખટ: ફેરવજો હવે દોરી લોટો: .

લટ: માલની કિંમત પુરી લીધા છતાં ફજેતી થાય છે ?

ખટ: થાય એ તો જમાનો આગળ વધતો જાય છે.

લટ: (ખીજાઈને—) બદમાશ, મારા સામે આવ.

ખટ: પાવર હવે ખીજે ચલાવ:

(લટપટ, થાંભલામાં ચાખૂક જોરથી મારે છે. થાંભલો

લટપટ પર પડી જાય છે: ખડભડાટ સાંભળી અંદર પોલીસ દોડી આવે છે.)

પોલીસ: કયા હય ?

ખટ: (બહાર આવી જાય છે:) સાહેબ, ચોર હય.

પોલીસ: કીધર હય ?

ખટ: દેખોજ એ ખડા—બદમાશ હય ખડા:

પો: (લટપટને ડંડો લગાવે છે:) ચલ બદમાશ—

લટ: સાહેબ, અમ ચોર નહિ હય.

પો: અચસી રાવણાં રાવણી કર દીયા—ઓર બોલતા હય હમ ચોર નહિ હય: લૂંટ કરનેકા ઈશિદા, આર બનનેફું મંગતા હય શહેબદા !— (ધમકાવીને બાંધે છે:)

લટ: રૂગિઆ ગયા, ચોર થયા, ને ડંડા પડતા જાય છે,
 સાચું માર્યું જાય બદમાશો કાવી જાય છે—
 મારી દાદ ઉડી ગઈ ને ઉલ્ટા મારા હાથપગ બંધાય છે,
 બદમાશની બાદશાહીમાં નિર્દોષ માર્યા જાય છે.
 ભોળા પ્રાણીને ફસવનારા બહુ ઉભરાય છે,
 આ જમાનામાં ગોટડનગેંગ કાવી જાય છે—
 (પોલીસ ધમકાવીને લઈ જાય છે.)

ખટ: (રસિકાને:) ખ્યારી, જોયો બંદનો તમાસો?
 રસિક: પણ આમ કરતાં કરતાં કોઈક દિવસ ડંડા ખાશે.
 ખટ: ચૂકિત લગાવી ત્યાં મળ્યા કલ્હાર પાંચ હજાર છે,
 રસિક: ભરથાર આલો પામતાં મારો બેડો પાર છે:
 ખટ: વગર પરસેવે આમ પાંચ હજાર આવી જવાય છે,—
 જ્યેતો જમાનાનું જોર જમાનો આગળ વધતો જાય છે.
 રસિકા: ડીયર, ચાલોને ફરવા જઈએ:
 ખટ: ચાલો: (જતાં જતાં—)
 રસિક: બે જણાંને ફોલેત મારી આ દંપતી ફરવા જાય છે.
 ખટ: “ડીક થાય છે ડીક થાય છે. જમાનો આગળ વધતો જાય છે.
 (ગન્નેનું જવું.)

ખટ: (ડંડા સાથે થાળી લઈને—)

ધૃતિશ્રી “પરિવર્તન” નાટક પુરાણે, ફારસ ખંડે

વ્યક્તિ પંચક સંવાદે, એ જણાને ઉલ્લુ બનાવી ખીસા લર
કયા એ નામે તૃતિયો ધ્યાય:

(ધાળી પીટે છે:)

(પડદો પડે છે:)

—

ચતુર્થ દશ્ય:

—

સ્થળ: બગીચો:

—

પાત્ર: પુષ્પા: અને સખિ.

—

(પડદો ઉપડતાં પુષ્પા હાર કુલનો હાથમાં રાખી ગાયન ગાતી
હેબાય છે:)

પુષ્પા:

—ગાયન—

“ ર....સ....ભર સૂં....ન્દર...દિલહા.....ર. (ર)

“ વસશે જીવના.....ધાર.....ઉર હા.....ર.... રસભર.

“ સૂંઝેન મધુકર, લેશે અધર.....પર સા.....ર,—

“ પ્રે.....મે ઉછળશે...રસ ધા.....ર.....રસભર

“ પ્રેમ ગાન પ્રેમ તાન પ્રેમ પાન પ્રેમ ઢાન,

“ રતિ રંગનો ઉમંગ મુજ અંગ છે અભંગ;

“ લે—ટી.....શ ભાવે.....સુખ કા.....ર....રસભર.”

(સ્વગતઃ) મનોહર પુષ્પની માળા બતાવી આજ ઉમંગે,
 સુકોમળ હાર આ હૃલશે મારા પ્રાણના અંગે—
 અજળ રસ મીઠો પ્રણયનો ઉર મહી રેલાય છે,
 હું અવતવા આકર્ષણે મારૂં હૃદય ખેંચાય છે.

— ગાયન —

પુષ્પા: “ જગતનાં સર્વ જીવોમાં પ્રણયનો રોગ ભારી છે,
 “ વિયોગીને વિહારીએ હૃદયથી હાર ધારી છે;
 “ મહા મૃગરાજની શક્તિ પ્રણય પાસે બિચારી છે,
 “ મદનનાં મારની પાસે સદૃષ્ટિ લાજ હારી છે.
 “ મદનમારણ વિષે જેની સદા છે નામના ભારી,
 “ ખરે એ દેવ મહેલે પણ પ્રણય પૂજા સ્વીકારી છે.
 “ મહા શક્તિ પ્રણય દેવે જગત ભરમાં પ્રસારી છે,
 “ અનુભવથી ખરે જાણ્યું પ્રણયની સીત ન્યારી છે.”

સખિ: પુષ્પા બહેન, શું થાય છે ? (એક સખિ પ્રવેશે છે.)

પુષ્પા: પ્રેમનાં મહાત્મ્ય ગવાય છે. મનમોહનનાં જાપ
 જપાય છે.

સખિ: પ્રભાકરના ?

પુષ્પા: હા. એ હૃદયઅધિશ્વરના: શાંત સુખસ્થાન. પવિત્ર
 પ્રભાકરનાં.

સખિ: પ્રભાકર તો ગયા:

પુષ્પા: (અમુક્ષીને—) હું શું કહે છે ?

સખિ: પ્રભાકર ગયા:

પુષ્પા: ગમ્યા ?—ક્યાં ગમ્યા ?

સુખિ: તેમના રહેઠાણે.

પુષ્પા: મને મળ્યા વિના,—ફગો ફગાવે ?

સુખિ: પિતાજીએ સખત આજ્ઞા ફરમાવી હતી પછી તે શું કરે?—આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી તમારી પાસે આવવાની તે હિંમત કેમ થશે ?—

પુષ્પા: સાચું કહે છે ? મૂખી ! મશ્કરી તો નથી કરતી ને ?

સુખિ: મને મૂખ શા સાફ બનાવો છો—આવી મશ્કરી તે થાય ? વિના કારણે તમારા આત્માને દુઃખાવાય ?

પુષ્પા: (દુઃખદ સ્વરે—) હા.....ય !

— ગાયન —

— સુખી —

“ આ ઝડાવરી બાબાતણી આજ્ઞા બધી પૂજમાં કરી,

“ નહાસી ગમ્યા સ્વામિ મને સંકષ્ટ સિંધુમાં પ્રવી,

“ સંસારનો સાથી હવે ક્યારે મને મળશે કરી,

“ આ દેહના આ કંઠપર કાતિલ ફેરવવી છરી—

“ પં....થે પ્રણયને પ્રકાશ—

“ નિરાશ....બની....ફૂંટે.....(૨)

“ નિરાશ બની....ફૂંડે હતા....શ બની—પંથે

“ હૃદયનાજીવ બ્યાન થસીને

“ સ્વર્ગે સિધાવીશ આજ મરીને.....પંથે ”

(સ્વગત—) હા.....આ નજરેથી સુવાસિત સુમને

મને અંશારા જેવા જણાય છે. મધૂરો મંદ પવનની દહેરો તીક્ષ્ણ કાંટા જેવી લોકાય છે. પિતાજી, નિર્દય થયા,—પ્રણયનાં અધિશ્વર મારો ત્યાગ કરી ગયા.—હા....ય ! મારે હવે શું કરવું ?—(લેઠમાંથી કટાર કાઢીને—) કરવું એજ કે આ કાતિલ કટાર વતી સ્વર્ગ સંચરવું : (કટારને—) આ કાતિલ કટાર, આ હતાશ થયેલી. છાતીમાં લોકી દે તારી તીક્ષ્ણ ધાર....ઠંડાલા વિના જીવન વહવું, એનાં કરતાં ફના થવું એજ આ અભાગિની માટે પુલ્કુ છે દાર...

(કટાર લોકવા બાય છે, ત્યાં સખી અટકાવે છે.)

સખી: (હાથ પકડી:) આ શું ? આટલો ઉન્માદ ? આ કટાર શા માટે ?

પુષ્પા: મારા દેહમાંના પ્રાણને જહાર કાઢવા માટે....સંધાઓ તોડવા માટે—જીવંતીના વિનાશ માટે..

સખી: કારણ ? કે દિવાની તો નથી બની ને ?—

પુષ્પા: સખિ, આ દિવાનાપણું નથી.

સખી: ત્યારે શું છે ?

પુષ્પા: મારા સૂખનો માર્ગ છે.

સખી: જીવનનો નાશ કરવાથી સૂખ મળશે ?

પુષ્પા: હા. અહિં નહિ તો સ્વર્ગમાં.

સખી: પણ કહે તો ખરી,—આટલું દુઃખ થવાનું કારણ શું છે ?

પુષ્પા: નિરાશા.....

સખી: મળી કઈ આશામાં નિરાશા—?

પુખ્પા: હૃદયનાં અધિનયિને ભેટવાની આશામાં—

સખી: એટલા ખાતરજ પ્રાણ ત્યાગ કરે છે ?

પુખ્પા: હા....પ્રણયનાં અધિદેવ હવે મળે એવા સંયોગો -

પણ નથી રહ્યા, એ બીજું કારણ:

સખી: હજારો નિરાશામાં પણ એક અમર આશા જપાયલી હોય છે. તું જીવતી હશે. તો તારા પ્રણયદેવ કોઈ દીવસ જરૂર મળશે.....માટે છોડી દે કટાર—સજીવે ધિરજના હથિયાર.

પુખ્પા: નહિ, સખિ ? મને મરવા દે: આશા અને નિરાશાના દિલ્લોળે જીવન ટકાવવું એના કરતાં ક્રના થઈ જવું એજ ઝહેતર છે.

સખિ: ઝહેન, તારા આવતરને અનુકૂળ થઈ છેલ્લશંકર સાથે પ્રણામ કર, તો શું વાંધા છે ?

પુખ્પા: ચૂપ કર....એવી પ્રણયદ્રોહી વાત ન સંભળાવ: શું મને અબ્બે સ્વામીવાળી બનાવવી છે ?

સખિ: પણ તારે પ્રભાકરનો મોહ છોડી દેવો ઘટે છે:

પુખ્પા: વિશુદ્ધ પ્રણયના તંતુથી બંધાયેલા હૃદયને મોહવશ ન કરે. પ્રભાકર ઉપરની મારી ભાવના, પ્રભાકરનીજ કલ્પના એ મારા પવિત્ર પ્રેમનો પડઘો છે:

જે ભાવના જે કલ્પનાનો અંતરે સંચાર છે,

તે દીવ્યએતિ પ્રેમની પ્રેમના જંકાર છે;

પ્રેમએતિ રૂપ આખા વિશ્વનો આધાર છે,

જગતની સર્વ બાજુમાં પ્રેમનાં રણકાર છે,
 ત્રિભુવન ટકાવી રાખનારો પ્રેમદીવ્ય પ્રકાશ છે,
 પુનિત એવા પ્રેમનો મારા હૃદયમાં વાસ છે.
 પણ વડીલને એ પ્રેમનું કાંઈ પણ ના જ્ઞાન છે,
 જોઈને ખબર છે એમને કે જાણ મારો જ્ઞાન છે. —

સખિ, રનેહની વિશુદ્ધ વેદીમાં કેટલાય પ્રભુચી દીલોનો
 ભોગ થાય છે, તેમાં આ કુદ્ર દિલનો આજે ઉમેરો થાય છે:
 સખી: દુનિયા તને દિવાની કહેશે:

પુખ્ત: દુનિયા દિવાની છે કહે એવા દોષથી ડરવું નથી,
 અખે સહન કરવા હવે આ જીવનને ધરવું નથી.

સખી: પણ—કાયા ગૂમાવી નાખવી એમાં છે ઘણી છે કૂરતા,
 આશ્રુધ્ય દોરી તોડનારા ખાસ છે અંતે ખેતા;
 ઉન્માદથી સંસારમાં સાહસ કદી થઈ જાય છે,
 પણ પ્રાણ કેનારા જરૂર મરતી વખત પસ્તાય છે.

પુખ્ત: કુદ્ર બાબતમાં શતાં આવેશ પ્રાણ તજવ્ય છે,
 તોજ નાહી તૂટતાં આત્મા દુઃખાય છે પસ્તાય છે.
 હું તણ હું પ્રાણ એ કે કુદ્ર આવેશે નથી,
 તો આત્મજાણે તૂટતાં મુજને થવાનું કે નથી.
 પ્રેમના ચક્ષમાં જીવન એ હોમાય છે,
 સ્મરણ તે જીવનનું મુલ્ય પછી પડી જાય છે !

સખી: એવી બધી અમણા મહીં શિદ તું સપડાય છે,
 આવેશમાં તું કેમ જીવન કાપવાને પાય છે ?

છોડ ખેડા ખ્યાલને આનંદ ઉરમાં ધાર,
આ વેશ દે છોડી અને દૂર કર કટાર :

(સખિ, પુષ્પાના હાથમાંથી કટાર લેવા બચ છે) .

પુષ્પા: એક કરવા દેવાર.

(વાર થાય તે પહેલાં કટાર સખી છીનવે છે)

સખી: (સ્વગત:) કટારની સાથે મારે અહિંથી ચાલી
જવામાં પુષ્પાના બનની સલામતી છે: હું રોકાઈશ,
તો કટારની માગણી થાશે. આવેશમાં આવવું થાશે—
(બચ છે)

પુષ્પા: (સ્વગત:) કટાર ગદ્ય તો બલે અર્પિત! (પડી પડી
કાઢે છે:) આ ઝેરની ફાંદી તૈયાર છે.
હજારો ઝેરની ફાંદી આનંદથી ચાવી જઈ,
આનંદથી સંસારને હું આ પળે ત્યાગી દઉં—
છેલની સાથે કરશે લગ્ન તે મિથ્યા નથી,—
તો આપઘાત વિના બાકી એક પણ રસ્તો નથી.

(સ્વર્ગસ્થ જનેતાને ઉદ્દેશીને—)

ઓ માત મળવા આપને આવું હવે ઝટ સ્વર્ગમાં,
શાંતિ હૃદયને આપવા તમ પાસ આવું સ્વર્ગમાં;
બતા તમારું જગતમાં હાય મારું કોઈ નહિ,
આ ઝેરને લેવાં મને છે રોકનાર કો' નહિ.

(પ્રભાકરને ઉદ્દેશીને—)

બોલા પ્રભાકર, આપને આશિષ દે બાળા દુ:ખી,

કન્યા વરીને આપ કોઈ, સંસારમાં થાજે સૂખી;
છે વિનતિ મારી તમે દુઃખો બધા ભૂલી જાણે,
નિર્ભાગી પૂજાને વિસારી વિશ્વમાં સૂખીયા થાણે.

(ઝેર ચાવી જાય છે:)

(ક્ષુભતાં-) આ વિશ્વમાં સાચા જીવંતી દીલ જેને ચાય છે,
મીલન વિના અંતે પ્રણયની આગમાં હોમાય છે.
વિશ્વના મહાશયો—

આ-આ-આ-જીવ મારો જાય છે !

પણ પ્રેમના ઇતિહાસમાં નામ મુજ નોંધાય છે—
જે જેને ચાય છે તેનું મિલન ના થાય છે,

અ....અ....અગવાન તારા રાજ્યમાં—

અ....અ....અન્યાય ભારે થાય છે— !

(પૂજા પડી જાય છે; ઝેર અંગે અંગમાં પ્રસરી
જાય છે—પૂજા મૃત્યુ પામે છે.)

(પડદો પડે છે:)

પંચમ દૃશ્ય:

સ્થળ: ચટપટનું મકાન:

પાત્ર: ચટપટ, મોટરવાળાઓ અને લટપટ:

(પડદો ઉપડતાં ચટપટ, નામું લખતો એકેલો જણાય છે:)
(એક મોટરવાળો આવે છે:)

૧ મોટરવાળો: શેઠસાહેબ,

ચટ: (ઉભો થઈને-) આવો. મોટર લાખ્યા છે કે ?

૧ મો. વા: મોટર તૈયાર છે. રૂપીઆનો માલ આઠ આનામાં મળે એમ છે.

ચટ: પણ પેટ્રોલ બરાબર પુરેલું છેને?—મારે તો લાંબી ટ્રાયલ જોઈશે.

૧ મો. વા. મોટરની ટાંકી ચીકાર છે—પણ ટ્રાયલ લેતાં ઠીક લાગે તો મોટર ખરીદવા વિચાર છે ?

ચટ: એ કાંઈ આગળથી કહી શકાય નહિ.

૧ મો. વા. ઠીક....પછી વાત-ચાલો...

(બન્ને જવા માંડે છે ત્યાં બીજો મોટરવાળો આવે છે.)

૨ મો. વા. શેઠ સાહેબ, ક્યાં જાઓ છો ?

ચટ: નથી જાણતા ! મોટરની ટ્રાયલ લેવા જઈએ છીએ.

૨ મો. વા. કાલે મારી મોટરની ટ્રાયલ લીધી તેનો શું જવાબ આપ્યો છો ? કિંમતમાં વાંધો નથી; તેમ મોટર રસ્તામાં ચટકી પણ નથી.

ચટ: તમારી મોટર મને પસંદ ન આવી.

૨ મો. વા. તેનું કારણ ?

ચટ: 'સીટ' બધું ટૂંકી છે.

૨ મો. વા. સીટ ટૂંકી હતી તો બેઠાજ શું કામ ? સીટ તો બેસતી વખતેજ જોવાય: એમજ કહોને ન લેવાનો એ દોષ છે.

(ત્રિજો મોટરવાળો આવે છે.)

૩ મો. વા. મારી મોટરની આપે ડ્રાયલ લીધી, હવે ક્યારે ખરીદવા વિચાર છે ?

ચટ: પણ તમારી મોટર મને જરાયે પસંદ નથી પડી. તેનું એન્જીન બહુ ગંધાય છે. (ચાંચો મોટરવાળો આવે છે.)

૪ મો. વા. શેઠ, મારી મોટર માટે શું જવાબ ?

ચટ: તમારી મોટર મને જરાય ન ગમી: પૈડાં બહુ નાનાં છે.

૧ મો. વા. શેઠ, હું રબ્બ લઈશ;

ચટ: કેમ ? હજી તો તમારી મોટરની ડ્રાયલ લેવી છેને ?

૧ મો. વા. મહેરબાની ડ્રાયલ લઈને પછી આ બધાને જવાબ આપ્યા; તેવોજ જવાબ મને મળે: માટે ડ્રાયલ આપવાનો મારો વિચાર નથી: તમે તો મફતની રહેલ કરનારા મફતલાલ છો.

ચટ: (છેડાઈને-) હું કાંઈ તમને ઘેર બોલાવવા નથી આવતો સમજ્યા કે ?—મફતનો મારો જીવ લેવા આવ્યા છે ? જાઓ. ચાલ્યા જાઓ: મારે કોઈની મોટર જોઈતી નથી. તમે બધા ખરાબ માણસ છો.

બધા: ખરાબ તો તમે છો:

ચટ: ચાલવા માંડો ચાલવા. કાંઈ બોલવાનું બાન છે ? ગાડી વેચવા આવ્યા છો કે તકરાર કરવા આવ્યા છો ? ઝાઝું બોલશો તો પોલીસને બોલાવીશ, સમજ્યા ?

બધામાંથી એક:—હા સમજ્યા કે તમે લોભીયાના સર-દાર છો. ઉલ્લુની ટોળીના ફરજદાર છો. પોતાની

બાયડીને બીજાનાં હાથમાં આપનાર ગમાર છે.

ચટ: કંઈ જાણે બધું છે કે નહિ ? નિકળી જાયો બહાર,
નહિ તો મારા હાથના મુઠ્ઠા ખાશે:

—ગાયન—

બધા: “જા જા મોટા લૂચ્યા, નિકળશે આંહી હૂચ્યા,
“ નહિ આંહી પાવર જાલનાર છે.....

ચટ: “ નિકળો ખાશે મુઠ્ઠા, નહિ તો જાશે મુઠ્ઠા,
“ કાંઈ ચોરી જવાનો વિચાર છે ?.....

બધા: “ વીંખરાશે ડાહી તારી, છોડી દે તું લવારી,
“ નહિ તો ડંકા બધાને તૈયાર છે:.....જા...જા.”

(ડંકાબાજ સાથે બધા ચાલ્યા જાય છે: ચટપટ એકલો
રહે છે: ત્યાં ખટપટ બાવાના વેણે હાખલ થાય છે:)

બાવો: જયશ્રીકૃષ્ણ....

તાંબાકી આંહી બનાઈ આંરીકા સોના,
એક રૂપિઆમેસે બનાવ દઈ દોના:

(ચટપટ, બાવાને વળગે છે:)

ચટ: મહાત્મા, પધારો પધારો. (ખટપટ બેસે છે.)

ચટ: તમે તાંબાની આંહી બનાવો છો ?

બાવો: ગુરૂજી કા પ્રતાપસે હમ કર શકતા હું.

ચટ: મને ન બનાવી આપો ?

બાવો: લાવ આંહી-સોના બના દઈ.

ચટ: જરા બેસજો, આ લાવ્યો આંહી: (જતાં જતાં)

લે: બેઠા આજ આવી સુરસરિની રેલ છે,
ખરેખર મેં પૂર્વ ભવે પૂણ્ય બધું કીધેલ છે;
આવે લક્ષ્મી ચાંદલો કરવાં એવા ક્યાંથી ભાગ્ય ?
ચાંદીના સોના લેવાનો આજે આવ્યો લાગ-

(ચટપટ જાય છે :)

ખાલો: (સ્વગત-) આવ્યો મારા હાથમાં ચટપટ લોભી આજ,
પરમાત્મા તું આ સમે નિભાવજે મુજ લાજ.

જયજય રામા, રાખ મળમાં-લીધો ધામાં-લીધો ધામાં
-આવ્યો ધામાં-જય હામોદર, રેજો હાજર, -(એમ
બોલતો ફરે છે)

(ચાંદીનાં લાટા લઈને ચટપટનું આવવું :)

ચટ: હ્યો આ ચાંદીનાં લાટા. બનાવી દો સોનાના પાટા:

ખાલો: અચ્છા. લાટા તિજેરીમેં રખ દો. હમ ઈંધર બેઠ કર
મંત્ર જપતા હય આધા ઘંટામે ચાંદીકા સોના હો
જાયગા. તુમ બહાર ફરો. આધા ઘંટા પીછે આના
—તિજેરી ખોલ કર લાટા લઈ જના:

ચટ: સાફ બાવાજી, હું બહાર જઈ છું:

(તિજેરીમાં લાટા મુકીને ચટપટ જાય છે :)

(જતાં જતાં—) સોના. સોના. આધા ઘંટા પછી
સોના..સોના..સોના....

ખાલો: (સ્વગત:) ઉલ્હુ ! હાથમાં આવ્યો છે તો ખરાબર,
—હવે કરી નાખું શુકાભર.

(ચાંદીની ગાંસડી બાંધે છે—બાંધતાં)

બીજની માલીકીની મિલકત આમ બંધાય છે, માલુસ
ધાને ને કરે, ખરે જમાનો આગળ વધતો જાય છે.
(ગાંસડી બાંધીજ-) તિજેરીમાં આ બે લાટા મૂકવા દે.
તિજેરીમાં બેડા મૂકી બંધ કરે છે-)

—ગાયન—

“ લોલીયા જન ખાસ (૨) .

“ દ્રવ્યની માળા ફેરવશે રૂપાળા બનીને રૂપેયાના દાસ....લોલી

“ રળી રળી મરે તિજેરી તર કરે પેટમાં પુકે ન ખાય,

“ ધૂર્ત મળે મારા જેવા પછી પાડે પોક મોટી

હાય હાય....લોલીયા,

(ગાંસડી સાથે બાવો રસ્તો પકડે છે :)

(થોડીવારે ચટપટ આવે છે :)

ચટ : (તિજેરી પાસે બેસે છે :) છે નો એમનું એમ....છે તો

જેમનું જેમ છે તો તેમનું-તેમ.....

(તિજેરી ખોલતાં—)

હૃદયના આનંદથી તિજેરી ખોલાય છે,

(ખોલીને) હાય ! આ શું ? આમાં તો પગરખા દેખાય છે !

(ગભરાઇને—)

ટોડો ટોડો, મારા કલ્હાર ભાગી જાય છે,

બાવો મને બાવો કરી ગયો ડાઘળી ચરફી જાય છે !

(પગરખાં હાથમાં લે છે :)

(ખગરખાં છાતીમાં ફૂટે છે :)

હાય ! હાય ! હાયરે પેસા હાય રે પેસા હાય રે પેસા હાય રે હાય !

લાય ! લાય ! લાયરે મારા ઉરમાં લાગી લાટા તારી લાય !

ખાય ! ખાય ! ખાયરે મારા પેસા તેનું સત્યાનાથ જાય !

.....હાય !-હાય !

(છાતી ખગરખાથી ફૂટતો ફૂટતો ગાંઠો બની બહાર ચાલ્યો જાય છે :)

ખટખટ : (થાળી અને ડાંડી સાથે :)

ઈતિશ્રી “ પરિવર્તન ” નાટક પૂરાણે ફારસ ખડે,
મોટરવાળા અને વાણીયા સંવાદે આવો શાહુકાર થયો
ને શાહુકાર આવો બન્યો એ નામે ચતુર્થોધ્યાય :

(થાળી પીટે છે)

(પડદો પડે છે)

પ્રથમ દ્રશ્ય :

સ્થળ : લગ્નમંડપ :

પાત્ર : કાંતિલાલ, હેલશંકર, માનુનીઓ અને જયંત
પાછળથી ચન્દ્રમણિ :

(કાંતિલાલ વરસોડો ચડાવવા અંધને શણગારે છે :
હેલશંકર નવાં નવાં વસ્ત્રાભુષણ પહેરી રહ્યો છે. માનુનીઓ

મંગળ ગીત ગાય છે. એવી રીતે સ્ત્રીન શરૂ થાય છે:)

માનુનીઓ: — ગાયન —

“ માયાઈ રાખજો ઉમંગ ધરજો આનંદ કરજો રાજ,”

“ છેલાવરને આવે હર્ષની છોળું, બહાલપ ઢોળું

માણુરાજ. (૨) એકલું વાળું.

“ છેલાવરનું મુખ મુઘાકર જેવું જળકે ચળકે સુંદરરાજ,

“ આંખલડી અણિયાળી છે મરમાળી

માણુરાજ. (૨) એકલું વાળું.

“ વધુ ફૂંવરની બેવા સરખી બેડી થાશે રાજ,

“ માર્કેડ આયુષ લોગવે આશિષ આપિયે

માણુરાજ. (૨)....” એકલું વાળું.

(ગીત પુરૂ થતાં જયંત હાંફતો હાંફતો આવે છે.)

કાંતિ: (જયંતને બોધને-) અલ્યા જયંત, છે શું ? કેમ

આટલો બધો ગભરાય છે ?

જયંત: વિવાહની ફજેલી થાય છે.

કાંતિ: કાંઈ નવા બૂની બની છે ? કેમ કાંઈ બોલતો નથી ?

જયંત: શું બોલું મારૂં કપાળ...કન્યાએ તો આ-બાત કયો.

હવે વરઘોડો શાનો ચઢાવો છો ?—નાહક ધરની ફજેલી

શું કરવા કરો છો ?

કાંતિ: (ગભરાધને-હેં ! શું કહે છે જયંત ! મશ્કરી તો

નથી કરતો ને ?

જયંત: કાકા, આવા સમયે મશ્કરી તે થાય ?—વિના કારણે

લમમાં વીધી નાંખાય ?

તિ (કપાળે હાથ પછાડીઃ) હાઃ.....ય ? આખરે સામઠ

વર્ષે મારી આબરૂ, ધૂળમાં મળી-લોક મારી સામે

આંગળીયો કરશે -અદેખા લોકોની આંતરડી કરશેઃ

(માનુનીઓ નિરાશ થઈ ઉઠે છે. અને જવા માંડે છેઃ)

એકઃ—લગનમાં વિધન થયું, ચાલો સર્વે ઘેર,

બીજીઃ—કન્યાનું મૃત્યુ થયું, થયો કાળો કેર....(બધી બાય છેઃ

છેલઃ (હમેશનાં કપડાં ચડાવીઃ—)

મરી કન્યા તો ભલે ક્યાં તેની દરકાર છે ?

હૃદયને રીઝાવનારી એક દિલદાર છે ?

ચાલ તેની પાસ એજ પ્રેમી નાર છે ?

સંસારનો તેમાં અમાયો સર્વ સૂખનો સાર છે...

(બિસ્સા તપાસીઃ)

પણ શું જવું ? નાખિસામાં એક પણ કલ્હાર છે,

કાંઈ વાંધો નહિ આ ડોકરો તૈયાર છે—

(કાંતિલાલને—)—સો રૂપિઆની જરૂર છે.

કાંતિઃ શું કામમાં જોઈએ છે ?

છેલઃ શું કામમાં જોઈએ છે, એની તારે શી પંચાત છે ?

આપ જલ્દી બસ, નહિ તો તૈયાર મારી હાત છે.

કાંતિઃ દીકરા, તારી પાછળ હું બાવો થયોઃ રસ્તે રખડતા

એક લિખારી જેવો થયો ? તોયે તું એવોજ રહ્યો ?—

છેલઃ ગમે તેવો રહ્યોઃ તારે તેનું શું કામ છે ?

કાંતિઃ તું સો રૂપિઆ આગે છે પણ મારી પાસે ક્યાં કામ છે—?

છેલ: ભારી પાસે ચાલોકી ન બતાવ: સો રૂપિયા સત્તર આપી દે.

કાંતિ: ક્યાંથી આપુ ?

છેલ: તું વેચાઇને પણ મને આપ.

કાંતિ: તારા જેવા ફળકલકે દીકરાને ધિઃકાર છે,
આપને વેચવા માગે-જાન ફટ ફટકાર છે—?

છેલ: જીભડી બંધ કર, નહિતર હમણાં રૂવાળ બદલી બચ છે
જેના છે રૂપિયાની તોતુજ હાલ હવે ભુંડા જણાય છે.

કાંતિ: તારા લગનના વાળાં બંધ થાય છે; જેવા પ્રસંગે તને
તને મોજશોખ કેમ સાંભરે છે ? આખરૂ ચાલી બચ
છે, તેનો કાંઈ વિચાર થાય છે ?

છેલ: આડી અવળી વાતો જવા દે ! રૂપિયા આપે છે કે નહિ ?

કાંતિ: ભારી પાસે નથી:

છેલ: ઓ નાદાન !—(કાંતિલાલને બેચાર મુક્કા મારે છે :)
—(કાંતિલાલ પડી બચ છે. છેલ તેની ગળચી ઢાબી
ઉપર ચઢી બેસે છે :)

(ખંજર કાઢી :) તારા પ્રાણ બચાવને બે મીનિટની વાર છે,
કહી દે કે રૂપિયા બેઝએ તેટલા તૈયાર છે:

કાંતિ: ઓ...દીકરા, મારો જીવ બચ છે. ગળું દબાય
છે—મને મૂકી દે.

(આકાશ વાણી :)

—છોડીદે, છોડીદે, અનાચાર કાં વધારે છે ?—

—પૂત્રને પિતા તણે, કેમ સંભવે વિસારે છે ?—

—જન્મદાતા બાપને, ઘાતકી ! કેમ મારે છે ?—

—શામાટે જનકના ઉપર જીલ્લમ ગુજારે છે ?—

(છેલ, ઉભો થઈ બચ છે :)

છેલ : (ચમકીને—) અરે ! આ શબ્દો ક્યાંથી સંભળાય છે ?

મારા કાનનાં પડદા કેમ તૂટી બચ છે ?

(આકાશ વાણી :)

સત્કર્મને દુષ્કર્મનો ઇન્સાફ બ્યાં દેવાય છે !

તે સ્થળેથી હીવ્ય શબ્દો બહુજે સંભળાય છે—!

છેલ : (સ્વગત:) આ સ્થળ હવે ભયંકર જણાય છે:...જહ્નવી

બહિં કામપ્રભાની પાસે, વાપરવાના પૈસા ત્યાંથી

મળી બશે:

(છેલ બચ છે :)

કાંતિ : (સ્વગત:) અરેબર ! માફ નાકે કપાઈ ગયું. ઉજળે

મોઢે બહાર નિકળાય એવું ન રહ્યું. કીર્તિના ચેત

પટમાં સ્યામ કલંક લાગ્યા જેવું થયું—હાય—બહાર

કેમ જવાય ? લોકોનો ઉપહાર કેમ સ્હેવાય ? (ઉન્મા-

દથી—) ઓ શુવ, ચાલ આ દેહ પિંજરમાંથી ઉઠી

જવા તૈયાર થા. (ખંજર લઈને—) ઓ ખંજર, તું

મારા લોહીની તરસી થા—આ દુઃખી આત્માની છા-

તીમાં પેસી બ—(ધા કરવા બચ છે ત્યાં થાય છે.

—આકાશવાણી—) (તેજ દ્રષ્ટે છે:).

અટકી બા.

જમતનાં લોળા પ્રાણી, સાહસ કેમ થાય છે ?

કાંતિ:-(તેજ તરફ હાથ બેઠી:) દેવ, કીર્તિ જાણી ચાલી બાય છે !

: આકાશવાણી :

ધીરજથી કાંતિથી જ્યાં સારા વાનાં થાય છે ?

કાંતિ: પણ શું કરે દેવ ! મારો જીવ સળગી બાય છે.

: આકાશવાણી :-

—અહા હોય તો સાંભળ, આ આકાશવાણી થાય છે:—

—તારા દુખી જીવનનો, હવે સુખમાં પરો થાય છે:—

—તારો પુત્ર છેલ્લશંકર, વેશ્યા ગૃહે જે બાય છે—

—ત્યાં બા. ને બા. કે શી ઘટના થાય છે !—

(તેજ અદશ્યા)

કાંતિ ! (સ્વગત:) આકાશવાણીને માન આપી, વેશ્યાગૃહે જઈને બાઈ કે ત્યાં કેવી ઘટના થાય છે ? ત્યાં જવાથી બાઈ કે મારા દુખી જીવનનો સુખમાં કેવી રીતે પરો થાય છે ?

(વેશ્યાગૃહ પ્રતિ પ્રસાદ:)

(પહોં પડે છે)

(૧૦૪)

સપ્તમ દર્શયઃ

~~સ્થળઃ~~

સ્થળઃ વેશ્યામન્દિર.

~~સ્થળઃ~~

પાત્રઃ કામપ્રભા, ચમેલી, છેલ, અને કાંતિલાલ.

(પડદો ઉપડતાં પોતાની દાસી સાથે કામપ્રભા દેખાય છેઃ)

(સારંગીમાંઃ)

—ગાયન—

“ ઉન શા.....મરે...મોરી બયા તે મરે.....રી.....(૨)

“ મંચરે અકે.....લી; ચલી બન ફૂં.....જમેં,-

“ બિચમે મિલો મોરા.....રી.....ઉન.

“ નેન નઆ.....કર, પકરી જુગલ.....કર,

“ કીનો ચુબન બલ જો.....રી.....ઉન.

“ રઠઝક મે..રી ધ્યાન ન લી.....ની-

“ કર દીની.....આ જા.....રી-ઉન.”

(દ્વરથી છેલશંકરને આવતો જોઈ સ્વગત-)

પેલો છેલશંકર આવતો જણાય છે. અંશ ઉપર આજે ફાટેલા કપડા દેખાય છેઃ એની સાથે ખ્યાર કરવામાં કાંઈ સાર નથી. તેના મહેરા પરથી જણાય છે કે તેની પાસે એક પણ કલ્હાર નથી. (દાસીને-) દાસી, હું અંદર બેસું હું પેલો આવે છે તેને અંદર આવતાં રોકજો.

દાસી: બાઈ સાહેબ, બહુ સારું:

(કામગીરી અંદર ભેગું છે:)

(છેલશંકર આવે છે:)

છેલ: કેમ, તારા બાઈસાહેબ શું કરે છે ?

દાસી: તેનું તમારે શું કામ છે ? જ્યાં જવા નિકળ્યા હો, ત્યાં આજ્યા બસ્યોજ.

છેલ: વળી બીજે ક્યાં જવાનું હતું ? ગ્રાણી પ્યારીને મૂકી પારકે ઘેર ભટકવાથી શું શ્રેય થવાનું હતું ?

દાસી: અહિં કોણ તમારી ગ્રાણી પ્યારી છે ?—મગજમાં ચિત્તભ્રમ વાયુએ પ્રવેશ કર્યો છે, કે બાટલીનાં પવિત્ર પાણીથી કોઠો ભર્યો છે ?

• (છેલ આગળ જાય છે. દાસી રોકે છે: છેલ લાત

મારીને અંદર જાય છે. દાસી પડી જાય છે:)

છેલ: (અંદર જતાં) કેમ દીલોબન, (કામગીરી બહાર આવે છે) ખૂશીમાં તો છે ને ?

કામ: (તરછોડીને-) દીલોબન કહેનાર હોવાન, આ કોનું ઘર છે .તેનું છે કંઈ જાન ? વગર રજાએ મારા ખાનગી આવાસમાં કેમ આવ્યો ?

છેલ: બહાલી, ગરીબનાં જેવા દિદાર ભેઠ મને વિસરી ગયા છે; કે સેવકથી મરકરી કરવા તત્પર થયા છો ? માફ નામ છેલશંકર કે જેણે પ્રેમમૂગ્ધ અર્ધ પોતાનું હૃદય

તને સમજ્યું છે. ઘણાં દિવસોએ પ્રેમ આમ કેમ ભૂલી
જાય છે ?

પ્રીતિની બળમાં જકડી હવે કેમ બેવફા થાય છે ?
તારા જેવી પ્રેમાળ પુતળીને આવું વર્તન છાજતું
નથી. મારી જીવન !

કામઃ રૂપકેર નાદાન, તે વખતની વાત તે વખત ગઈ.
હતી ત્યારે હતી ચારી હવે પરવા નથી તારી.
ભિખારી જોઈને તૂજને તૂટી ગઈ આપણી ચારી.

છેલ્લું : (દુઃખિત સ્વરે :)

ફના ધૂં તો થયો મારી સહુથી ખ્યારમાં તારા,
છતાં મુજને તિરસ્કારી હવે તું બેવફા થા ના,
કરી ના આખરું ઠંડાલી, કરી ના માલની પરવા,
જીવન હીધું ખૂં આલી હવે તું બેવફા થા ના.
છીધા છે હાલ તેં ખૂરા ઉતારી રૂપમાં મારા,
લગાવી નેનનાં ખંજર હવે : તું બેવફા થાના.
કટાક્ષે વાપરી મારા જીવનના તેં છીધા ચૂરા;
જીવન આધાર જો ખ્યારી હવે તું બેવફા થાના.

કામઃ અરે જો કામના અધા વિચારી જો જરા નજરે,
પ્રિયા છે કેણુ અહિં તારી હવે તું ઇશને ભજરે.
અમારો આજ છે ધંધો બચુચકને બનાવાનો,
નથી તે વિશુ કેં ફેરો અમારે તો કમાવાનો.
ઉતરને તું હવે હેઠો લવારી છોડને તારી,

તલુદે આથ તું મારી નથી તારી આહં ખ્યારી,
 છેલ્લ: આખરે આમ કરવું હતું, ત્યારે પ્રથમથી મહુર શબ્દ-
 વહી શા માટે મારું મન હરી લીધું ? નેત્ર ખંજરથી
 શા માટે મારું મળખું ધાયલ કીધું ?

કામ: હોવાના ફૂટેલ તે વખતે તારા ગળવામાં કલ્હારનાં આ-
 કર્ષક અવાજ થતા હતા; અને અત્યારે તારા કાંટના
 તોળરા જેવડા ખીસ્સા પછું ખાલી પડ્યા છે. લાંબુ
 લાંબુ વિવેચન કર્યા વિના એક શબ્દમાં સમજી જા;
 કે હવે પ્રથમનો વખત ગયો છે. શું તું બાણતો નથી
 કે વેશ્યા લક્ષ્મી હોય ત્યાં સુધીજ રનેહ દેખાડે છે ?

છેલ્લ: અરે જીવતી ચૂડેલ, તારા જેવી અધમ અખળાને
 હજારવાર ફિટકાર છે: (કપાળે હાથ પછાડી:) હાથ,
 'મેં' જો પ્રથમથી આવું જાણ્યું હોત તો મારા પવિત્ર
 પિતાની અવજ્ઞા કરી તારી પ્રપંચી બળમાં પડત નહિ.
 હાથ. મેં આંધળાએ મૃગજળને ખડું જળ માની
 હાથે કરી પાયમાલી બોરી લીધી.—ખાપડાહાની અમૂ-
 લ્ય આખરે અળગી કીધી—અરેરે ? નાતજાતમાં નિંદા-
 પાત્ર થયો, તેનો બહલો તું આવી નીચતાથી વાળે છે ?
 ઠગારી નાર, કંઈક તો વિચાર—

કરોડોની બધી પૂંજ લીધી છે મેં તને ખ્યારી—!
 અધમતા ના હવે છોડો જતાવે કેમ હત્યારી—!
 નથી એક પાઈ પણ પાસે ચૂબરો શી રીતે મારો ?

બન્યો હું સાવ બાવો હું, તારા ફંદનાં ફાંસે—

કામઃ ઘરોઘર લીખ માગીને ગુજારો આજથી કરજે,
મજે જો લીખ ના તો પેટમાં પાણુકા ભરજે;
રવાનો થા અહિંથી તું ન વળશે કાંઈ આળામાં
ન એકે હોય આશ્રય તો બાજે ધર્મશાળામાં.

છેલઃ ફૂટા, આમ કૃતમ્હી ન થા. વીધાસઘાતી ન થા. તારી
પાછળ ફું બેઠાલ થયો હું. આખા જગતમાં નિંદા-
પાત્ર થયો હું.

કામઃ મૂર્ખનાં સરદાર, છાનોમાનો નીચે ઉતર, અને ઘર
તરફ ગમન કર.

છેલઃ (સકોષઃ) જઈશ તે ક્યાં—હવે તે છે પરસ્પર બાન
જવાની વાતો. મારી મિલકત પાછી આપ. પ્રેમ કર કાંતો.

કામઃ મારા ઘરમાં, તું મારા સામે થાય છે ?

છેલઃ હા...મારાથી તું બેવફા થાય છે—!

કામઃ પાઈ પણ પાસે નહિ, ને રૂવાળ રાબતનાં,

છેલઃ ચૂપ કર ચૂડેલ, રાખ તારી જીભ માનમાં.

કામઃ તારા જેવા હીજડાથી શું કામ પ્રભા ડરનાર છે ?

જો નજીક આવ્યો તો આ તમચો તૈયાર છે (ટેબલના
ખાનામાંથી તમચો લે છેઃ)

છેલઃ તારા તમચાની મને નથી દરકાર,—આ ચપ્પૂ તારો છે
પ્રાણ લેનાર. (ચપ્પૂ કાઢવો)

તમચો હાથમાં ને હાથમાં રહી બાશે,

આ તીવ્ર આકાશી તારા જાન ક્રના થાયે. •

જો હોય જીવવાની આશા, તો લીધેલા પૈસા આપી
દે પાછા:

કામ: એક ફૂટી બદામનાં પણુ દર્શન નહિ થયે.

છેલ: લોહી ચૂસીને, હવે બધું ફૂલાતી બાય છે,
જો તારા હાલ કુદા, આજ કેવા થાય છે.

(ચપ્પુ સાથે છેલ ખસે છે:)

કામ: (તમચો તાકીને—)

એક ડગલું જો ભર્યું તો તમચો ફૂટી જશે,

પ્રાણુ તારા દેહમાંથી આ સ્થળે ફૂટી જશે.

છેલ: મારા વેરની વસુલાત, ચપ્પૂ વડે કરનાર છું.

ફિશિયારી દે તજી. મારા હાથથી તું મરનાર છું.

એમને એમ રહેશે તમચો હાથમાં તારા—

ને દેહ તારો વીધશે આ ચપ્પુની ધારા—

(છેલ, કામપ્રભાની છાતીમાં ચાકૂ મારે છે. કામ-

પ્રભા પડી બાય છે: છેલ તેની છાતીપર ચઢી બેસે છે:)

કામ: (પડતા—) ઓ...હો...!—

(કાંતિલાલનું આવવું:)

કાંતિ: (જમરાઈને—) છેલશંકર, આ શું કર્યું?

છેલ: જોણે મને જીવતર ઝેરી બનાવ્યું; જોણે મને આપનો

અક્ષમ્ય અપરાધી બનાવ્યો, જોણે મને હાલબેહાલ

કર્યો; તે ચુન્દેગારનો વધ કર્યો—(ચપ્પૂ મેદાનમાં કાંતિ

તરફ નાખીને—) હ્યો આ ચપ્પુ— હવે મારો વધ તમે કરો....હાં તમારો અપરાધી હું:

કાંતિ: આ જગતના ન્યાયમાં છોડકછોડ થાય છે,
તો પણ વધીલો તો મદદ માગીજ દેતા જાય છે.

છેલ્લ: મારે લીધે કાળા કલકે શિર આપ્યા આપને,
એ દોર ગુન્હાની વટે છે મ્હોતની શિક્ષા મને—

કાંતિ: શાંત આપ્યારા પૂત્ર, ઉન્માદ વશ કાં થાય છે ?
માનવી નિમિત્ત છે, જનવાનુ જન્યે જાય છે.

છેલ્લ: ચપ્પુ લેતા આપને કમકમાટી થાય છે,
(ચપ્પુ લઈને—) તો હ્યો, મારા હાથથી મારો જાન ફેના થાય છે.

(ચપ્પુ છાતીમાં મારવા જાય છે, ત્યાં તેજ છટીને
છેલ્લનો હાથ ઉંચેજ રાખે છે:)

છેલ્લ: ઓહ ? મારા હાથ ઉંચે કેમ ખેંચાય છે ?

—આકાશવાણી:—

આવેશમાં આત્મા તણો કેમ કરે છે નાશ,
હાથ બેડી માગ માફી તાત તારા પાસ—

(છેલ ચપ્પુ ફેંકી ફઈને—) (તેજ અદ્ભુત:)

છેલ્લ: અપરાધ મારા લાખ, આપો માફ તેની આ સમે,
પ્યારા જનકે, આ દીન બાલક આપના ચરણે નમે—
(પગમાં પડે છે)

(૧૧૧)

કાંતિ: જીવન સુધારી છે હવે એ શીખ આપું છું,
સુખી રહે તું સર્વકાળે આશિષ આપું છું.
(પડદો પડે છે:)

ડોપસીન
દ્વિતીયાંક સમ્પૂર્ણ:

પ્રતિય અંક.

પ્રથમ દ્રશ્ય:

સ્થળ: પ્રભાકરનો રૂમ:

પ્રાત્ર: પ્રભાકર, ચિમનલાલ અને ડોક્ટર.

(પડદો ઉપડતાં પ્રભાકર ઉદ્ધીગ્ન રહેરે હિલેલો દેખાય છે:)

પ્રભા: (સ્વગત:) આજનો દિવસ મને કેમ લયંકર જણાય
છે? આ માફે નાનકડું નિવાસસ્થાન મને કેમ
ખાવા ધાય છે?

કફે જ્યાં હાય દૃષ્ટિ ત્યાં પડે છે ગ્રાસની વૃષ્ટિ,
મહા વીકાળ થઇને આજ ખાવા ધાય છે સૃષ્ટિ,
ઠમ્પે હૃદયને હાય બની મમ કંપતી દૃષ્ટિ,

થવાની આજ શું મારાપર હશે શું કદની વૃદ્ધિ

(પોસ્ટમેન આવી એક પત્ર આપી જાય છે)

પ્રભા: (વાંચીને-)

ચિતા બની ચેરી બદલ વિવાતછી વરસી થઈ,

આશાભરી લોળી સૂકેન્યા હાય ભરમીભૂત થઈ-!

(મુછો પામે છે:)

(પ્રભાકરનો સ્નેહી ચિમનલાલ આવે છે:)

ચિમન: (ચમકીને-) અહા, આ શું ? પ્રભાકર મુછોવશ કેમ ?

(કાગળ તરફ નજર કરી) સમજાય છે મુછોનું

કારણ:-આ કાગળનું વાંચન..... જોઉં કે તેમાં શું

લખાણ છે ? (કાગળ લે છે:)

(વાંચવો:) સફળ સાગર પ્રભાકર,

પૂષ્પાગૌરી લગ્નનાં પહેલાં ઝેર પીને તમારા નામનો
પોકાર કરતાં મરી ગયા....સંસારનો સહવાસ છોડી અદશ્ય
પંથે પ્રયાણ કરી ગયા.

લી. પૂષ્પાની એક સખી.

પૂષ્પાનાં આત્મઘાત વાંચીને પ્રભાકરની આ સ્થિતિ
થઈ જણાય છે. પ્રિયતમના અભાવે પ્રેયસી આત્મઘાત કરે,-
જને પ્રેયસીનાં અકાળ આત્મઘાત વાંચી પ્રિયતમ બેલાન
થઈ જાય એવા પ્રબલ પવિત્ર પ્રેમના ઉગાસકોને ધન્ય છે:
ચાલ સત્વર એક સારા ડોક્ટરને બોલાવી લાવું: (જવું:)
પ્રભા: (સ્વગત:) ઓ પૂષ્પા, પૂષ્પા, આવ...આવ આંલી

આવ. શા માટે દૂર નાસે છે ?-શા માટે તારા આ
પ્રેમીકથી ત્રાસે છે ?-(ચમકીને-) અરે-? હું કેને
ઝાલાવું છું ?-જેને ઝાલાવું છું તે આટલામાં ક્યાં છે ?
અરે આ દુનિયા ઉપર પણ ક્યાં છે ?- -પૂંપા, પૂંપા-?

સંસારના સંબંધ જુઠા ગળી ચાલી ગઈ,
પ્રભાકરને રોતો કરી દુઃખડસને દેતી ગઈ
હજી કામ આ સંસારમાં તારૂં બધું બાકી હતું,
મૂંઝી અધૂરા સ્વર્ગમાં બાવું તને શાને અમ્યું ?
હા.....ય !

મનની બધી મનમાં રહી બાજી બધી બગડી ગઈ,
પુર બાદ્રપદમાં સ્નેહ સરિતા ચૂકે ચર્મ ચાલી ગઈ-!

(મુછા ખાય છે :)

(ચિમન ડૉક્ટર આવે છે.)

ડૉક્ટર, હર્દિને તપાસવા આવે છે :)

ચિમન : ડૉક્ટર સાહેબ, પ્રભાકરની સ્થિતિ ગંભીર છે કેમ ?
ડૉક્ટર : હા. છે તો તેમ : પણ મારાથી બનતા ઉપાયે
બનતી સારવાર કરી સાબ કરવા ચત્ત કરીશ : પછી
તો તેમનું જેવું કિસ્મત-!

(હર્દિની નાડી તપાસે છે :)

મંબા :

—ગાયન—

“ બલે કરમાં થહી નાડી તપાસો ઉતરી ઉંડા,

“ અમારો બહુવા બ્યાધી તમે વિદ્યા નથી શિખ્યા,

“ તમારા ઔષધો મોંઘા હશે આપાદ ને હંથા-
 “ અમારા રોગને મારે જણાશે સર્વ એ જુદા.
 “ તમારા આ મલમપટ્ટા ભલે હો હીમથી ઠંડા-
 “ ઝરે છે આજ તેમાંથી અમારે કાજ અંગાસ-
 “ જગતનાં કુદ્ર રોગીની તપાસે જમ તમે નાહી,
 “ હૃદયનાં ભવ્ય રોગીની તણ દોને તમે નાહી.”

ચિમન: ડૉક્ટર સાહેબ, હર્દીને શું જણાય છે ?

ડૉક્ટર: હૃદયની પીડા જણાય છે:

ચિ: સુધરતાં કેટલા દિવસ થશે ? દવાનો આજે શું થશે ?

ડૉ: આ રોગની દવા મારી પાસે તો નથી:

ચિ: ચાર્જ ગમે તે કરો...પણ દવા તો કરો.

ડૉ: હર્દીને માનસિક વ્યાધિ છે: અને માનસિક વ્યાધિનું
 ઔષધ, મારી પાસે તો શું, ખૂદ ધન્વંતરી જેવાનાં
 ઔષધાલયમાં પણ ગેરહાજર છે.

ચિ: બેઝએ તેટલા પૈસા લો.

ડૉ: માફ કરો.....પૈસાના લોભે-પરમાત્માના ગુન્હેગાર થવા
 જેટલી તાકાત મારામાં નથી:.....હર્દીનું ગમે તે થાય,
 પણ ડૉક્ટરનું દામ ન બચ એવા પૈસાખૂબારી ડૉક્ટરો
 હાલના જમાનામાં ઉભરાતા બાક છે; પણ તેઓ નથી
 બાકુતા કે જગતના નાશનાં ન્યાયી ચોપડામાં રાક્ષસના
 નામથી ચિતરાય છે.

ડૉક્ટર નહિ તે કેવલ છે હર્દીનું કિત જ્ઞાતા નથી,

ડૉક્ટર નહિ તે દેત્ય છે હદિપર મમતા નથી.

ડૉક્ટર નહિ તે દેત છે હિલમાં કયા ધરતી નથી,

ડૉક્ટર નહિ તે દેત છે જે ભગવાનથી કરતા નથી.

મહાશય, હું ડૉક્ટર છું પણ માણસ છું....દેત કે રાક્ષસ નથી:

ચિ: તમારા જેવા નિખાલસ હૃદયનાં ડૉક્ટરોને મારા ધન્યવાદ હો ?—

ડૉ: જો પોતાનાં સ્વાર્થમાં ભોળા પ્રાણીઓનાં ભોજ ન લેવાનો સફળુષ કેળવાય છે; તો તમારાજ નહિ, પરંતુ આખા જગતનાં ધન્યવાદ મેળવાય છે....દુનિયાપરના ડૉક્ટરો! અમાનુષિ સ્વભાવનો ત્યાગ કરે-માનુષિ સ્વભાવ ધારણ કરે; હદીને પોતાનો આત્મખંધૂ માને દ્રવ્યની ઢરકાર નહિ કરતાં સેવા કરવાનો ગુણ કેળવે, તો તમારા જેવા એકનાંજ નહિ; પરંતુ આખી જગતનાં આશિ-વાદ મેળવે.

ચિ: ખરાખર છે:....હરેક ધંધાદારીઓ પોતાના સ્વાર્થમાં દુષ્ટત્યો કરતા અટટી બાય, તો આ હજાડગ કવિ-યુગમાં પણ સતયુગ પ્રસરી બાય:

ડૉ: પરંતુ સ્વાર્થનાં ઘાટા પડળથી અંધ થયેલાઓને સત્ય ક્યાંથી સમજાય? અને સત્ય ન સમજાય; ત્યાં સૂધી કળિનું જોર ક્યાંથી ઓછું થાય?—મહાશય! બહુ વખત ગયો, હવે હું રબ લઉં છું; આ હદીને એકલા ન મૂકવાની ભલામણ હઉં છું.

ચિ: આપે અહિં સુધી વિના ચાર્જ પધારવાની તસ્દી
લીધી: એ માટે આપનો અત્યંત ઉપકાર:

ડૉ: ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ કર્તવ્ય ઠેરી બ્રહ્મતા,
ઉપકારનો ઉચ્ચાર એ કર્તવ્ય ઠેરી વંચના:
કર્તવ્યનિષ્ઠ શશાંક સૂરજ સર્વદા નભ સંચરે,
વરસાદ વરશે ને પૃથ્વી પ્રાણીને હૃદયે ધરે,
આમ્રતરૂ આપેફળો સલિલ શુચિ ચરિતા વહે,
એ સર્વ સિદ્ધ સ્વભાવથી ઉપકાર એકે ના કરે-

તો પછી ઉપકાર શાનો ભાઈ માનો ફરજ કૈંક બબલતાં
ઉપકાર શાનો ધર્મને પથે ઘડીભર ચાલતાં
ચૂકવું ફરજનું કરજ તો શાફકારો ભલે કહો,
પણ એ ઉચીત વ્યવહારથી ઉપકાર શો મારો થયો ?

ચિ: વાહ, આપ ડૉક્ટર નહિ પરંતુ દેવ છે. "

ડૉ: હું જઈશ.

ચિ: પધારજો. (ડૉક્ટરનું જવું:)

પ્રભા: (બેભાનાવસ્થામાં ઉભો થઈને ન્હાસતાં-)

ગોત્રી લઈ હું સ્વર્ગમાં જલ્દી મળું પૂખ્ત તને,

આવું અરે આવું નહિ ક્ષણનો વિલંબ કરે હવે.

(ભાગી જવા બંધ છે. ચિમન પકડે છે:)

પ્રભા: (પોતાને છોડાવતાં-) આઘા ખસો. છોડી દો. મારી

મધુરીને મળવા જવામાં મને વિલંબ થાય છે-?

(પ્રભાકર ઉન્મત્ત થઈ જઈને ચાલ્યો બંધ છે:)

(૧૧૭)

ત્રીતીય દ્રશ્ય:

સ્થળ: રસ્તો:

પાત્ર: ચટપટ, નિશાળીયાઓ, સિપાઈ વગેરે.

(પડદો ઉપડતાં ચટપટ છાતી ફૂટતો પ્રવેશ કરે છે:)

ચટ: (જોડાથી છાતી ફૂટતો:)

હાય, હાય....હાયરે પૈસા હાયરે પૈસા હાયરે પૈસા હાય—!

લાય, લાય....લાયરે મારા ઉરમાં લાગી લાટા તારી લાય—!

ખાય, ખાય...ખાયરે મારા પૈસા તેનું સત્યાનાશ જાય—!

(ચટપટ, રસ્તા વચ્ચે બેસે છે: ત્યાં નિશાળીયા આવે છે:

“લોલીયા-લોલીયા” કહી પજવે છે. ચટપટ ખીંચાય છે.

—એક ગૃહસ્થ ત્યાંથી પસાર થાય છે:

ચટ: (ગૃહસ્થનો છેડો પકડી:) એ ચોર, મારા પસા આપતો જા.

શ્રીક: છોડી દે. છટ્ છટ્...નહિ તો પોલીસને જાણાવું છું.

ચટ: મારા પૈસા આપતો જા.

શ્રીક: પોલીસ—

(પોલીસનું આવવું:)

(ચટપટ ગૃહસ્થને છોડી પોલીસને વળગે છે:)

ચટ: મારા પૈસા આપ:

પો: લે. (ડંડા લગાવે છે.)

ચટ: મારા પૈસા આપ.

પો: લે: (ડંડા લગાવે છે.)

ચટ: વોય તારા બાપરે!-મારા પૈસા આપરે—!

(પોલીસ બે ચાર ડંડા લગાવી દે છે.)

ચટ: જમાદાર સાહેબ, મને ન મારો...માફ ગાંડપણ ચાલ્યું
જાય છે: અરસર !-જમાનો વંડી જાય છે.

પો: (સ્વગત:)

બાયડી જનાવરને બે આવા ગાંડા થાય છે,
ડંડા લગાવ્યાથી ખરેખર પાંસરા થઈ જાય છે-(જવુ:)

ચટ: (પશ્ચાત્તાપ કરતો)

ખાધું નહિ પીધું નાહિ દીધું નહિ પરમાર્થમાં,
રાત્રી રહ્યો બસ એકલા કલ્હાર કેરા અર્થમાં;
જીવની પેઠે અતિશય સાચવી લક્ષ્મી સદા,
પણ લોભીયાનું દ્રવ્ય ધૂતારા ઠગી જતા સદા;
પ્રાણને ઈશ્વરથકી પૈસો બધું બહાલો કર્યો,
લોભમાં અંધો બની ઉપયોગ સારો ના કર્યો.
એ માટ આંવી આ દશા માફ હૃદય પરનાય છે,
હવે વિનાના લોભમાં અંતે દશા આ થાય છે-!
(એક ફેરીવાનું આવવું.)

ચટ:—(ટેલતો.)

પૈસા ગાંઠના જાય ને ઉપરથી ડંડા ખવાય છે.

ક્યાં જઈને પોકાર કરવો ?-જમાનો વંદી બન્યો છે.

ફેરીયો: ભાઈ, કેમ દિલગીર જણાય છે ?

ચટ: આ લોખા પ્રાણીનાં પચાસ લાખ આત્મા બન્યો છે,
દિલગીર ન થાઉં તો શું કરું ?-જમાનો વંદી બન્યો છે.

ફેરી: જમાનાની તમને શી પડી છે-!

ચટ: સોનેરી ટોળીયો હાલમાં જ્યાં ત્યાં ઉભસ્યો છે,
શું કરું ભાઈ ? આજકાલ જમાનો વંદી બન્યો છે,

ફેરી: ત્યાગી ઘો જમણા બધી ને ખાદીની ફેરી કરો,
તન મન અને ધનથી ભારત દેશની સેવા કરો:

ચટ: ભાઈ, ખાદી એ વળી શું છે ?-કે જેની ફેરી કરવાની
તમે ભલામણ કરો છો:

ફેરી: (પહિરેલા કપડા બતાવી:) આ રહી ખાદી: કે જેના
સત્કારથી છે દેશની આખાદી:

ચટ: (ખાદી બોધને-) એહો, આટલી જાડી ખાદી-ભાઈ,
આટલો બધો ભાર શરીરપર કેમ સહેવાય છે ?

ફેરી: અમને ખાદીમાં દેશનો ઉદ્ધાર દેખાય છે.

ચટ: ખાદીનાં કપડા પહેરવા મન મને થે બન્યો છે,
કહોં ભાઈ, ત્રણ કપડાનાં હામ શું લેવાય છે.

ફેરી: શ્રીમંત પેશાદારના બે રૂપિયા લેવાય છે,
ગરીબ માણે તો તેને મફત પણ દેવાય છે.

ચટ: ભાઈ, મારા પચાસ લાખ રૂપિયા ખુતારો ઠગી ગયો:

છે. આ એક રૂપિયા પાસે છે: બે એક રૂપિયામાં આપી શકો તે આપો.

ફેરી: ઘણીજ ખૂશીથી. આ એક રૂપિયો પણ તમારી પાસે રાખો. જે તમને કામ આવશે: હ્યો પહેરો આ કપડાં. (કપડાં આપે છે.) અને હવેથી ખાદીનાંજ કપડાં પહેરજો.

અટ: (પહેરી લે છે:)

સૂર્ય ચન્દ્રની સાક્ષીએ આજ નિયમ લેવાય છે.

કે આજથી આ સેવક ખાદી ઉપાસક થાય છે:

ફેરી: જીલમનું જડણું ભાગવા ખ્દો ખાદીમાં તાકાત છે, બોલો સર્વે એક સાથે ખાદી અમારી માત છે.

અટ: ભડી, ઘોળી, મેલ નિહોણી, ખાદીનો શલુગાર છે.

ફેરી: ખાદીનાં સન્માનમાંહી હિન્દનો ઉદ્ધાર છે—

—જવું—

અટ: (ઘાળી ડાંડી સાથે:—)

ઇતિશ્રી “ પરિવર્તન ” નાટક પૂરાણે, ફારસ ખડે નાના-મોટા સંવાદે કલ્હાર-ખાદીનાં ઉપાસક થયા એ નામે અંતર્યાધ્યાય.

(ઘાળી પીટે છે: :

ઇતિશ્રી ફારસ વિભાગ સમાપ્ત—

(ઘાળી પીટે છે—) —જવું—

(૧૨૧)

પ્રતિય દશ્યઃ

સ્થળઃ રમશાનઃ

પાત્રઃ પ્રભાકર, કૃષ્ણ, પુષ્પાઃ

(યડદો ઉપડતાં પ્રભાકર, પુષ્પાની રાખનાં ઢગલા પાસે દેખાય છેઃ)
પ્રભાઃ (ઉરકેરાઈને-)

ઓ હૃદય, તું ખસ જા બળી અંગારમાંથી રાખ થા,
પ્રાયશ્ચિત્ત એ પૂરું નથી જા જા હવે દ્વર્ગુખ થા,
બાળા કસાવી તહે અરે ઓ દૂષ્ટ દીલડા દૂર થા,
આ બૃદ્ધ કે ઓછો નથી ખસ એર ખા ખસ એર ખા.

(શરીરે રાખ ચોળવીઃ)

શોધું સકળ સંસારમાં પુષ્પા છતાં મળશે નહિ;
લઈને ફકીરી વીચરે પુષ્પા છતાં મળશે નહિ.
ઉભો રહીને એક પાયે શૂદ્ધ થૈ તપ આદરે,
વનનાં બધાં વૃક્ષો વિહંગોને બંધે હું ઠરગરે.
પણ નહિ મળે રે નહિ મળે ખસ નહિ મળે રે નહિ મળે,
હું શું કરે ? પુષ્પા વિના મુજ હૃદયમાં અગ્નિ બળે-!

(ખંજર કાઢીને-)

હંમે હૃદય માફે બધું જી માટ મરવું છટ છે,

(નર્મળ અવિચળ પ્રેમ માટે જોગ એજ અલીપ છે.

(પૂંપાને ઉદેશીને-)

બહાલી, વિલંબ કઈ નહિ આવું હું મળવા તને,

સ્નેહાળ બાળા સ્નેહથી સત્કારજે તવ—

(ખંજર લોકવા જાય છે ત્યાં ગુપ્ત અવાજ આવે છે—“મા”-)

પ્રભા: (ચમકીને-) અરે, આ અવાજ કયાંથી આવ્યો ?

(ચોતરફ જોઈને) અહિં તો કોઈ નથી. માફે હૃદયજ

મજસય છે. જો હૃદય બાલ ચાલ હવે બીર થા:—પા-

પનું પ્રાયશ્ચિત કરવા ગભરાટ છોડીને ધીર થા.

બહાલી વીલંબ કઈ નહિ આવું હવે મળવા તને,

સ્નેહાળબાળા સ્નેહથી સત્કારજે તવ કાંતને-

(ખંજર લોકવા જાય છે ત્યાં ગુપ્ત અવાજ આવે છે.

ગુપ્ત અવાજ: મા કર-વત્સ, આત્મઘાત ના કર.

(શ્રી કૃષ્ણ ગરૂડારૂઢ પધારે છે.)

આ કૃષ્ણ: ધન્ય વત્સ, ઉર નિરમળ તારી.

પ્રણય ઉછરતું સુંદર સ્થાન,

પ્રેમ ભક્તિ તૂજ દહ દેખીને,

અચાવવો પડશે તવ જાન—

પ્રભા: હીનકયાણી પરમાત્મનું, આપના અધકરણ ચરણમાં

મારા પ્રણામ છે.

કૃ: કલ્યાણ વત્સ-! તારા અધિકારી પ્રણયને લીધે હું

સ્વગથી અહિં આવ્યો છું.

પ્રભા: વાહ પ્રભુ !

કૃ: વત્સ, તારી પ્રભુચિનીને સંલવન કરું છું-!

(જગવાન જળજલિ રાખનાં ઢગલા પર છાંટે છે
પુષ્પા સંલવન થાય છે.)

પુષ્પા: ઓ બહાલા, -!

પ્રભા: મારી મધુરી-! (બન્ને હેરી પડે છે.)

(હસ્ત મેળાપ:)

શ્રી કૃષ્ણ: (હસ્ત મેળાપ કરતાં-) વત્સ પ્રભાકર તારી
પ્રભુચીનો હાથ તારા હાથમાં આપું છું- તમારા જેવા
શુદ્ધ પ્રેમનાં ઉપાસક દંપતી ઉપર મારો હાથ આપું
છું- અને દેશ સેવાના પૂનિત યજ્ઞમાં યથાશક્તિ
દાજો આપવા શક્તિમાન અને ઉત્સાહી બનો એ
, આશિર્વાદ આપું છું:

ઉપરથી:—કલ્યાણ થાઓ નવદંપતીનો કલ્યાણ થાઓ
(સુમન વૃદ્ધિ થાય છે.)

(શ્રી કૃષ્ણ થાલ્યા બાય છે.)

પુષ્પા: (સરિમત:)

જન્મતનાં નામના હાથે બની હું આપની દાસી,
પદ્માદે પ્રેમની પ્રતિમા કરૂં પૂજા થઈ દાસી.
(પગમાં નમે છે.)

—આચન—

પ્રભા: “ચરણની....લું નહિ દાસી. (૨)

“મા....રી સ્વામિની સાચી.....ચરણની.

“પ્રેમપૂર્ણ મુજ જીવન બનાવ્યું તેં મંજૂલ ભાપો,

“સદીનું નવરૂપ બતાવ્યું શુદ્ધ સ્નેહ ખ્યાસી....ચરણની.

પુખ્ત: “હૃદયશ્રમય પૂંપકલિથી પૂજું ઉર વાસી,

પ્રભા: “લેટું ભાવ ધરી અંતરમાં દેવી તું ખાત્રી...ચરણની.”

પ્રભા: તારા હૃદયમાંથી વિકારી પ્રેમના તલભાર છે,

હાસી કહું દેવી રીતે ? તું દેવીનો અવતાર છે:

પુખ્ત: દેવી નહિ હાસી કહો આતાશુદ્ર નારી છે,

દેવી નહિ હાસી થવાની આશ મારી છે,

પ્રભા: તું શુદ્ર નથી, પણ મહાન્ છે. તારા જેવી આદર્શ

રમણીને હાસી કેમ કહું ?

પુખ્ત: જગનાં સીતાદેવી હતાં પણ રામની હાસી હતા,

રાધા મહાદેવી પરંતુ કૃષ્ણની હાસી હતા;

દ્રૌપદી દેવી ભણે પણ પાંડવની હાસી હતી,

દમયંતી દેવી વીશ્વની પણ નળ તણી હાસી હતી.

સાવિત્રી દેવી પણ સત્યવાનની હાસી હતી,

દેવી ભલી તારામતી પણ હરિચંદ્રની હાસી હતી.

સત્યાગ્રિત શક્તિથી નારી અન્યથી પૂજય છે,

પણ નાથનાં તો ચરણની હાસી સદા કે'વાય છે.

પ્રભા: મારી ઉપાસનામાં પ્રગળ તું દેખાય છે.

સ્વામિ થતાં તારો હૃદય મુજ હર્ષથી ઉભરાય છે.

પુખ્ત: હૃદયના નિવાસી, પશુયન વિદાસી-કહો કે મારી

તું ચરણ હાસી:

(૧૨૫)

પ્રભા: એ આગ્રહ જતો કર.

પુષ્પા: આપના વદન સુધાકરમાંથી 'હાસી'નો મંધૂર ટફકો-
સાંભળવા શું આ કાનો ભાગ્યશાળી નહિ થાય ?

પ્રભા: પ્રણયખ્યાસી હાસી આવ.

પુષ્પા: (સેટતાં) આજે મારું જીવન....અફળ થયું....દુઃખનાં
કાળા અખોનું જૂથ વિદિર્ણું થયું....મનગમતા મન-
મોહનનું મિલન થયું.

—ગાયન—

પુષ્પા: “ થયું આજે, જીવતર સુખકર—

“ પ્રિયજન આ....ય મિલન થા..તાં.....(૨)

“ મનમાન્યા મનમોહન પામી—

“ હા..ન પ્રણયના હા....તા,

“ ઉરથી રહાતા—

“ પૂંજી પાય પુનિત પ્રિયતમનાં,

“ છબી અંતર પધસતાં,

પ્રભા: “ રસ પાજે (૨) મનહર વસી મમ ઉરસર.

“ દેજે સુખ સાતા—(૨)————થયું.”

—અન્નેનું જલું:)

(૧૨૬)

ચતુર્થ દ્રશ્યઃ

સ્થળઃ ચંદ્રમણીનું મકાનઃ

પાત્રઃ ચંદ્રમણિ, અસુયા, પ્રભાકર, પૂષ્પાઃ

ચંદ્રમણિઃ

—ગાયન—

(સોહિણીઃ)

“ ના....રી...વિષમ કટા.....રી-(૨)

“ તીવ્ર તે....ની ધા.....ર ભા....રી.....

“ મા.....રી....જખમ અપા.....રી (૨)

“ કદે નર સંહા.....ર કા....રી....

“ અખળા નહી પણુ....પ્રખળા ખા...રી....

“ નારી થકી...તો...નાગણુ સા....રી...

“ કા....રી...જીવન ખુવા...રી (૨)

“ છે કરનારી ના...ર ખારી.....નારી—”

(સ્વગત—)

સામે રહી શત્રુ સદા આ કંઠ કાપી બંધ છે,
પણ પાપી પ્રમદા ખરે વીશ્વાસથી તન ખાય છે.
વિશ્વાસથી લોભાવી જિ પળમાં હજાહજ ધાય છે,
જે ચાય છે તેનાજ નારી પ્રાણુ લેવા ધાય છે.
વિષ આજ છે વામા ખરે નહિ એર તે વાતી શકે.

આકાશને અબળા તણે ના પાર કે પાત્રી થકે.
 અળભૂત હાડ ફિરથી અબળા ભયંકર ઝેર છે,
 ફિલ કલ કરનારી ખચીત શીર કાપતી શમશેર છે.
 તોય સીમાં અંધ થઈ મેં છાંડી ઝેરી કરી,
 નિર્મળ હૃદયની બાળકીની ઘાત હાથે મેં કરી;
 કુદ્દા થકી રાખી પ્રણય ભાઈ કુટિલતા વાપરી,
 કામળ કળી જેવી સૂકન્યા હાય ભસ્મભૂત કરી:

(અસૂયાનું આવડું:)

અમ્મ: નાથ, આમ કેમ ઉશ્કેરાયો છો ? સુઈ જાઓ. વધારે
 બોલશો તો પીડા વધતી જશે.

ચંદ્ર: તારી મોહનિદ્રામાં હું બદ્ધ સૂતો: ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં
 મારા લલાટમાં “ પૂત્રીનો ખૂની ” એ શબ્દો અંકાઈ
 ગયા—અને હજી પણ તું સુવાડવા આવે છે ?

અમ્મ: (હાથ ભેડી:)

માફ કરો નાથ, આ અસાન અબળા જાતને,
 ગુન્હા હવેથી નહિ કરું આપું વચન હું આપને

ચંદ્ર: (સંકોધ:)

બદ્ધ થા દૂર થા દૂર થા ઓ દૂર રંડા મૂળ થકી,
 તુજ ફંદ માંહી હું ફસાયો વાત થઈ કર્મે લખી;
 પાચૂ હળાહળ ઝેર તે કુદ્દા ફૂંની તું ઘણી,
 અબળા નહિ પણ છે ભયંકર નાર તું તો નાગણી.
 અંધ થયો અવિચારી હું અવલોકતાં તુજ દેહને,

(૧૨૮)

પાપની મૂર્તિ ખરી જાણી શકયો ના હું તને
ઓ નીચ કુલ્હા પાપિણી ચંડાલિણી તું ફર થા,
મૂખ મલીન તુજ બોલું નથી ઓ ઘાતકી તું ફર જા.

અસુઃ નાથ, આશ્રિત અબજાના દોષો ક્ષન્તવ્ય હોય છે: મને
માફ કરો, માફ કરો:

ચન્દ્ર: ઘોર સર્પિણી, અડિંથી ચાલી જા: ઝેરથી ભરેલો
તારો ઢેહ લઈને ચાલી જા:

(અસુચા જવા માંડે છે: પણ તેને પાપનો જાક્ષા-
ત્કાર થાય છે: ચન્દ્રમણી સોક્ષપર સુધ્ધ બચે છે:)

અસુઃ (સ્વગત:) હાય-મારે ક્યાં જવું? -કોની આશ્રિતા
થવું? માફ પાપ ભયંકર છે. મને આશરો કોણ આપે?

લોળી અને કોમળ સૂકન્યા મારનારી હુંજ હું
કોમળ કળી કરમાવનારી નીચ પાપી હુંજ હું,
મારે લીધે દુઃખનાં પ્રભાકરને હીવસ ઉભા થયા,
મારે લીધે મારા પાતિ દુઃમથી પથારી વશ થયા.
સંસારમાં કેવી રીતે ફરવું લઈ મૂખ શ્યામને,
આ બ્રહ્મ કાચા કુંભનો સત્કાર કરશે કો હવે?
માટે પીયૂના ચરણમાં મસ્તક નમાવી હું ઠંઠું,
ને જીભ કરડીને પછી સંસારને છોડી જઈ.

(ચન્દ્રમણીનાં પગમાં પડી બચે છે:)

અમુઃ (જીભ કરડતાં) નાથ, આ નીચ અને પતીતજાસીનાં
સથળા ગુન્હા માફ કરજોઃ

(આત્મહત્યા કરી જાય છેઃ પડી જવુંઃ)

ચન્દ્રઃ (ચમકીને-અસુચાના મોઢામાંથી ખૂન ટપકતું જોઈને-)
હા....હા-! આતો જીભ કરડીને મરી ગઈ-ખરેખર,
શોકના છોકરા ઉપર અદેખાઈ રાખી મહાપાતકી પ્રેમ-
દાની દશા હીક થઈઃ

પ્રભૂનો ન્યાય એવો છે કરે તેવું જરૂર પામે,
ન શક્તિ લેશ માનવની થવાની ન્યાય એ સામેઃ
પાપ સંસારે કર્યું તે લેશ ટળવાનું નથી,
શિક્ષા ગુન્હાની પામવી એ દૂર જોવાનું નથી,
વાર્સલ્ય રનેહ વિસારીને સંતાન પર દૂર થાય છે-!
એવી વિમાતા સર્વની અંતે દશા આ થાય છે-!
હવે મારે પણ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએઃ

(ટેળલના ખાનામાંથી ખંજર કાઢે છેઃ)

ચન્દ્રઃ ભામિની બ્રહ્મા થકી ભારે ખરાબી થાય છે,
પાપિણી પત્ની પ્રતાપે ધર ઉજ્જડ આ થાય છે-!

(ખંજર લોકેવા જાય છે. ત્યાં અવાજ આવે છેઃ)

—પિતા, પિતા, સખૂર કરો—

(પુષ્પા અને પ્રભાકર આવી ચડે છેઃ)

ચન્દ્રઃ કોણ ?

ખન્નેઃ આપનાં નિહીચ આવડાંઃ

ચન્દ્ર: મૂળ્યા-પ્રભાકર ?

બાળ: હા.

(બેઠીપડે છે.)

ચન્દ્ર: (આશ્ચર્યથી-) પૂળ્યા, મારા હાથેજ તારા મૃત દે-
હની આખ થઈ છે. છતાં તું સજીવન કેમ દેખાય
છે ? પૂત્રી, મને આશ્ચર્ય થાય છે !

પૂળ્યા: (પ્રભાકરને બતાવી:) આ પ્રેમની પ્રતિમાના પ્રતાપે:

ચન્દ્ર: તે કેવી રીતે ?

પ્રભા: મુરખી, પૂળ્યાનાં અવસાનનાં સમાચાર સાંભળી હું
ઉન્મત્તપણે અહિંના રમશાનમાં આવ્યો. રાખના ઢગ-
લા ઉપર મારો બન ખંજરથી ચીરી નાખવાની મેં
તૈયારી કરી, ત્યાં અંતરીક્ષથી પધાર્યા હરિ: જળાંજલિ
છાંટી પુણ્યાને સજીવન કરી:

ચન્દ્ર: વાહ, મારા ખ્યારા પ્રભાકર, તારા હૃદયની નિર્દોષતાની
કહર આ પાપીએ ન કરી: એ ઘોર અપરાધની મને
માફી આપ:

પ્રભા: તમને માફી આપવા જેટલી યોગ્યતા મારામાં નથી:
હું તો આપની પાસે દીન બાળક છું:

ચન્દ્ર: પુણ્યા, તારો પણ હું અપરાધી છું. અપરાધીજ માત્ર
નહિ, પરંતુ ઘોર ખૂની છું. તારા આ પાપી પિતાને
ક્ષમા કર:

પુણ્યા: માફ કરે: હું તો આપની કંઈક પૂત્રી છું.

...પિતાણ, મારા ક્યાં છે માણ ?

ચન્દ્ર: (આવેશપૂર્વક:) નરકની સ્થેલમાં: તેજ પાપી શબ

આ રહ્યું:

(બતાવે છે:)

પુષ્પા: માણ !

પ્રભાકર: માણ !

(મૃતક દેહને બંને ભેટે છે:)

ચન્દ્ર: પવિત્ર સંતાનો-! એ પાપી દેહનો સ્પર્શ ન કરો:
તમારા દેહને અપવિત્ર ન કરો: એ દેહ તો હળાહળ
ઝેરથી ભરપુર છે: અતિથય દૂર છે....એની છાંચાનો
ત્યાગ કરી તમે મારી પાસે આવો: બંને હાથમાં
હાથ મિલાવો:

— હસ્તમેળાપ —

ચન્દ્ર: (હસ્તમેળાપ કરાવતાં—)

ન:બનવાનું જે હતું તેજુ “ પરિવર્તન ” થાય છે !

પત્નિપતિ-પૂષ્પા, પ્રભાકર; આ ક્ષણેથી થાય છે. ! !

પુષ્પા: પ્રભાકર:-

— ગાયન —

(બિહાગ !)

“ જનકે ચરણુ થા...ય આ....જે

“ નમન અમ...સન્તા....નો....ના....(૨)

“ કરો મન મોહું લેલો ન ખોડું-

“ અપરાધો બે બે ના—નમન.

ચન્દ્ર: “ સૂખમાં બૂલો, દુઃખડા બૂલો,

“ વેશવ પામે મયા ના—નમન.

બાને: “ અભિમય દષ્ટિ, અમૃત વૃષ્ટિ-
 “ માગે બાલક ના ના...નમન. ”

(પડદો પડે છે:)

પંચમ દશ્ય:

સ્થળ: કિવાનખાનું:

પાત્ર: પ્રભાકર, પૂષ્પા અને કોમિક પાત્ર ચટપટ:

(પડદો ઉપડતાં પ્રભાકર વિચારમાં હોવાય છે:)

(પૂષ્પા કુલની છાબડી સાથે આવે છે, કુદછાબ એક
 બાળુ મૂછી પતિને વિચારમાં નોંધ પૂછે છે.)

પૂષ્પા: પ્રાણનાથ, આજે આપ શું વિચારમાં ગુંથાયા છો ?
 પ્રભા: બહાલી, આજકાલ ભારત વર્ષમાં ઘેર ઘેર કલેશ અને
 અનેક પ્રકારના કષ્ટ દષ્ટિએ પડે છે. સૂખી હંપતી
 ભાગ્યેજ જડે છે: તેના માટે આપણે આપણાથી બનતા
 ઉપાયો લેવા નોંધએ. દેશની સેવા કરવાની વૃત્તિ
 હૃદયમાં પ્રકટાવવી નોંધએ.

—ગાયન—

નિજ દેશ માટે લાગણી જેના હૃદયી દૂર છે.
 ધિક્કાર છે તે યવનને જે સ્વાર્થમાં ચક્રુર છે:

કાગડાને શ્વાન પણ નીજ પેટનું પુર કરે,
 અવતારનું કૃપા શું-ન જો નિજ દેશની સેવા કરે:
 એમ. એ. અને બી. એ થયે ના કિર્તિવંત થવાય છે.
 નિજ દેશની સેવા થકી જ્યજ્ય જગે બોલાય છે-!

પુંપા: સત્ય છે. બહાલા, સૌથી મોટામાં મોટું મત દેશ-
 સેવાનું છે આજથી દેશની સેવા કરવાની હું પ્રતિજ્ઞા
 લઉં છું: લેવડાવો પ્રતિજ્ઞા:

(પ્રતિજ્ઞા આપે છે:)

પ્રજ્ઞા: બોલ કે, હું જન્મભૂમિને ખાતર જરૂર પડશે તો
 જીવ કાઢી આપીશ.

પુંપા: હું જન્મભૂમિને ખાતર જરૂર પડશે તો જીવ કાઢી
 આપીશ.

પ્રજ્ઞા: બોલ, જ્યાં સુધી દેશને સ્વાતંત્ર્ય ન મળે:-

પુંપા: જ્યાં સુધી દેશને સ્વાતંત્ર્ય ન મળે,

પ્રજ્ઞા: ત્યાં સુધી-

પુંપા: ત્યાં સુધી:-

પ્રજ્ઞા: સઘળા આનંદો છોડી દઈશ.

પુ: સઘળા આનંદો છોડી વઈશ:

પ્ર: જન્મભૂમિના હિતનીજ માળા લઈશ.

પુ: જન્મભૂમિના હિતનીજ માળા લઈશ.

પ્ર: વિલાસનાં કેઈપણ સાધન તરફ નજર નહિ કરીશ.

પુ: વિલાસનાં કેઈપણ સાધન તરફ નજર નહિ કરીશ.

પ્ર: અને—

પુ: અને—

પ્ર: દેશની સેવા કરતાં ગમે તેટલા દુઃખો તુટી પડશે તેની
હરકાર નહિ કરીશ.

પુ: દેશની સેવા કરતાં ગમે તેટલા દુઃખો તુટી પડશે તેની
હરકાર નહિ કરીશ. (પ્રતિજ્ઞા મૂકાય છે.)

પ્ર: ધન્ય છે બહાદુરી, તારા જેવી લાખો નહિ, પરંતુ એક
હજાર રમણીઓ જે વૈભવવિલાસનો ત્યાગ કરી દેશની
સેવા કરવાની પ્રતિજ્ઞા લે, તો પરતંત્રતાનો બીવણ
અંધકાર ચીરી સ્વતંત્રતાનો સૂર્ય પ્રકાશીત થાય:

(ચટપટનો પ્રવેશ :)

ચટપટ:—મહાત્મા ગાંધીજીના આત્મબળ અને ભગીરથ
પ્રયાસવડે એ શુભ દિન હવે સત્વર આવશે :

ચટ: — ગાયન —

“ એ શુભ દિન સત્વર આવશે.

“ ભારતમહી સ્વાતંત્ર્યના શુભ દીવ્ય વાલો વાગશે,

“ બહુ જ્ઞાનવીરો કર્મવીરો ભોગી અન્ય જ આવશે.....એ.

“ તનુધન સમરપી દેશને દેનાર રત્નો પાકશે,

“ જયકાર ભારતવર્ષના ત્રણલોકમાંથી યાવશે.....એ.

“ ફીરતાર આર્યવર્તનાં કઠોતણાં મૂળ કાપશે,

“ ગાંધીજીના તપના બળે ઉદાર ભારત પામશે.....એ.

“ ધડકાર ભારતને થતાં ધડકાર સૌને આવશે,

“ ગાંધીજીના ચરણો મહીં નિજ શિર સર્વ નમાવશે.—એ.”

પુષ્પા: ભાઈ, તમારી ભારતની ભવિષ્ય વાણી પરમાત્મા સફળ કરો:

(અવાજ સાથે હિન્દુદેવીનું પ્રાકટય:)

દેવી: —કરીને લાખ ઉપવાસો કરો જયકાર ભારતનો,—

—કરીને જેલમાં વાસો કરો રજુકાર ભારતનો—

—કરીને શાંત ના થાશે કરો સત્કાર ભારતનો,—

—મરીને સ્વર્ગમાં બશે કરો ઉદ્ધાર ભારતનો—

(અવાજ સાથે હિન્દુદેવી અંતર્ધ્વાન:)

પુષ્પા: (ચટપટને) ભાઈ, તમે કોણ છો ? આ તમારી પાસે શું છે ?

ચટ: આ ક્ષુદ્ર મારો દેહ સ્વયંસેવક કહેવાય છે,

મારી પાસે છે ખાદી અને આની ફેરી થાય છે:

પુષ્પા: (પ્રભાકરને) નાથ, દેશ સેવાની પ્રતિજ્ઞા ત્યારે પુર્ણ

ગણાય; જ્યારે ખાદીનાં કપડાં થાય:

પ્રભા: ધરાબર: ચાલો આ ભાઈ પાસેથી ખરીદીયે:

(ફેરીયાને—) આ ખાદીની આખી ગાંસડીની કિંમત,

કરી થાય છે !

ચટ: ગાંસડીની કિંમત પચાસ રૂપીઆ થાય છે. !

(પ્રભાકર પચાસની નોટ આપે છે)

ચટ: જીલમતું જડતું ભાંગવાની ખાદીમાં તાકાત છે,

બોલો બધું એક સાથે ખાદી અમારી માત છે:

શુદ્ધ સુંદરને અમોલી બાંડી જેની જાત છે,
મોલી બંધુ એક સાથે ખાદી અમારી માત છે:

(ચટપટનું જવું:)

(પુષ્પા, હાર પ્રભાકરને પહેરાવવા જાય છે.)

—શૃંગાર દર્શન—

પુષ્પા: મધૂરા પુષ્પની માળા બનાવી આપના માટે,
સ્વીકારો પ્રેમની પ્રતીમા પળાવો પ્રેમની વાટે—

પ્રભા: આવી મધુરી માળા તો મધુરોના કંઠે દીપે:

—ગાયન—

પુષ્પા: “અનેરી.....પ્રેમતણી દયો લાણુ,

“રસભીનાં ચતુર સુબાણુ (૨)—અનેરી.

“હૃદય નિવાસી પ્રણય વિલાસી ખ્યારા જીવન પ્રાણુ,
સ્વીકારો બહાલા ઉરધારો પ્રેમ પુનિત એંધાણુ—અનેરી.

પ્રભા: “લેવી શાણી, એંધાણી જ્યાં દિલની ઓળખાણુ,

પુષ્પા: “ઝુલાવો શોભાવો આવો છુદ્ર વધાવો લાણુ—અનેરી

પ્રભા: “મૃગનયની ચંપકવરણીનું અમૃત રસની ખાણુ,

પુષ્પા: “ચરણુ કમળની ઢાસી હું હું, મારા મંગલ લાણુ—અનેરી.

(હાર પહેરાવી પુષ્પા પતિના ચરણે નમ્ર છે: પડદો
પડે છે.)

ફાપ

તૃતિયશ્ક સંપૂર્ણ.

શ્રીકૃષ્ણરામણી પાનાં ૨૫૬
કી. ૦-૧૦-૦૦

વિવ્ર લોલાવતી
(હરીગીતમાં) ૦-૬-૦

સતી તારામતી ,, ૦-૧૦-૦

કોણ વ્યાસાક ? ૦-૧૦-૦

સદેવંત સાવળીંગા ૦-૧૦-૦

ન્યુ ખુબસુરત ગાયનમાળા

સચિત્ર ૦-૮-૦

મોટી ન્યુ ખુબસુરત

ગાયનમાળા ૦-૧૨-૦

વેળ્યા વિજય ૦-૧૦-૦

નુદામાણ સચિત્ર ૦-૧૦-૦

ગરામાર, ગુલબંકાવળી, બરાસકસ્તુરી, સુંદરકામદાર દરેક સચિત્ર કી. ૦-૮-૦

દયાની દેવી સચિત્ર ૦-૬-૦

નળદમયંતી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પંચીકરણ ગુજરાતી ૧-૮-૦

શુદ્ધ કાવ્ય દોહન કી. ૧-૮-૦

સાચો સવાશેર ૦-૮-૦

સંત સમાજ ભજનાવલી

સચિત્ર કી. ૧-૦-૦

બત્રીસ પુતળી મોટી પાકુ પુંકુ

સચિત્ર ૩-૦-૦

“શોભના” સચિત્ર ૦-૬-૦

રણછોડ લીલા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૬-૦

પુસ્તકો વેચનાર વ્યાપારીઓને સૂચના.

હાલમાં અમારે સારાં, સસ્તાં ને સચિત્ર પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં છે. નવાં નફાં સચિત્ર તેજદાર પુસ્તકો બહાર પડતાં જાય છે. આપ આપનું નામ નોંધાવશે તો છપાતાં નવાં પુસ્તકો જણાવતાં રહીશું.

ગામેગામ એજન્ટ જોઈએ છે.

તમે ખીજે વ્યાપાર કરતા હો તેની સાથે વીસ પચીસ રૂપિયાના અમારાં સારાં સસ્તાં ને સચિત્ર પુસ્તકો રાખશે તો કુકી મુઠીમાં ઘણાં સારાં નફાં મેળવી શકશે.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો તથા ખીજ દરેક પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:—

બુકસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ શાહ.

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

જુદી જાતે.

જુદી (વાંચી) સચિત્ર વિપણી વસ્તુદ કી. ૦-૮-૦

જુદી ૦-૮-૦ કી. ૦-૮-૦

જુદીવાળી વાળી નવદ પત્નીનો કલ્પવાળી વાળી (સુખન કૃતિ વાળી જ.)

જુદી જુદી વાળી જુદી જુદી (પાનુ ૧૨૩)

